

Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi | 90-542 Łódź | ul. Żeromskiego 115 | Tel./Fax 42 630 30 72 w. 42 | e-mail: projekt.praktyka@wsp.lodz.pl | www.praktyki-pedagogiczne.pl

Dobre praktyki: zawód – wychowawca

Poradnik

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Człowiek – najlepsza inwestycja

Projekt „Praktyka na miarę szyta. Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela” współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach działania 3.3 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Dobre praktyki: zawód – wychowawca

Poradnik

opracowany w ramach projektu:
Praktyka na miarę szyta. Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Człowiek – najlepsza inwestycja

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet III – Wysoka jakość systemu oświaty, Działanie 3.3. Poprawa jakości kształcenia, Poddziałanie 3.3.2. Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli – projekty konkursowe).

**Poradnik opracowany przez
Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.**

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4 A, 90–248 Łódź
tel. (42) 633 17 19
faks (42) 209 36 85

Poradnik opracował zespół w składzie:

dr Monika Kuleczka
Katarzyna Skierska-Pięta

Recenzent:

Ekspert ds. pedagogiki dr hab. Iwona Chrzanowska

Konsultacja merytoryczna:

Ekspert ds. edukacji i kształtowania ścieżki zawodowej nauczyciela
dr prof. WSP Dorota Podgórska-Jachnik
Kierownik projektu *Praktyka na miarę szyta. Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela* dr Beata Jachimczak

Korekta:

Anna Strożek

Skład:

Joanna Tomasziewicz

Projekt okładki:

Bartosz Jachnik

ISBN 978-83-63120-00-9

■ SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Wychowawca – zawód czy rola społeczna?.....	11
Szeroka i wąska definicja wychowawcy	11
Nauczyciel i wychowawca – uzupełnianie się ról.....	15
Predyspozycje i kompetencje w roli wychowawcy	19
Etyczny wymiar pracy wychowawcy	30
Szkoła jako miejsce pracy wychowawcy	34
Praca z klasą	39
Praca z rodzicami	41
Współpraca ze środowiskiem oświatowym.....	44
Prowadzenie dokumentacji	46
Praca na rzecz jakości wychowania w szkole	47
Odpowiedzialność cywilnoprawna wychowawcy	48
Równouprawnienie na rynku pracy	50
Wychowawczyni czy wychowawca?	51
Za młody na wychowawcę?	52
Wychowanie kontra wyznanie	53
Wychowawca a orientacja seksualna	54

Praktyczny wymiar pracy wychowawcy	56
Efektywny wychowawca	56
Praca z grupą	58
Techniki i metody stosowane w pracy wychowawczej	63
Doskonalenie zawodowe	68
Kształcenie ustawiczne	69
Wychowawca poza szkołą.....	73
Imprezy klasowe	74
Wycieczki	75
Koła zainteresowań i godziny wyrównawcze	77
Wolontariat i działalność społeczna.....	78
Wychowawca wobec współczesnych przemian społecznych i cywilizacyjnych	79
Współczesne przemiany społeczne i cywilizacyjne.....	80
Wpływ współczesnych przemian na młodzież.....	81
Nowoczesny wychowawca	85
Wychowawca wobec agresji	88
Sprawdź, czy sobie poradzisz.....	94
Zakończenie.....	96
Bibliografia.....	98
Aneks	103

■ WSTĘP

Chcę, by zrozumiano, że żadna książka, żaden lekarz nie zastąpią własnej czujnej myśli, własnego uważnego spostrzegania.

Janusz Korczak, *Jak kochać dziecko*

Wychowanie należy do jednej z najbardziej powszechnych form działalności człowieka. Każdego z nas dotyczy proces wychowania w rodzinie i społeczności. Wychowanie nie kończy się całkowicie wraz z dorosłością, nasze zachowanie w mniejszym lub większym stopniu przez całe życie podlega zmianom. Każdy z nas wpływa ponadto na sposób bycia i postępowanie innych ludzi. Charakter działań wychowawczy jest wielowymiarowy i kompleksowy. Wychowanie wymaga całościowego zrozumienia wielu różnych aspektów życia i funkcjonowania człowieka, a także podjęcia odpowiednich działań wspierających indywidualny rozwój jednostki. Skuteczne działanie na tym polu wspomaga harmonijny rozwój człowieka, wzmacnia jego indywidualne predyspozycje oraz społeczne kompetencje. W istotny sposób przyczynia się tym samym do dobrego przygotowania młodego człowieka do startu w dorosłe życie. Z tego względu nierzadko mówi się o wychowaniu jako o sztuce, a kompetencje w tym zakresie zaliczane są do najbardziej cenionych u dydaktyków i opiekunów.

Umiejętności wychowawcy współcześnie nabierają szczególnego znaczenia w perspektywie dynamicznych przemian w wielu sferach życia zbiorowego. Zmiany te wywołane są przede wszystkim poszerzaniem wpływów globalnej gospodarki oraz szybkim tempem rozwoju informatyczno-technologicznego. W ich wyniku przeobrażeniom ulega sposób funkcjonowania, komunikowania się i stylu życia ludzi w Polsce i na

świecie. Rozwój mediów, Internetu, szybkie sposoby wymiany i przekazywania informacji, rozwój różnych form transportu i wiele innych zjawisk powodują wzrost tempa życia codziennego i wywierają duży wpływ na relacje międzyludzkie. Procesy te mają kluczowe znaczenie dla współczesnego wychowawcy. Globalna wymiana wiedzy, nauki i techniki na świecie skutkują zmianą priorytetów i standardów kształcenia. Umiejętność dostosowania do nowych warunków jest stosunkowo wcześniej i niejako nawykowo rozwijana u młodych ludzi. Coraz ważniejsze staje się uczenie działania w obliczu zmiennych warunków życia. Zadaniem wychowawcy, a także nauczyciela, jest zatem nie tylko przekazywanie norm i reguł, a przede wszystkim stworzenie warunków do uczenia się, zrozumienia świata i innych ludzi oraz uwalniania własnego potencjału. Niezwykle ważną rolę w obliczu współczesnych przemian odgrywają także umiejętności interpersonalne – takie jak praca w grupie, prowadzenie i udział w dyskusji, autoprezentacja, kreatywne myślenie, umiejętność rozwiązywania problemów, a także empatia i gotowość do współpracy z ludźmi wywodzącymi się z różnych środowisk czy kultur.

Zmiany warunków życia i wykonywania zawodu nauczyciela spowodowały, że w ciągu ostatnich kilku lat na nowo doceniono znacznie wychowawców w edukacji i życiu społecznym. Pod wpływem wzrostu agresji i przestępczości wśród nieletnich oraz coraz częstszych problemów wychowawczych z młodymi ludźmi – zarówno w szkole, jak i w rodzinie – z dużym zaangażowaniem podjęto dyskusję o wychowaniu. Rozważania te – co warto podkreślić – dotyczą szerokich kręgów społecznych, nie tylko środowisk bezpośrednio związanych z edukacją i oświatą. Głosy w tej sprawie pojawiają się w prasie, radiu, telewizji, jak i na forach internetowych. W ciągu ostatnich lat opublikowano także wiele interesujących prac z tego zakresu¹. Opracowania te dotyczą wielu różnych aspektów wychowania, obejmują zarówno rozwój dzieci i młodzieży, jak

¹ Warto dla przykładu przypomnieć: Nowak-Dziemianowicz M., Czerwiński K., Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji. Inspiracje, analizy, działania*, Toruń 2009; Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji. Nowe znaczenie i sytuacje. Szkolna przestrzeń interakcji i działań komunikacyjnych*, Toruń 2007; E. Bandura, *Nauczyciel jako mediator kulturowy*, Kraków 2007; Nowosad I., Szymański M.J. (red.), *Nauczyciele i rodzice. W poszukiwaniu nowych znaczeń i interpretacji współpracy*, Zielona Góra – Kraków 2004; Ferenz K., Kozioł E. (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Zielona Góra 2002.

i kształtowanie postaw dorosłych. Co więcej, zainteresowanie tymi publikacjami zgłaszają szerokie kręgi społeczne. Rośnie także zapotrzebowanie na pedagogów legitymujących się wysokimi kwalifikacjami w zakresie umiejętności wychowawczych.

Rozwój kompetencji wychowawczych jest niełatwym, lecz interesującym i ważnym zadaniem. Umiejętności w tym zakresie najlepiej rozwijać już na etapie przygotowań do pracy pedagogicznej. Pomocą dla przyszłych wychowawców na tym polu ma być niniejszy poradnik. Został on przygotowany w ramach projektu *Praktyka na miarę szyta*. Celem projektu jest opracowanie i wdrożenie innowacyjnego programu praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela. Projekt został opracowany przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Łodzi w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet III – *Wysoka jakość systemu oświaty*).

Celem poradnika *Dobre praktyki: zawód – wychowawca* jest przekazanie w zwięzłej i przystępnej formie najważniejszych aspektów pracy wychowawcy. Publikacja ma na celu zapoznanie przyszłych wychowawców z zadaniami, obowiązkami i wyzwaniem tej pracy. Zawiera wskazówki zarówno w zakresie podstaw pracy, jak i najnowszych wymagań oraz możliwości w zawodzie. Poradnik jest adresowany do osób przygotowujących się do pracy z dziećmi i młodzieżą w placówkach oświatowych różnego szczebla, a w szczególności do studentów odbywających praktyki pedagogiczne w ramach projektu *Praktyka na miarę szyta*. Program praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela.

Poradnik składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym rozdziale zdefiniowane zostało pojęcie wychowawcy oraz wzajemna relacja pomiędzy zawodem nauczyciela a rolą wychowawcy. Przedmiotem rozważań są tu także najważniejsze cechy i predyspozycje dobrego wychowawcy oraz etyka zawodowa. W rozdziale drugim scharakteryzowano różne aspekty pracy wychowawcy w środowisku szkolnym. Omówiono tu pracę z klasą, rodzicami, współpracę ze środowiskiem oświatowym, rodzaje dokumentów wymaganych w pracy wychowawcy i prowadzenie dokumentacji szkolnej, pracę na rzecz podnoszenia jakości kształcenia w szkole oraz kwestię odpowiedzialności cywilnoprawnej wychowawcy.

Trzeci rozdział przedstawia zagadnienia związane z dyskryminacją w zawodzie, jaka niekiedy ma miejsce w szkołach i placówkach oświatowych. Omówiono tu dyskryminację ze względu na płeć, wiek, wyznanie i orientację seksualną. Rozważono przyczyny tego rodzaju postaw spotykanych w środowiskach szkolnych oraz sposoby zapobiegania im. Refleksja na ten temat ma służyć przede wszystkim poszerzeniu wiedzy o tego rodzaju sytuacjach u przyszłych opiekunów szkolnych.

W rozdziale czwartym omówiono praktyczne aspekty pracy wychowawcy. Przedstawiono tu najważniejsze cechy postawy efektywnego wychowawcy, scharakteryzowano zasady pracy z grupą, techniki i metody pracy wychowawczej oraz możliwości doskonalenia zawodowego. Rozdział piąty przedstawia udział opiekuna klasy w zajęciach pozalekcyjnych. Należą do nich przede wszystkim imprezy klasowe i wycieczki, a także koła zainteresowań, godziny wyrównawcze, organizacja prac wolontariatu i działalności społecznej uczniów.

W rozdziale szóstym przedstawiono najważniejsze wymogi, jakie wychowawca powinien spełniać w obliczu zachodzących współcześnie przemian. Refleksji poddano tu przede wszystkim najważniejsze przemiany społeczne i cywilizacyjne, które w znacznym stopniu wpływają na proces wychowania. Następnie omówiono wyzwania, jakie obecnie stają przed wychowawcami – są tu refleksje na temat tego, co pozwala stać się wychowawcą skutecznym, dysponującym autorytetem i współpracującym z uczniami. Ostatni rozdział natomiast zawiera opis kilku przykładowych sytuacji wychowawczych, z jakimi może spotkać się student w trakcie odbywania praktyk pedagogicznych. Analiza tych przypadków może stanowić podstawę do refleksji nad metodami postępowania oraz nad mocnymi i słabymi stronami przeszłego wychowawcy.

Głównym celem poradnika jest przekazanie młodym adeptom zawodu wiedzy o najważniejszych aspektach pracy wychowawcy i przez to umożliwienie im jak najlepszego skorzystania z praktyk pedagogicznych. Praktyki dają możliwość poznania wielu różnych stron tej pracy. Ich efekt zależy przede wszystkim od indywidualnego zaangażowania studenta, z tego względu celem poradnika jest także motywowanie praktykantów do podejmowania samodzielnej, ustawicznej pracy.

■ **WYCHOWAWCA – ZAWÓD CZY ROLA SPOŁECZNA?**

Trudno sprowadzić funkcję wychowawcy jedynie do wypełniania określonych obowiązków zawodowych. Należałoby raczej powiedzieć, że rolę tę odgrywa każdy, kto ma kontakt z młodym, nieukształtowanym jeszcze człowiekiem i stara się wskazać mu właściwe wzorce postępowania, pomaga formować osobowość. W ten sposób przygotowuje go do życia w społeczeństwie. Wychowanie jest więc zadaniem, które ma wymiar zarówno praktyczny, jak również etyczny i społeczny. W pierwszej kolejności należy ono do rodziców i prawnych opiekunów dziecka. Równocześnie stanowi integralny element pracy dydaktycznej z dziećmi i młodzieżą. Wychowanie to niezwykle szerokie pojęcie, które można definiować z wielu perspektyw, podobnie jak pojęcie wychowawcy.

Szeroka i wąska definicja wychowawcy

Wychowanie od najdawniejszych czasów stanowiło przedmiot dyskusji, także wśród filozofów. Uniwersalną podstawę definicji wychowania do dziś stanowi ideał wypracowany przez starożytnych Greków². W dawnej kulturze greckiej wychowanie było świadomie ukierunkowane na wiecznotrwały i uniwersalny ideał człowieka. Takie rozumienie wychowania było wówczas przełomowe. Różniło się ono od wcześniejszych koncepcji, w których pojmowano je jako przygotowanie do zawodu czy jako formowanie określonych warstw w społeczeństwie. W języku greckim pojęciu „wychowanie” odpowiadało słowo *paideia*. Główny motyw tej kultury stanowiło doskonalenie człowieka, którego celem było piękno

² Znaczenie pojęcia *paideia* oraz wychowania w kulturze starożytnej omawiam za: Jaeger W., *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, przeł. M. Plezia i H. Bednarek, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001.

(*kalon*) oraz szlachetność i doskonałość (*kalokagathia*). Grecka *paideia* rozwijała się pod wpływem rosnącego znaczenia człowieka w społeczeństwie, a centrum wychowania stanowiło człowieczeństwo, istniejące w każdej jednostce. Ideał ten powstał w ramach jednej warstwy społecznej, lecz z czasem nabrał znaczenia uniwersalnego. Platon – uznawany za filozofa, który w znacznym stopniu rozwinął ten wzorzec – uważał, że wychowanie jest procesem trwającym przez całe życie.

Wychowanie od tego czasu było rozumiane jako całokształt działań podejmowanych przez człowieka względem drugiego człowieka. Podejmowane było przez osobę dorosłą, bardziej doświadczoną i uformowaną, względem osoby jeszcze niedojrzałej, dopiero kształtującej swój światopogląd i postawę moralną. Miało ono na celu wsparcie zarówno fizycznego, jak i duchowego rozwoju wychowanka. Wychowawcą był ten, kto świadomie i celowo podejmował się opieki nad drugim człowiekiem, by pomóc mu w budowaniu jego człowieczeństwa.

Na przestrzeni kolejnych wieków pojawiały się nowe koncepcje dotyczące celów i metod wychowania. Powstawały one w związku z aktualnymi prądami filozoficznymi i stanem wiedzy naukowej na temat osobniczego rozwoju człowieka oraz funkcjonowania ludzkiej psychiki. Współcześnie na ich bazie funkcjonuje wiele nurtów i teorii wychowawczych, takich jak np. pedagogika serca, pedagogika wychowania integralnego, pedagogika antyautorytarna czy pedagogika radykalnego humanizmu³. Ich wspólnym mianownikiem jest przekonanie, że pedagogika to rodzaj wzajemnej relacji między wychowującym a wychowywanym, wywierającej trwały wpływ na psychikę i osobowość tego drugiego. Każda z tych koncepcji inaczej definiuje granice tego wpływu oraz jego cel i charakter. Obecnie większość teorii pedagogicznych zgodnie kładzie szczególny nacisk na empatyczne zrozumienie potrzeb wychowanka, poszanowanie jego godności i wolności. Propaguje się rezygnację z postawy autorytarnej i represyjnej na rzecz relacji partnerskiej, opartej na dialogu i wzajemnym zaufaniu. Postawa taka bardziej stymuluje do samodzielnego rozwoju ucznia, a indywidualny rozwój i samodzielność wychowanka stanowią główne cele współczesnej pedagogiki⁴.

³ Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania. Idee – metody – inspiracje*, wyd. II, Kraków 2001.

⁴ Łobocki M., *ABC wychowania*, Lublin 2003.

Zgodnie z założeniami współczesnej pedagogiki zadaniem pedagoga jest przede wszystkim kreowanie procesu wychowawczego. Jeśli działanie to jest obliczone na osiągnięcie określonych rezultatów, tj. zainicjowanie konkretnych zmian w postępowaniu i osobowości wychowanka – wytworzenie pewnych nawyków czy postaw – definiuje się je jako intencjonalne. Wychowanie intencjonalne w praktyce bywa realizowane według bardzo różnych modeli – od rygorystycznych i restrykcyjnych, traktujących wychowanka przedmiotowo i próbujących nagiąć jego osobowość do z góry ustalonych wzorców, po emancypacyjne, które zakładają podmiotowe podejście do wychowanka oraz wspieranie go w kształtowaniu własnej tożsamości i dążeniu do samorealizacji⁵. Proces wychowawczy może przebiegać również w sposób niezamierzony (wówczas ma charakter nieintencjonalny) albo jest zupełnie niezamierzony – wynika z interakcji, do jakich dochodzi między podatnym na bodźce zewnętrzne wychowankiem a wychowawcą.

Wychowawcą może być jednak nie tylko pojedynczy człowiek, ale także grupa ludzi. W tym kontekście można mówić o wpływie zbiorowości – kultury i społeczeństwa na ukształtowanie osobowości człowieka. Zbiorowość oddziałuje na człowieka w różnym zakresie i na różne sposoby. Najważniejszą grupę, która oddziałuje na dziecko, stanowi jego rodzina. Rodzice i członkowie najbliższej rodziny mają najsilniejszy wpływ na młodego człowieka. W decydujący sposób wpływają oni na jego rozwój psychofizyczny, emocjonalny, intelektualny i społeczny. Rodzice w naturalny sposób są pierwszymi opiekunami i zarazem wychowawcami.

Szkoła stanowi drugie środowisko, które w znacznym stopniu kształtuje osobowość dziecka. Edukacja wpływa na rozwój intelektualny i społeczny. Istotne znaczenie ma tu nie tylko sam proces dydaktyczny, lecz także kontakt ze środowiskiem rówieśniczym. Nauczyciele – jako wychowawcy instytucjonalni – mają za zadanie wspierać rodziców w procesie wychowawczym, a proporcje udziału rodziców, nauczycieli i rówie-

⁵ W ramach nurtów emancypacyjnych skrajne stanowisko zajmuje tzw. antypedagogika. Antypedagogika neguje tradycyjne formy wychowania i zakłada rezygnację z intencjonalnych aktów pedagogicznych ukierunkowanych na osiągnięcie zaplanowanych zmian w zachowaniu dziecka. Twierdzi, że człowiek od urodzenia potrafi rozpoznać, co jest dla niego dobre, dlatego wychowawca nie powinien wywierać żadnej presji na dziecko, a jedynie towarzyszyć mu w jego samodzielnym rozwoju. Zob. m.in. Schoenebeck von H., *Antypedagogika – być i wspierać zamiast wychowywać*, Warszawa 1994.

śników w procesie wychowawczym zmieniają się wraz z wiekiem i kolejnymi etapami kształcenia dziecka.

Bardzo duży wpływ na rozwój człowieka ma także społeczeństwo. O ile w pierwszych latach życia człowieka zbiorowość oddziałuje na niego raczej pośrednio, za pośrednictwem rodziny jako mikrosystemu wychowawczego, to w miarę dorastania ten wpływ jest coraz bardziej bezpośredni. Już z wejściem w środowisko rówieśnicze młody człowiek spotyka się ze społecznie akceptowanymi zwyczajami i normami postępowania. W pełni kontakt ten następuje zazwyczaj, gdy idzie do pracy i rozpoczyna samodzielne życie. Społeczeństwo oddziałuje jednak bardzo silnie także w okresie dorastania – przede wszystkim za pośrednictwem różnych mediów oraz środowiska, w jakim funkcjonuje rodzina. Taki wpływ na jednostkę ma miejsce zwykle niezależnie od jej woli – niezależnie, czy dane wzorce i styl zachowania odpowiadają człowiekowi, czy nie, żyjąc w danej zbiorowości, musi je zaakceptować, nawet jeśli się z nimi nie zgadza.

W związku z tym obecnie prowadzone są publiczne debaty na temat tego, w jakim stopniu szkoła powinna ingerować w osobisty rozwój jednostki (*Dom wychowuje, szkoła niech nie przeszkadza, Szkoła czy dom – kto powinien wychowywać?, Rodzic wychowuje, szkoła edukuje. Nie inaczej!* oto niektóre z haseł dyskusji). Oprócz tych głosów coraz większy wpływ na rozwój młodych ludzi mają wzorce przekazywane za pomocą środków masowego przekazu. W powszechnym przekonaniu szkoła nadal pozostaje miejscem, które nie tylko uczy, ale i wychowuje. A nauczycielowi na równi z rodzicem przypisywana jest rola wychowawcy. Co więcej, w polskim systemie edukacji istnieje nominalna funkcja wychowawcy szkolnego, przydzielana nauczycielowi jako dodatkowe zadanie. Właśnie ta ostatnia z ról będzie w niniejszej publikacji traktowana jako wąska definicja terminu wychowawca.

Wychowawcą w wąskim znaczeniu tego słowa jest nauczyciel, któremu została powierzona szczególna opieka nad grupą dzieci lub młodzieży, np. nad jedną z klas w szkole. Do jego zadań oprócz nauczania danego przedmiotu należy planowanie i realizowanie programu wychowawczego klasy, reagowanie na różnego rodzaju problemy wychowawcze uczniów, interweniowanie w sytuacjach trudnych lub konfliktowych, a także współpraca z rodzicami, innymi nauczycielami, pedagogiem szkolnym oraz zewnętrznymi instytucjami wspierającymi w zakresie in-

tegralnego – osobowościowego i intelektualnego – rozwoju swoich podopiecznych. Tak pojmowana rola wychowawcy wiąże się z koniecznością większego zaangażowania czasowego i emocjonalnego w wykonywaną pracę, niż wymagałaby tego jedynie funkcja nauczyciela danego przedmiotu⁶.

Niezależnie od funkcji wychowawcy każdy nauczyciel w ramach procesu dydaktycznego będzie pełnił zarazem w pewnym stopniu rolę opiekuna. Powinien zatem mieć świadomość, że decydując się na wykonywanie swojego zawodu, stanie przed odpowiedzialnym i zarazem fascynującym zadaniem.

Nauczyciel i wychowawca – uzupełnianie się ról

Nauczanie jest bardzo wyraźnie związane z procesem wychowawczym, niezależnie od tego, czy nauczyciel jest tego świadom. Podobnie jest także w komunikacji rodzic – dziecko. Nie potrzeba specjalistycznej wiedzy, by stwierdzić, że w pracy szkolnej nie sposób oddzielić rolę nauczyciela od roli wychowawcy. W procesie zdobywania wiedzy z dowolnej dziedziny pedagog korzysta z narzędzi, które służą również do kształtowania osobowości ucznia. Do takich „narzędzi” można zaliczyć: systematyczność, samodyscyplinę, wytrwałość, zdolność motywowania, umiejętność współpracy, umiejętność wyrażania własnej opinii i szacunek wobec opinii innych, krytyczne i twórcze podejście do przekazywanych informacji itd. Oznacza to na przykład, że wymagając odrabiania pracy domowej, nauczyciel kształtuje w uczniu poczucie odpowiedzialności za wyznaczone mu zadanie, a stosując urozmaicone metody dydaktyczne, rozbudza jego kreatywność.

Z uwagi na hierarchiczną strukturę szkolnej społeczności nauczyciel – jako ten, kto sprawdza i ocenia przyswojoną przez ucznia wiedzę oraz decyduje o jego promocji do następnej klasy – stoi ponad uczniem, wskutek czego między nim a jego podopiecznymi wytwarza się szczegól-

⁶ W tym miejscu warto wspomnieć również o innej kategorii wychowawcy, jakim jest wychowawca kolonijny, czyli osoba odpowiedzialna za bezpieczeństwo i atrakcyjną organizację czasu podopiecznych podczas wyjazdów wakacyjnych. Wychowawca kolonijny nie musi być z zawodu nauczycielem, lecz jeśli nim nie jest, powinien mieć ukończony kurs wychowawców kolonijnych i przede wszystkim wykazywać predyspozycje do pracy z dziećmi i młodzieżą.

ny rodzaj zależności. Uczeń jest zobligowany do posłuszeństwa i okazywania szacunku nauczycielowi, nauczyciel jednak nie ma prawa wykorzystać tej sytuacji przeciwko osobistej wolności i godności ucznia, np. stosując represyjne metody dydaktyczne. Formalna przewaga pedagoga nad uczniem ma służyć przekazywaniu wiedzy w sposób, który równocześnie rozbudzałby w młodym człowieku zdolność posługiwania się wspomnianymi wyżej narzędziami.

Nauczyciel zatem z racji wykonywania swojego zawodu pełni funkcję wychowawcy. Możliwość wywierania wpływu na młodego człowieka, udział w kształtowaniu jego charakteru i kultury osobistej to szansa i zarazem poważne wyzwanie. Już sam kontakt z pedagogiem – oddziaływanie jego osobowości – jest czynnikiem wychowawczym. Jeśli nauczyciel jest człowiekiem o silnej, wyrazistej osobowości, oryginalnych zainteresowaniach, innych niż jego uczniowie korzeniach kulturowych lub jeśli jest innego wyznania, może wykorzystać te indywidualne cechy jako wychowawcze atuty. Może dzięki temu inspirować uczniów, przekazywać im wiedzę i poszerzać ich horyzonty, rozwijać ich zainteresowania, uczyć tolerancji i szacunku dla innych kultur. Warto o tym pamiętać i rozbudzać w uczniach otwartość oraz inne cechy wspierające relacje międzyludzkie.

Realizacja zadań wychowawczych każdego nauczyciela jest obecnie trudniejsza niż jeszcze kilkanaście lat temu. Coraz więcej rodzin nie jest w stanie w pełni realizować swoich funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Wzrasta liczba rodzin rozbitych, niepełnych, borykających się z patologiami, co sprawia, że coraz mniej dzieci może liczyć na odebranie w domu rodzinnym pozytywnych wzorców. Coraz rzadziej młodzi ludzie mogą pod okiem opiekunów rozwinąć system wartości człowieka uczący zachowania wrażliwego na potrzeby innych, empatycznego, system kształtujący postawę aktywnego i ambitnego samorozwoju oraz umiejętności współpracy z ludźmi⁷.

Wiele spośród negatywnych zjawisk dotyczących dzieci i młodzieży ma swoje źródła w nudzie i braku odpowiednio zorganizowanego czasu wolnego. Wielu rodziców nie chce lub nie ma możliwości zorganizowania dla swoich dzieci pożytecznych form spędzania czasu – czy to w formie zajęć grupowych, czy po prostu poprzez wspólną zabawę bądź

⁷ Zob. Wołczyk J., *Rola współczesnej rodziny w procesie wychowania dzieci i młodzieży*, Poznań 1996.

naukę. Nierzadko rodzice także nie interesują się tym, w jaki sposób ich dziecko radzi sobie w szkole. Coraz mniejsza uwaga poświęcana dzieciom sprawia, że ich czas często wypełniony jest przez telewizję i Internet. Wiele badań wskazuje, że oddziaływanie tych mediów na rozwój psychiczny i osobowościowy dzieci, ich postawy, zachowania i światopogląd bywa obecnie silniejsze niż wpływ rodziców i najbliższego otoczenia⁸. Multimedia nie muszą mieć negatywnego wpływu na dziecko, pod warunkiem jednak, że dziecko korzysta z nich pod okiem osoby dorosłej. W innym przypadku wzrasta zagrożenie dziecka różnymi niebezpieczeństwami związanymi z użytkowaniem komputerów i sieci (dostęp do niepożądanych, szkodliwych treści, zawieranie niebezpiecznych znajomości, możliwość psychicznego uzależnienia od Internetu itp.). Należy także pamiętać, że młody człowiek w okresie dojrzewania musi rozwijać swoje umiejętności interpersonalne, a to możliwe jest tylko poprzez bezpośredni kontakt z rówieśnikami i dorosłymi. W ten sposób także rozwija się szereg kluczowych umiejętności niezbędnych u dojrzałego człowieka, takich jak umiejętność zrozumienia drugiego człowieka, słuchanie, empatia, umiejętność porozumienia, wyrażania swojego zdania, a także inteligencja emocjonalna.

Wpływ wychowawczy rodziny, która nie jest w stanie wypełniać swoich podstawowych funkcji wobec dziecka, często zastępowany jest również przez wpływy środowiska rówieśniczego. Brak zainteresowania i troski ze strony dorosłych może spowodować, że korzystna rola rówieśników w socjalizacji i rozwoju emocjonalnym dziecka zmieni się w destrukcyjny wpływ osób i grup reprezentujących wypaczony system wartości.

Nagromadzenie negatywnych czynników środowiskowych i cywilizacyjnych oddziałujących na rozwój dziecka stawia przed pedagogami i szkołą trudne zadanie kompensowania tych szkodliwych wpływów. W tym kontekście istotnym zadaniem wychowawcy jest takie stymulowanie rozwoju osobowościowego i społecznego dziecka, aby zniwelować te niekorzystne oddziaływania. Często jest to jednak zadanie bardzo trudne i przekraczające możliwości działań pedagoga. Mimo że uczniowie spędzają w szkole wiele czasu, to jednak czas spędzany w domu i wśród rówieśników – ilościowo porównywalny – silniej oddziałuje na młode osoby. Dodatkowo kryzys wartości i autorytetów we współczesnym świecie sprawia, że młodzież pochop-

⁸ Zob. Płoszyński Z., *Internet a wychowanie*, Warszawa 2003.

nie dobiera wzorce postępowania i normy, którymi się kieruje. Bezradność młodych ludzi jest niestety często spowodowana podobnym zagubieniem i niekonsekwencją w postępowaniu osób dorosłych, często z ich najbliższego otoczenia. Młodzież, która poszukuje wzorców odniesienia i autorytetów, nieraz zostaje zawiedziona postawami dorosłych i nie znajduje u nich wsparcia. W konsekwencji osoby dorastające w środowisku o nieukształtowanym kanonie wartości mogą mieć problemy z wykształceniem umiejętności użytecznego i wartościowego uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym. W dodatku wychowawcy niezwykle trudno jest wspierać i kształtować takiego ucznia.

Z tego względu konieczne jest, aby przyszły pedagog już w czasie praktyk pedagogicznych podjął działania w celu rozwoju swoich umiejętności na tym polu. Przyszły wychowawca musi mieć świadomość, że jego rola i zadania w pracy z dziećmi i młodzieżą współcześnie uległy znacznemu rozszerzeniu. Podstawowy zakres obowiązków określony przez programy nauczania i Kartę Nauczyciela wymaga rozszerzania w zależności od bieżących potrzeb wychowanków. W związku z zagrożeniami, które napotyka dorastające dziecko, niezbędne jest przede wszystkim wykonywanie ogromnej pracy profilaktycznej w celu uświadomienia uczniom niebezpieczeństw związanych z wpływami patologicznych środowisk, znajomościami internetowymi, korzystaniem z używek, dopalaczy, narkotyków itd. Dobrze jest, gdy przyszli wychowawcy mogą w czasie praktyk pedagogicznych przeprowadzić zajęcia na jeden z takich tematów z uczniami. Tym, co może stanowić ich mocną stronę w trakcie takich zajęć, jest ich młody wiek, który sprawia, że łatwiej odnajdą nić porozumienia z uczniami.

Ze względu na brak odpowiednio zorganizowanego czasu młodych ludzi jedną z szans wychowawcy jest organizacja zajęć pozalekcyjnych. Mogą to być kółka zainteresowań, kluby tematyczne, warsztaty czy wycieczki edukacyjne. Zajęcia te dają możliwość rozwoju zainteresowań i spędzenia czasu w ciekawy sposób. Tego rodzaju formy aktywności stanowią doskonałą alternatywę wobec spędzania zbyt wielu godzin przed komputerem czy beczynnego przesiadywania na „osiedlowej ławce”.

W odpowiedzi na brak pozytywnych wzorców osobowych w rodzicach czy opiekunach oraz na nieprawidłowe normy postępowania w grupie rówieśniczej konieczne jest, aby wychowawcy przede wszystkim sami dawali pozytywny przykład. Ich zaangażowanie, pasja, umiejętność współpracy i dobre relacje z uczniami mogą być najlepszą motywa-

cją dla młodych ludzi. Przez takie postawy wychowawcy na co dzień przyczyniają się do propagowania podobnych zachowań u dzieci i młodzieży. Pedagog szczerze zainteresowany nauczonymi zagadnieniami i lubiący pracę dydaktyczną zaraża entuzjazmem i pasją. Przez to inspiruje młodych ludzi do poszukiwania własnych zainteresowań i takiego kształtowania drogi życiowej, by własne pasje stały się podstawą samorealizacji w życiu – przynosiły satysfakcję i dochody finansowe. Tacy wychowawcy, bez względu na nauczany przedmiot, uczą właściwych norm postępowania oraz właściwych postaw – zrozumienia i tolerancji, szacunku dla samego siebie i dla innych osób, a także dbałości o własne pasje i samorozwój. Do uprzywilejowanych natomiast należy rola wychowawcy w przedszkolu i w młodszych klasach szkoły podstawowej. W porównaniu z opiekunami klas starszych wychowawcy stanowią dla większości dzieci szczególnie znaczące postaci, ze względu na swój wiek najmłodszy podopieczni często fascynują się jego osobą i rolą. Jego autorytet w tym okresie najczęściej wyraźnie konkuruje z uznawanym wcześniej za najważniejszy autorytetem rodziców. Określeniom „Moja pani”, „Mój pan” – nadaje się wtedy wyjątkowe znaczenie.

Jak widać, zadania wychowawcze nauczycieli wykraczają daleko poza ramy formalne i nie ograniczają się do ram czasowych lekcji wychowawczej ani do pobytu w murach szkoły. Kompetencje wychowawcze z pewnością stanowią duże wyzwanie. Wymagają one nie tylko dobrego warsztatu pedagogicznego, lecz także predyspozycji osobowościowych.

Predyspozycje i kompetencje w roli wychowawcy

Kompetencje wychowawcze należą do niezwykle istotnych zagadnień, o kluczowym znaczeniu dla pracy wychowawcy. To bowiem, kim jest i jaki jest opiekun, w znaczący sposób wpływa na wychowanków. Istotne są tu zarówno kompetencje pedagogiczne, predyspozycje osobowościowe, umiejętności interpersonalne, jak również uznawane wartości, styl bycia i temperament. Bardzo istotne znaczenie ma także poczucie własnej wartości u pedagoga oraz jego poziom samoświadomości. Wszystkie te elementy wpływają na to, w jaki sposób przekazywane

przez niego treści są odbierane przez wychowanków. Decydują także o tym, czy wychowawca będzie miał wpływ na decyzje uczniów.

Warto zwrócić uwagę, że o ile kompetencje nauczyciela dają się określić za pomocą konkretnej wiedzy przedmiotowej i umiejętności dydaktycznych, to kompetencje wychowawcze należą raczej do trudniej uchwytnych umiejętności. Są to te właściwości psychologiczno-pedagogiczne, które w ograniczonym stopniu dają się przekazać w drodze studiów i teoretycznych wykładów, wymagają natomiast przede wszystkim praktycznego doświadczenia w pracy z uczniami oraz dojrzałości osobowościowej pedagoga. Z tego względu należy bliżej omówić te kluczowe kompetencje, nie tyle w celu ich definiowania, co raczej uwrażliwienia przyszłych wychowawców na ich przyszłe kwalifikacje, aby mogli oni rozwijać je w czasie praktyki szkolnej.

Istnieją różne koncepcje określające kluczowe kompetencje w zawodach pedagogicznych. Na potrzeby niniejszego poradnika w przypadku pracy wychowawczej kompetencje i predyspozycje zostaną uporządkowane w następujące grupy:

- **Predyspozycje osobowościowe**
 - samoświadomość i wysoka samoocena,
 - kreatywność,
 - odwaga,
 - empatia,
 - cierpliwość,
 - odpowiedzialność,
 - charyzma.
- **Kompetencje pedagogiczne**
 - autorytet,
 - umiejętność skutecznego komunikowania się,
 - umiejętność mediacji,
 - konsekwencja i wiarygodność,
 - dyskrecja,
 - dobra ogólna orientacja o bieżących zdarzeniach oraz szerokie horyzonty wiedzy.
- **Uznawane wartości**
 - ustalony kanon wartości,
 - życie zgodne z wartościami – spójność i prawość.
- **Styl bycia i temperament**
 - pogodne usposobienie i poczucie humoru,

- stabilność emocjonalna,
- schludny i zadbany wygląd,
- aktywny i przyjazny styl bycia,
- „przytomność” w ocenie rzeczywistości – pragmatyzm i realizm.

Do kluczowych cech dobrego wychowawcy należy zaliczyć w pierwszej kolejności **wysoką samoświadomość i samoocenę**. Jest to zagadnienie niezwykle istotne, gdyż – jak pisze Nathaniel Branden – ze wszystkich grup zawodowych nauczyciele wykazują największą wrażliwość na zagadnienia związane ze znaczeniem samooceny⁹. Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że w swojej pracy są oni stale narażeni na stres i napięcia, które w znacznej mierze wystawiają na próbę ich poczucie własnej wartości. Zadanie, którego się podejmują – zachęcanie innych do nauki i rozwoju – jest wyzwaniem, które nierzadko podważa ich energię i zapał. To praca wymagająca dużej wytrwałości i cierpliwości w oczekiwaniu na rezultaty. Praca wychowawcza, podobnie jak nauczanie, jest jednym z najważniejszych i najtrudniejszych zdań, jakich podejmuje się człowiek, zadaniem nierzadko heroicznym. Z tego względu wysoce wskazane jest, aby osobom przystępującym do pracy pedagogicznej zwrócić uwagę na zagadnienia dotyczące samooceny. Przygotowanie na tym polu w znacznym stopniu zadecyduje bowiem o sukcesie w zawodzie. Jeśli chcesz zostać dobrym wychowawcą, który potrafi przekazać swoim uczniom dobre wzorce osobowe – rozwijać u nich wysokie poczucie własnej wartości, poczucie akceptacji wobec siebie, odpowiedzialność, asertywność, prawość i uczyć samorealizacji życiowej – konieczne jest, abyś sam dysponował tymi cechami. W innym przypadku twoja zdolność do przekazania uczniom znaczenia tych wartości będzie znacznie ograniczona.

Co więcej – jak podkreśla Branden – pedagodzy o niskiej samoocenie są zwykle ludźmi nieszczęśliwymi i taki obraz człowieka przekazują swoim uczniom. Posługują się nie językiem szacunku i uprzejmości, lecz sarkazmu i drwiny¹⁰. Jako opiekunowie zdradzają niecierpliwość, lęk przed popełnianiem błędów, są drobiazgowi i nieprzystępni, przywiązują nadmierną wagę do swojego autorytetu. Zajmują zwykle skrajne postawy

⁹ Branden N., *6 filarów poczucia własnej wartości*, przeł. H. Dąbrowska, wyd. IV, Łódź 2008, s. 212.

¹⁰ Ibidem, s. 211.

wychowawcze – albo są osobami dominującymi, albo zbyt uległymi i wycofanymi. W obu tych przypadkach pedagogzy negatywnie wpływają na wychowanków. Wzbudzają postawy lękowe, obronne i uzależnieniowe¹¹. Z drugiej strony jednak wychowawca o wysokiej samoocenie, który odnosi się z szacunkiem i zrozumieniem do uczniów, nie pozwoli im akceptować przykrych, negatywnych postaw wobec siebie. Pedagog, który nie pozwala dziecku zaakceptować u siebie negatywnego obrazu własnej osoby i trwa w swoim przekonaniu, może gruntownie zmienić obraz świata młodego człowieka i jego życie.

Z wysoką samooceną nieodłącznie związane jest **świadome życie**. Podstawą tego, jaką reputację mamy we własnych oczach, jest bowiem właśnie to, na ile świadomie podejmujemy w życiu działania i na ile świadomie dostrzegamy ich rezultaty. Umysł ludzki jest podstawowym narzędziem człowieka w poruszaniu się po świecie. To za jego pomocą kreujemy obraz rzeczywistości, rozważamy możliwości i – co najważniejsze – dokonujemy wyboru. To właśnie możliwość świadomego wyboru jest tym, co w nas najbardziej ludzkie. Jednak to, na ile z tego korzystamy, jest zależne jedynie od nas samych. Człowiek żyjący świadomie chętnie i swobodnie korzysta zatem z wszelkich dostępnych mu możliwości zrozumienia samego siebie oraz z otaczającego go świata. Korzysta ze swoich umiejętności i wiedzy po to, aby lepiej żyć, dostrzegać własne błędy i je naprawiać. Ten sposób postępowania jest wyrazem zdrowej i aktywnej świadomości. Człowiek dysponujący taką świadomością stale podejmuje wysiłek w celu lepszego uzmysłowienia sobie źródeł własnych działań, tak aby nie ulegać bezkrytycznie przekonaniom wyznawanym przez innych, przekonaniom nieracjonalnym lub sprzecznym z naszym dobrem.

Duże znaczenie świadomego kierowania życiem u wychowawcy jest bezsporne. To właśnie ta cecha decyduje o kształtowaniu wysokiego poczucia własnej wartości oraz stanowi fundament w rozwoju własnych kompetencji wychowawczych – te bowiem rozwijają się w drodze świadomych działań pedagogicznych.

Niezwykle istotna wśród cech osobowościowych wychowawcy jest także **otwartość**. Decyduje ona o nastawieniu człowieka w relacjach z innymi i wobec otaczającego świata. Otwarty człowiek łatwo nawiązuje dobre relacje z innymi ludźmi oraz chętnie poznaje ich punkt widzenia, łatwiej

¹¹ Ibidem, s. 218.

akceptuje odmienne poglądy i przekonania. Taka postawa u wychowawcy umożliwia budowanie przyjaznej atmosfery, która sprzyja współpracy i wymianie doświadczeń. Otwartość pozwala także lepiej zrozumieć motywację postępowania drugiego człowieka. Buduje wartościowe relacje, oparte na szacunku i zaufaniu.

Kiedy mowa o otwartości u początkujących pedagogów, warto zwrócić uwagę, że z postawą tą mocno związana jest także umiejętność stawiania granic. Dobrze jest, gdy wychowawca nawiązując dobrą relację z uczniami ma świadomość, na jakie tematy z nimi nie rozmawiać. Zagadnienia dotyczące spraw prywatnych czy życia osobistego pedagoga nie powinny być przedmiotem dyskusji z uczniami.

Do bardzo ważnych cech dobrego wychowawcy należy także **kreatywność**. Twórczy charakter pedagoga sprawia, że stara się on na każdą sytuację patrzeć w sposób nieszablonowy, dostrzec sprawy z innej perspektywy lub przedstawić na nowo. Kreatywność jest bardzo istotna przede wszystkim ze względu na to, że zmusza uczniów do odejścia od dotychczasowych przyzwyczajęń i wyzwala nowe perspektywy poznania. Kreatywność w pracy pedagogicznej to innowacyjność i nieszablonowość w przygotowaniu lekcji wychowawczych czy zajęć pozalekcyjnych; pojęcie to obejmuje również spontaniczne i aktywne reagowanie na nowatorskie pomysły wychowanków oraz wspieranie ich realizacji. Tak rozumiana twórczość stanowi jedną z kluczowych cech dobrego procesu wychowawczego.

Duże znaczenie ma także **odwaga**. Wychowawca często staje wobec sytuacji, w których trzeba zająć własne stanowisko lub sprzeciwić się poglądom, zachowaniu czy postawie. Wymaga to umiejętności wyrażania swoich przekonań, okazywania emocji, podejmowania trudnych tematów, a także obrony słusznych racji czy postaw. Istotne jest zatem, aby wychowawca potrafił radzić sobie w sytuacjach konfrontacyjnych.

Warto przy tym pamiętać, że dobrze pojęta odwaga nie jest nacechowana ani agresją, ani uległością. Odwaga oznacza wyrażenie swojego zdania z szacunkiem do poglądów i przekonań drugiej osoby. Zakłada zatem możliwość różnicy zdań, nie narusza godności, uczuć i wolności innych osób. Umiejętność odważnego wyrażania swojej opinii i zdecydowanej reakcji u wychowawcy związane są zarazem ze świadomością, że nie wolno mu wykorzystywać swojej pozycji do dominacji czy zastraszania¹².

¹² Zob. Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1995.

W pracy z młodymi ludźmi bardzo pomocna jest **empatia**. Jest to zdolność do głębokiego wejścia w cudzą sytuację i współodczuwania z innymi. Empatia pozwala wychowawcy lepiej zrozumieć problemy wychowanków i wspierać ich w rozwoju. Jeśli motywowana jest szczerym zainteresowaniem i chęcią niesienia pomocy, może być podstawą do budowania trwałych i konstruktywnych relacji z uczniami. Może także stanowić fundament do zrozumienia relacji między wychowankami. Szczególnie pomocna bywa w sytuacjach trudnych lub dotyczących uczniów nieśmiałych czy introwertycznych. Dzięki empatii łatwiej pedagogowi zrozumieć przyczyny różnych zachowań, a w efekcie odpowiednio reagować.

Sukces działań pedagogicznych często wymaga czasu. Młody człowiek zwykle nie od razu zgadza się zmienić swoje zachowanie czy przekonania. Zmiana na ogół wymaga czasu i akceptacji ze strony wychowanka. Sukcesy wychowawcze dodatkowo mają niezwykle subtelną naturę – nie dają się mierzyć stopniami z zachowania. Z tego względu tak ważna jest **cierpliwość** w pracy wychowawcy. Jest to niezwykle istotna cecha, a zarazem – w czasach dużego tempa życia, nasilonego stresu oraz łatwej dostępności do wszelkiego rodzaju dóbr – bardzo rzadka. Wymaga dużej odporności psychicznej, stabilności emocjonalnej, a zarazem dużego zaufania do siebie. Wszystko to sprawia, że jest to cecha bardzo pożądana we współczesnej szkole. Nierzadko to właśnie ona decyduje o ostatecznym sukcesie w pracy wychowawczej lub jego braku.

Praca wychowawcza zawsze przynosi rezultaty – dobre lub złe. Każdemu, nawet doświadczonemu, opiekunowi zdarza się w niej popełniać błędy. Co ważne, dobry wychowawca jest **odpowiedzialny** za konsekwencje swoich działań. Oznacza to, że podejmuje działania zgodnie ze swoją najlepszą wiedzą i z najlepszymi intencjami oraz jest gotów dostrzec popełnione pomyłki, wyciągnąć z nich wnioski i na ile to możliwe – zapobiec negatywnym skutkom, jakie mogą z tego płynąć. To odpowiedzialność wychowawcy jest w głównej mierze warunkiem wiarygodności pedagoga w jego pracy.

Pewna szczególna cecha, którą legitymują się wybitni wychowawcy, to **charyzma**. Jest to zwykle indywidualna i niepowtarzalna zdolność, która stanowi sumę zarówno doskonałej osobowości, jak i nieprzeciętnych umiejętności pedagogicznych i wiedzy. Wszystkie te cechy u charyzmatycznego nauczyciela składają się na barwną osobowość, która

przyciąga szereg uczniów i inspiruje ich do rozwoju. Taki pedagog zwykle dla wielu osób jest mentorem i autorytetem.

Obok osobistych przymiotów człowieka niezwykle ważne są także kompetencje pedagogiczne. Określają one umiejętności niezbędne do pracy z grupą uczniów i uzyskania spodziewanych efektów. Do najważniejszych kompetencji należy zbudowanie **autorytetu** wśród wychowanków. Istotne jest zatem, aby wychowawca potrafił w sposób wiarygodny i przekonujący dla młodych ludzi przekazać swoje umiejętności. Istnieją różne typy autorytetu – wewnętrzny, zewnętrzny, ujarzmiający, uwalniający itd. Najważniejszym zadaniem pedagoga jest takie kierowanie swoją pracą, aby indywidualna postawa i styl budowania autorytetu były dostosowane do potrzeb i możliwości danego pedagoga. Chodzi przede wszystkim o to, by styl ten naturalnie wynikał z temperamentu pedagoga.

O efektach pracy wychowawczej w znacznym stopniu decydują także **umiejętności z zakresu skutecznego komunikowania się** z uczniem oraz umiejętności mediacji. Przede wszystkim istotna jest jakość komunikatów pedagoga. Dobre komunikaty cechuje jasność, jednoznaczność i prostota. W przekazie duże znaczenie ma także postawa ciała oraz komunikacja niewerbalna dydaktyka. Dobrze jest ponadto, gdy wychowawca wypracuje w sobie nawyk zachowania w czasie prowadzenia zajęć postawy otwartej oraz świadomie posługuje się mową ciała. W ten sposób jego komunikat słowny pozostaje spójny z komunikatem przekazywanym niewerbalnie. Duże znaczenie ma także to, czy wychowawca zwraca uwagę na zrozumienie swoich komunikatów przez uczniów – za pomocą pytań i reakcji z drugiej strony może on zorientować się, czy został właściwie zrozumiany. Warto także, by opiekun zwracał uwagę na sposób wypowiedzi i umiejętność wyrażania swojego zdania przez uczniów, w tym zarówno na sposób stawiania pytań, jak i aktywnego, uważnego słuchania. Dobra komunikacja jest procesem, który wymaga zaangażowania i kompetencji dwóch stron. W porozumieniu między wychowawcą a uczniami zadaniem pedagoga jest zatem prowadzenie i moderowanie dyskusji.

W czasie dyskusji w klasie istotne znaczenie ma **umiejętność mediacji**. Dobrze jest, gdy wychowawca jest dobrym mediatorem – pozwala wszystkim osobom w pełni wyrazić swoje zdanie, poważnie traktuje wszelkie argumenty stawiane w dyskusji, odnosi się do nich rzeczowo

i komentuje. Cenną zaletą jest także umiejętność godzenia dwóch skłóconych osób za pomocą mediacji. Kompetencje te wymagają bardzo dużych umiejętności w zakresie komunikacji. Niezbędna tu jest także empatia, odporność psychiczna oraz umiejętność okazania szacunku wszystkim uczestnikom sporu. Zdolności w zakresie mediacji są obszarem, na którym nie łatwo o sukces, z tego względu dobrze jest, gdy wychowawcy prowadzą na tym polu ciągle prace doskonalące.

Aby praca wychowawcza przynosiła efekty wychowawcze, niezbędna jest **wiarygodność i konsekwencja** wychowawcy. Oznacza to, że pedagog w trakcie pracy z uczniami identyfikuje się z przekazywanymi przez niego opiniami. Ważne jest zatem, by nie było sprzeczności między głoszonymi tezami a własnym postępowaniem (np. uczniowie nie uwierzą w szkodliwość palenia papierosów, jeśli głosi ją nauczyciel-palacz). Wiarygodność i konsekwencję wychowawcy uczniowie mogą łatwo sprawdzić w codziennych sytuacjach – w sposobie porozumienia z uczniami, relacjach z nauczycielami, rodzicami czy innymi osobami w szkole i poza nią. O swoich przekonaniach wychowawca świadczy także poprzez to, w jaki sposób odnosi się do otoczenia i jak jest odbierany przez ludzi. Istotne jest także, by pedagog umiał przyznać się do popełnionego przez siebie błędu, niewiedzy czy braku umiejętności. Osoba wiarygodna nie udaje, że jest doskonała i nieomylna, a raczej akceptuje siebie taką jaką jest. Za akceptacją idzie także naturalna chęć samodoskonalenia – rozwoju kompetencji i wiedzy. Wiarygodność i konsekwencja związane są zatem przede wszystkim z postępowaniem w zgodzie ze sobą, ze swoimi uczuciami i przekonaniami.

Szczerej i otwartej postawie wychowawcy powinna towarzyszyć także **dyskrecja**. Cecha ta jest istotna w relacji ze wszystkimi współpracownikami, jednak szczególne znaczenie ma ona wobec uczniów. Dobry pedagog pod żadnym pozorem nie zdradza informacji powierzonej mu w zaufaniu, ani tym bardziej nie wykorzystuje jej przeciwko uczniowi. Powierzenie w sekrecie nauczycielowi jakiejś informacji przez ucznia jest oznaką zaufania, a w niektórych przypadkach także sposobem poszukiwania pomocy w sytuacji, która jest dla ucznia trudna. Ten aspekt pracy wychowawcy jest szczególnie istotny dla młodych pedagogów, gdyż ze względu na ich młody wiek mogą tu czaić się liczne pułapki na niedoświadczonych nauczycieli. Przede wszystkim warto, by zdawali oni sobie sprawę, że uczeń może postawić czasem nauczyciela w sytuacji konfliktu

interesów pomiędzy obowiązkiem służbowym a obawą przed zawiedzeniem okazanego zaufania – np. kiedy okazując zaufanie nauczycielowi, uczeń przyznaje się przed nim do działania nieregulaminowego bądź nawet nielegalnego (palenie papierosów, zażywanie narkotyków) – postępowanie nauczyciela musi być w takiej sytuacji szczególnie taktowne i przemyślane, zawsze zależne od indywidualnej sytuacji ucznia. Trzeba mieć także świadomość, że kiedy uczeń zwraca się do nauczyciela z prośbą o pomoc, zwykle oczekuje on przede wszystkim zrozumienia ze strony osoby dorosłej i odpowiedzialnej, zrozumienia, którego nie znalazł wśród najbliższych osób. To właśnie udzielenie takiego wsparcia jest pierwszym zadaniem pedagoga. Dopiero w drugiej kolejności wychowawca powinien zająć się udzieleniem pomocy młodemu człowiekowi. Pomoc ta często oznacza, że trzeba w odpowiedni sposób przekonać ucznia do podjęcia niezbędnych działań, których ona lub on się obawia, np. trzeba wytłumaczyć nastolatkowi, że kuracja odwykowa jest najlepszym sposobem walki z uzależnieniem alkoholowym. W przypadku młodych nauczycieli zawsze dobrą praktyką jest odwołanie się do porady i wsparcia specjalisty (np. pedagoga szkolnego lub bardziej anonimowo – pracownika poradni psychologiczno-pedagogicznej).

Jeden z warunków dobrej współpracy z uczniami stanowi także **dobra ogólna orientacja o bieżących zdarzeniach oraz szerokie horyzonty wiedzy**. Praca wychowawcy nieodłącznie związana jest z kontaktem z różnymi uczniami, o odmiennych poglądach, doświadczeniach i przekonaniach wyniesionych z domu czy najbliższego środowiska. Z tego względu dobrze jest, gdy pedagog na bieżąco śledzi wiadomości z regionu, kraju i ze świata, orientuje się w bieżących zmianach w życiu społecznym, nie tylko tych dotyczących bezpośrednio jego specjalizacji nauczycielskiej. Dobra ogólna orientacja w bieżących zdarzeniach może być wsparciem w problemach i możliwościach dotyczących wychowanków. Szerokie horyzonty pedagoga są także gwarancją wiarygodności wobec uczniów. Młodzi ludzie wchodzący w świat wykazują niezwykłą łatwość w poznawaniu nowej wiedzy, lecz wobec jej ogromu często czują się zagubieni i potrzebują w osobie nauczyciela wsparcia. Pedagog może być dla nich przewodnikiem, który wskaże im słabe i mocne strony ich poszukiwań, ukierunkuje, w jaki sposób dalej rozwijać swoje zainteresowania. Dobrze jest, gdy młodzi ludzie widzą w wychowawcy partnera do dyskusji. W sytuacji natomiast, kiedy nauczyciel nie orientuje się w za-

gadnieniach interesujących jego wychowanków i nie wykazuje zainteresowania ich problemami, staje się on automatycznie osobą niewiarygodną. W rozmowach z nim uczniowie nie omawiają spraw naprawdę istotnych, a kontakty z nim traktują jako część obowiązku szkolnego.

Niezwykle ważne jest to, czy pedagog ma **ustalony kanon wartości** i zgodnie z nim działa. Ten aspekt pracy w szkole związany jest szczególnie z pracą wychowawcy, gdyż właśnie jego zadaniem jest nauczanie o tym, czym są wartości i jak żyć w zgodzie z nimi. Dlatego też to, czy pedagog sam ma ustalony kanon wartości, ma decydujący wpływ na to, czy będzie wiarygodny w tym zakresie. Życie zgodne z wartościami i spójność osobista stanowią więc jeden z nieodłącznych atrybutów dobrego wychowawcy.

O tym, jak przyjmowany jest w środowisku szkolnym pedagog, w dużej mierze decyduje także **styl bycia i temperament** człowieka. Lepiej odbierani są ludzie, którzy mają na ogół **pogodne usposobienie i poczucie humoru**. Osoby takie mają odpowiedni dystans do siebie i do otaczającej je rzeczywistości, łatwo nawiązują kontakt z innymi ludźmi. Nie budują murów w kontakcie z uczniami, potrafią taktownie rozmawiać i dbają o dobrą atmosferę komunikacji. Dobre relacje łatwiej budują także osoby **stabilne emocjonalnie**. Ta cecha również pomaga w odnalezieniu wspólnej płaszczyzny do dialogu. Sprawia, że młody człowiek ma większe zaufanie, że w rozmowie zostanie uczciwie potraktowany, a nie będzie o tym decydował chwilowy nastrój pedagoga.

Pozytywny wpływ na relacje z wychowankami ma także zewnętrzny wygląd człowieka. **Schludny i zadbany wygląd** świadczy o szacunku pedagoga wobec uczniów oraz o chęci bycia dobrze postrzeganym przez środowisko, w którym pracuje. Ten aspekt – wygląd zewnętrzny – stanowi zagadnienie, które współcześnie rzadko postrzegane jest odpowiednio. Ze względu na różne społeczne uwarunkowania atrakcyjny wygląd jest albo krytykowany jako podążanie za trendami mody, albo niedoceniany jako mniej istotny wobec wartości merytorycznego przygotowania pedagoga. Warto, aby młodzi ludzie zwrócili uwagę, że oba te skrajne stanowiska są niesłuszne. Atrakcyjny wygląd – ale nie przesadzony – sprawia, że osoba postrzegana jest jako człowiek „sukcesu”, dobrze czujący się wśród ludzi, znający zasady obowiązujące w świecie, a od takiej osoby wychowanek chętniej się uczy. Elegancki wygląd pedagoga sprawia ponadto, że uczeń czuje się ważny jako osoba.

Jednocześnie trzeba bardzo wyraźnie zaznaczyć, że strój nauczyciela musi być dostosowany do jego zadań: w przedszkolu i klasach młodszych nauczyciel musi być nieustannie w ruchu, strój nie może go krępować, gdy ten razem ze swoimi uczniami wykonuje różne ćwiczenia, tańczy, płąsa, kuca, siada na podłodze itp. Właściwy ubiór może ułatwić te czynności, niewłaściwy – np. krótka spódniczka, zbyt obcisłe spodnie, nadmiar biżuterii – może nie tylko utrudniać lub uniemożliwiać ich wykonanie, albo też ośmieszać nauczyciela. W skrajnych sytuacjach niedopasowanie ubioru – np. zbyt wysokie obcasy, nadmiar biżuterii – może narazić na wypadek przy pracy. Pomyśl więc zarówno o estetyce, jak i o wygodzie swego stroju do pracy.

Dobrze jest także, gdy wychowawca ma żywą, barwną osobowość. **Aktywny styl bycia** sprawia, że młodzi ludzie – jako że sami są zwykle bardzo aktywni i żywi – z większą łatwością słuchają i uczestniczą w zajęciach. Duża dynamika zajęć sprawia, że łatwiej przyswajają oni nowe zagadnienia i zwiększa się ich zaangażowanie w realizowany temat. Dobrze jest, gdy wychowawcę charakteryzuje także ogólnie **przyjazny styl bycia** oraz „**przytomność**” w ocenie rzeczywistości – co oznacza, że pedagog w podejmowaniu decyzji bierze pod uwagę zarówno ideały, jak i realne możliwości czy ograniczenia. Nie oczekuje działania tylko w oparciu o zamierzenia, lecz pragmatycznie poszukuje najlepszego rozwiązania w konkretnej sytuacji. Z drugiej strony jednak takie realistyczne spojrzenie nie oznacza, że uczy wychowanków, by łatwo rezygnowali z przedsięwziętych planów czy marzeń. Umiejętność pragmatycznej oceny sytuacji jest niezwykle rzadką i trudną cechą, lecz niezbędną. Kiedy opiekun koncentruje się zbyt mocno na ideałach, zwykle uczy wartości oderwanych od realiów, co może prowadzić do zawodu młodego człowieka w zderzeniu z rzeczywistością. Z kolei gdy uczy postępowania zbyt pragmatycznego, może ograniczać rozwój umiejętności. W obu tych przypadkach zubaża on zatem obraz rzeczywistości i możliwości wychowanka.

Podsumowując, warto podkreślić, że rola wychowawcy w szkole to bycie dla swoich podopiecznych **opiekunem, doradcą i przewodnikiem**. Wychowawca ma być osobą, na której słowie można polegać i na której pomoc można liczyć. To człowiek, który zgodnie ze swoją najlepszą wiedzą i intencjami wspiera wychowanków. W jaki sposób wykształcić omówione wyżej kompetencje i predyspozycje?

Przede wszystkim należy dbać o ustawiczny rozwój umiejętności indywidualnych. W tym celu warto, abyś jako przyszły pedagog już na etapie praktyk zwrócił uwagę na poznanie swoich mocnych i słabych stron. Samoświadomość powinna dotyczyć indywidualnych potrzeb, ograniczeń, motywacji oraz znajomości swoich predyspozycji psychiczno-emocjonalnych. W tym celu dobrze jest na początek przeprowadzić obserwację i analizę własnych kompetencji. Spróbuj w czasie praktyk na bieżąco prowadzić autoewaluację swoich dokonań oraz konsultować się z opiekunem praktyk lub innym nauczycielem, który może jako mentor służyć sugestią co do dalszego rozwoju.

Obok wiedzy na własny temat pamiętaj o zbieraniu informacji o uczniach, z którymi pracujesz, oraz obserwuj rezultaty waszej współpracy. Dobrze jest wiedzieć, jakie efekty przynosi praca, jakie rezultaty przynoszą stosowane środki i techniki, a także odpowiednio modyfikować te metody do osiągnięcia celów. Doskonalenie w przypadku wychowawcy dotyczy także ustawicznego podnoszenia kwalifikacji i umiejętności. Oznacza to dążenie do unowocześniania i aktualizowania warsztatu pracy, wprowadzania innowacji do procesu wychowawczego i do wychowania, a także podejmowania wyzwań zawodowych. W ramach doskonalenia wychowawca powinien śledzić najnowszą literaturę i prasę fachową w poszukiwaniu rozwiązań, które może zastosować we własnej praktyce nauczycielskiej.

Niezwykle skutecznym sposobem podnoszenia kompetencji wychowawczych jest podejmowanie własnych, twórczych projektów w oparciu o pasję pedagoga. Może być to np. realizacja spektaklu teatralnego, projektu plastycznego, konkursu muzycznego lub zawodów sportowych – jeśli opiekun ma predyspozycje do pracy w tym zakresie. Uaktywnianie kreatywnego potencjału w uczniach przynosi, niejako mimowolnie, także bardzo dobre rezultaty wychowawcze.

Etyczny wymiar pracy wychowawcy

Wychowanie jest działaniem, które na pierwszym miejscu stawia szczęście i dobro drugiego człowieka. Praca nauczyciela-wychowawcy, ukierunkowana na wszechstronny rozwój ucznia, zawsze powinna mieć na względzie jego dobro. Już ten cel wychowania nadaje tej czynności

wymiar głęboko etyczny. Zadania wychowawcy czynią go odpowiedzialnym wobec bardzo trudnego wyzwania. Jego praca podlega ocenie środowiska szkolnego, rodziców oraz lokalnej społeczności. Wychowawca jest zarazem – a może przede wszystkim – odpowiedzialny wobec samego siebie i wobec ucznia. Z tego względu warto na początku pracy na tym polu zadać sobie pytanie o własne zasady etyczne, którymi zamierzamy kierować się jako wychowawcy.

Istotne jest tu przede wszystkim, byś uświadomiła/uświadomił sobie znaczenie etyki. Ustalenie własnego kanonu postępowania ma kilka funkcji. Przede wszystkim osobisty kodeks zapewnia nam swoisty „kręgosłup” moralny. Pedagog działający w oparciu o zasady jest bardziej świadom podejmowanych decyzji, a w sytuacji konfliktowej łatwiej określi swoje stanowisko. Taki kodeks sprawia także, że człowiek jest w swoim zachowaniu spójny, a przez to także bardziej wiarygodny. Pamiętaj, że jako nauczyciel-wychowawca będziesz nierzadko stawał w roli arbitra, który rozstrzyga sytuację. Trudniej w takiej sytuacji podjąć decyzję bez ustalonych norm, które dla Ciebie są priorytetowe. A to przede wszystkim na wychowawcy spoczywa odpowiedzialność za wzorce przekazywane uczniom. Z tego względu nauczyciel, nawet jeśli nie poczuwa się do roli wychowawcy, musi mieć świadomość, że swoją postawą i głoszonymi poglądami oddziałuje na uczniów. Oddziaływanie to może mieć charakter nieintencjonalny, nauczyciel bowiem zawsze jest obserwowany przez uczniów i przekazuje im pewne wzorce społecznych zachowań, które mogą oni przyswoić i powielać.

Dlatego też stworzenie kodeksu etycznego jest zadaniem tyleż potrzebnym, co wzbogacającym – szczególnie dla początkującego pedagoga. Warto podjąć się takiego zadania na własne potrzeby. Pomocne w tym zadaniu mogą być wskazówki, jakie grupy i zagadnienia trzeba uwzględnić w kodeksie. Postawa etyczna wychowawcy wyznaczona jest przez pięć głównych postaw:

- wobec uczniów,
- wobec rodziców,
- wobec społeczności szkolnej,
- wobec samego siebie,
- wobec transcendencji (jeśli pedagog jest osobą wierzącą).

W określaniu indywidualnego kodeksu należy zwrócić uwagę na to, abyśmy w naszych działaniach kierowali się przede wszystkim do-

brem i troską ucznia. Praca wychowawcy na pierwszym planie zawsze powinna mieć na uwadze dbałość o wszechstronny rozwój dziecka – rozwój intelektualny, emocjonalny, moralny, społeczny etc. Oznacza to indywidualne i całościowe podejście do młodego człowieka, uwzględnienie jego możliwości, problemów i potrzeb. To także świadomość odpowiedzialności, jaką ponosi opiekun za swoje działania oraz konsekwentne ponoszenie skutków podejmowanych decyzji. Dobry wychowawca podejmuje ponadto staranie o budowanie konstruktywnej współpracy ze swoimi uczniami. Przekazuje młodym ludziom wzorce postępowania w oparciu o uniwersalne, ogólnoludzkie wartości. Jest osobą, która w razie zmiany faktów poddaje rewizji swoje poglądy i odważnie ich broni.

Odpowiedzialność wychowawcy wobec rodziców dziecka oznacza poszanowanie przez pedagoga systemu wartości i norm przekazanych wychowankowi przez jego opiekunów, a także prawa ucznia do postępowania zgodnie z własnymi przekonaniem, o ile nie zagrażają one zdrowiu lub życiu dziecka.

Etyka wychowawcy wobec ogółu społeczności szkolnej dotyczy przede wszystkim troski o dobre imię własne, wychowanków oraz szkoły. To odpowiednie reprezentowanie szkoły na uroczystościach, wystąpieniach pozaszkolnych, a także ogólna dbałość o dobre imię i szacunek do wykonywanej profesji. Dobrze jest, gdy wychowawca identyfikuje się z priorytetami i celami placówki, w której działa oraz lojalnie działa w jej dobrze pojętym interesie. W miarę możliwości wychowawca powinien starać się być wzorcem moralnym zarówno w swoim środowisku pracy, jak i w życiu codziennym.

Niezwykle istotne jest także to, jak wychowawca sam traktuje wykonywany zawód i w jaki sposób dba o swój rozwój zawodowy. Dotyczy to dbałości o organizację i poziom własnych zajęć lekcyjnych, rzetelne i systematyczne przygotowywanie się do lekcji, a także ustawiczne doskonalenie swoich kompetencji merytorycznych, dydaktycznych i pedagogicznych. Odpowiedzialność za siebie odnosi się także do przestrzegania własnych norm i zasad moralnych, dbałości o kulturę osobistą. Jeśli chcesz zostać w przyszłości wychowawcą, zwróć uwagę na takie przymioty osobiste, jak prawdomówność, sprawiedliwość, dotrzymywanie danego słowa, obiektywizm w ocenie oraz poszanowanie dla pluralizmu poglądów.

Jeśli wychowawca jest osobą wierzącą, to – niezależnie od tego, z jakimi poglądami się identyfikuje – powinien mieć świadomość, że wykonywana przez niego praca jest także drogą jego rozwoju duchowego. Z tego powodu trzeba, aby dbał o pracę także poprzez praktyki duchowe i aby dzięki nim rozwijał zrozumienie swojej pracy oraz funkcji, jaką pełni ona w życiu jego, uczniów oraz całej zbiorowości.

Warto pamiętać, że stworzenie nawet najlepszego kodeksu etycznego nie zastąpi czynów, które wymagane są od człowieka. Wartości etyczne dopiero wtedy mają znaczenie, kiedy kierują naszym postępowaniem i decydują o wyborach podejmowanych w życiu. Warto zadbać o taki kodeks szczególnie ze względu na fakt, że obecnie ranga zawodu nauczyciela jest niska. niesprawiedliwe stereotypy społeczne nie powinny jednak być przeszkodą. Jeśli chcesz pracować w roli wychowawcy i nauczyciela, zadbaj o swój kodeks. Przez wdrażanie go w życie przyczyniasz się do zmiany. Swoją postawą możesz wpłynąć na unormowanie dobrych wzorców w środowisku pedagogicznym i na wzrost zaufania społecznego do wychowawców.

▪ **SZKOŁA JAKO MIEJSCE PRACY WYCHOWAWCY**

Praca wychowawcy to nie tylko postawa osobista pedagoga, lecz także funkcjonowanie w ramach społeczności szkolnej. Na nauczyciela, który otrzymał wychowawstwo w klasie, spoczywają dodatkowe obowiązki oraz przywileje związane z wykonywaniem czynności opiekuńczo-wychowawczych. Dokładny zakres kompetencji i odpowiedzialności określa w placówce oświatowej wewnętrzny dokument. Powstaje on odrębnie dla każdej szkoły w oparciu o aktualne rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej, przepisy prawa oświatowego oraz o przepisy wewnętrzzszkolne – takie jak statut szkoły, szkolny program wychowawczy, wewnętrzny system oceniania (WSO) oraz szkolny program profilaktyki. Za wykonywanie obowiązków wychowawczych nauczyciel otrzymuje także dodatkowe wynagrodzenie w postaci dodatku funkcyjnego do pensji zasadniczej¹³.

Na potrzeby poradnika opracowano wykaz podstawowych obowiązków wychowawcy szkolnego w oparciu o aktualne kodeksy dla wychowawców funkcjonujące w szkołach. Informacje tu zamieszczone pokazują rozwiązania przyjęte w placówkach różnego typu i działających w różnych miastach w Polsce (por. tabela 1. znajdująca się na następnej stronie). Obowiązki te zostały podzielone na sześć zasadniczych obszarów i ujęte w formę tabeli.

¹³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2005 roku w sprawie wysokości minimalnych stawek wynagrodzenia zasadniczego nauczycieli, ogólnych warunków przyznawania dodatków do wynagrodzenia zasadniczego oraz wynagradzania za pracę w dniu wolnym od pracy (Dz. U. nr 22, poz. 181, § 5).

Tabela 1. Zakres zadań i kompetencje wychowawcy

	ZAKRES ZADAŃ	KOMPETENCJE
PRACA Z KLASĄ	Planowanie pracy wychowawczej	<ul style="list-style-type: none"> ogólna wiedza na temat zainteresowań, problemów i potrzeb uczniów (stale pogłębiana znajomość środowiska współczesnej młodzieży) znajomość różnych metod i technik uzyskiwania informacji wychowawczych w pracy z dziećmi i młodzieżą znajomość wewnętrznych aktów prawnych (statutu szkoły, programu wychowawczego, WSO, szkolnego programu profilaktyki etc.) znajomość prawa oświatowego umiejętność integrowania celów wychowawczych i edukacyjnych w planowanych przedsięwzięciach z udziałem swoich uczniów
	Realizacja zadań wychowawczych	<ul style="list-style-type: none"> umiejętność realizacji zaplanowanych celów wychowawczych za pomocą metod pracy adekwatnych do tematyki zajęć i grupy odbiorców znajomość technik motywacji i pobudzania aktywności poznawczej i twórczej uczniów biegłość w posługiwaniu się pomocami i narzędziami edukacyjnymi, także tymi o charakterze elektronicznym i multimedialnym – adekwatne zastosowanie ich w procesie nauczania i wychowania wiedza na temat skutecznej komunikacji pedagogicznej i biegłość w stosowaniu jej zasad w codziennej pracy wychowawczej

		<ul style="list-style-type: none"> • umiejętność wdrażania uczniów do samodoskonalenia • innowacyjność i odwaga w podejmowaniu zadań wychowawczych w niestandardowy i kreatywny sposób • umiejętność ewaluacji wyników działań pedagogicznych
	Diagnozowanie potrzeb	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza na temat narzędzi i metod służących diagnozie pedagogicznej • umiejętność planowania indywidualnej pracy z uczniem, zgodnie ze zdiagnozowanymi u niego specjalnymi potrzebami czy predyspozycjami • wiedza na temat sytuacji rodzinnej, zdrowotnej i materialnej ucznia oraz na temat jego postępów w nauce • umiejętność budowania relacji z rodzicami w celu uzyskania możliwie kompletnej informacji wychowawczych
	Prowadzenie profilaktyki	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza na temat możliwych zagrożeń bezpieczeństwa młodzieży (przepisy przeciwpożarowe i bhp, profilaktyka uzależnień, higiena osobista i higiena pracy) • wiedza na temat absencji uczniów i jej potencjalnych powodów • wiedza na temat postępów w nauce oraz zachowania uczniów (konsultacje z innymi nauczycielami) oraz ewentualnych przejawianych przez nich trudności i problemów • umiejętność prowadzenia efektywnych działań związanych z promocją zdrowia i przeciwdziałaniem uzależnieniom, także związanym z nieodpowiedzialnym użytkowaniem Internetu

	Udzielanie pomocy	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza o drogach postępowania w przypadku wystąpienia poszczególnych problemów wychowawczych i prowadzenia działań kompensacyjnych w przypadku zdiagnozowanych u ucznia zaburzeń emocjonalnych i intelektualnych • kierowanie do rodziców informacji o konieczności wysłania ucznia do specjalisty: psychologa, pedagoga szkolnego, indywidualnego terapeuty • wiedza o proponowanych przez szkołę zajęciach dodatkowych dla uczniów uzdolnionych • znajomość zasad udzielania pierwszej pomocy
PRACA Z RODZICAMI	Kontakt osobisty	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie spotkań organizacyjnych na początku roku (klasy pierwsze, klasy maturalne) • prowadzenie spotkań semestralnych z rodzicami (regularny kontakt z opiekunami uczniów) • prowadzenie zebrań informujących o planowanych rocznych ocenach ucznia • prowadzenie spotkań indywidualnych w ramach dyżurów i konsultacji
	Kontakt telefoniczny	<ul style="list-style-type: none"> • informowanie o wypadku, rażącym naruszeniu obowiązków lub przedłużającej się absencji ucznia
	Kontakt korespondencyjny	<ul style="list-style-type: none"> • po nieudanych próbach kontaktu telefonicznego; w sytuacjach określonych przez szkolny regulamin (np. w wypadku pisemnej nagany udzielonej przez dyrektora)
WSPÓLPRACA ZE ŚRODOWISKIEM OŚWIATOWYM	Zapoznanie z ofertą pomocy	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza o sposobie funkcjonowania i zakresie kompetencji najbliższej poradni oraz innych ośrodków opiekuńczych (SKOW, PPP, Ośrodek Pomocy Społecznej, ZOZ itp.)

	Konsultacje z psychologiem i pedagogiem szkolnym oraz poradnią	<ul style="list-style-type: none"> • znajomość określonych przez dyrektora szkoły zasad prowadzenia konsultacji z poradnią w sytuacjach problemowych • organizacja spotkań uczniów z pracownikami poradni psychologiczno-pedagogicznej
PROWADZENIE DOKUMENTACJI	Prowadzenie na bieżąco dokumentacji klasowej i szkolnej	<ul style="list-style-type: none"> • znajomość prawa oświatowego i znajomość wewnątrzszkolnych aktów prawnych dotyczących prowadzenia dokumentacji • informowanie innych nauczycieli o konieczności uzupełnienia dziennika klasowego • umiejętność posługiwania się elektronicznymi systemami kontroli frekwencji (e-dzienniki) • zdolność konstruowania dokumentów szkolnych: planu wynikowego, planu wychowawczego, dziennika obserwacji • znajomość zasad gromadzenia dokumentacji dotyczącej awansu nauczycielskiego
PRACA NA RZECZ JAKOŚCI WYCHOWANIA W SZKOLE	Autoewaluacja	<ul style="list-style-type: none"> • świadomość mocnych i słabych punktów własnej pracy wychowawczej i ustawiczne samodoskonalenie • monitorowanie efektów własnej pracy wychowawczej w celu dostosowywania metod, technik, środków do potrzeb i oczekiwań uczniów • ustawiczne prowadzenie działań doskonalących w obszarach deficytów kompetencyjnych
	Współpraca z gronem pedagogicznym	<ul style="list-style-type: none"> • motywowanie innych nauczycieli do wspólnego opracowywania nowoczesnych metod kształcenia i rozwiązywania problemów • aktywny udział w pracach zespołu przedmiotowego

		<ul style="list-style-type: none"> • aktywny udział w szkoleniach szkolnych i pozaszkolnych kadry pedagogicznej
	Troska o dobro materialne szkoły	<ul style="list-style-type: none"> • motywowanie uczniów do dbałości o wyposażenie, pomoce dydaktyczne, wygląd sali lekcyjnej itp.

Źródło: W tym celu korzystano z następujących materiałów: *Obowiązki wychowawcy klasy w Zespole Szkół im. Juliana Tuwima w Bielsko-Białej*, www.tuwim.xon.pl/pdf/owk.pdf [data dostępu: 25.02.2011]; *Zakres obowiązków wychowawcy klasy Społecznego Gimnazjum nr 20 w Warszawie*, nowy.rasz.edu.pl/.../32805-1284109938-obowiazki_%20wychowawcy.pdf [data dostępu: 25.02.2011]; *Zakresy czynności i obowiązków nauczycieli w Szkole Podstawowej nr 3 z oddziałami integracyjnymi w Lubsku*, <http://www.sp3.lubsko.pl/zakres-naucz.htm#ZAKRES%20CZYNNOC%5%9ACI%20WYCHOWAWCY> [data dostępu: 25.02.2011].

Praca z klasą

Praca wychowawcy to przede wszystkim współpraca z uczniami. Dzięki niej masz szansę lepszego poznania danej klasy uczniów – zrozumienia ich spojrzenia na otaczający świat, ich zainteresowań, problemów i oczekiwań. Jednocześnie praca ta zobowiązuje Cię do udzielenia wychowankom wszelkiego rodzaju wsparcia. Wychowawca klasy jest z jednej strony opiekunem, a z drugiej – przewodnikiem. Funkcja opiekuna realizuje się przez pomoc uczniom w rozmaitych kwestiach – począwszy od spraw organizacyjnych w szkole, aż po potrzeby indywidualne. Wychowawca ma za zadanie pośredniczyć w większości spraw dotyczących uczniów w szkole, a także sprawuje nadzór nad wychowankami w czasie imprez czy wycieczek pozaszkolnych. Natomiast funkcja przewodnika dotyczy rodzaju przeprowadzanych zajęć, które mają wspierać rozwój osobowościowy wychowanków, służyć lepszemu integracji w środowisku szkolnym, a także rozwijać rozmaite zainteresowania i kompetencje uczniów. Wychowawca jest przewodnikiem, bo przez lepsze poznanie danej klasy może w ten sposób organizować godziny wychowawcze i zajęcia klasowe, by wspierać zainteresowania uczniów i ich osobowość.

Działania wychowawcy muszą być realizowane zgodnie z zasadami pracy szkoły. Z reguły na początku każdego roku szkolnego wychowawca jest zobowiązany przygotować i przedstawić program wychowawczy na cały rok szkolny. Program ten podlega nadzorowi ze strony

dyrektora i rodziców. Na jego podstawie dydaktyk powinien opracować również plan pracy wychowawczej na najbliższy rok szkolny, z uwzględnieniem tematyki zajęć w ramach tzw. godzin wychowawczych oraz propozycje wycieczek i wyjść pozaszkolnych.

Opracowanie i realizacja programu wychowawczego jest zadaniem niełatwym, szczególnie dla początkującego dydaktyka. Pomocne w tym mogą być liczne publikacje gotowych scenariuszy godzin wychowawczych¹⁴, jak również konsultacje z doświadczonymi pedagogami. Przy pracy nad programem warto także skonsultować się z uczniami oraz z rodzicami, ich sugestie mogą nie tylko ułatwić dobór tematów lekcji czy wycieczek, lecz także mogą skłonić do pomocy przy realizacji poszczególnych przedsięwzięć (np. rodzice mogą ułatwić wizytę w przedsiębiorstwie, uczniowie natomiast mogą przygotować referat wprowadzający do wycieczki). Dobrze jest przy opracowaniu programu pracy z klasą odwołać się do własnych, twórczych pomysłów, szukać rozwiązań nietypowych i niestandardowych. Nie trzeba być bardzo doświadczonym pedagogiem, żeby wdrażać innowacyjne pomysły. Warto także – w razie wątpliwości – korzystać z sugestii doświadczonych wychowawców.

Niezwykle istotny aspekt pracy wychowawcy stanowi umiejętność poznania wychowanków oraz ich najbliższego środowiska rodzinnego w celu zdiagnozowania ewentualnych trudności czy szczególnych potrzeb. Wiedza ta niezbędna jest także w sytuacji nagłych, niespodziewanych wypadków. W sytuacji problemów któregośkolwiek z uczniów wychowawca w pierwszej kolejności proszony jest o udzielenie informacji o uczniu oraz o kontakt z opiekunami. Do zadań wychowawcy należy także pomoc w zakresie zdiagnozowanych trudności oraz prowadzenie profilaktyki zagrożeń oraz promocji zdrowia i zdrowego trybu życia. Istotny aspekt pracy wychowawcy stanowi także umiejętność obserwacji relacji panujących w klasie między uczniami – znajomość więzi grupowych oraz wzajemnych sympatii pozwala efektywniej pracować z grupą i wcześniej dostrzegać możliwe zagrożenia czy konflikty.

¹⁴ Zob. np. Dudziak U., *Wychowanie w klasie szkolnej. Scenariusze godzin wychowawczych dla szkół ponadpodstawowych*, Warszawa, 2002; Hamer H., *Blżej siebie. 10 ważnych tematów – scenariusze 20 lekcji ułatwiających poznanie siebie i rozwój*, Warszawa, 2001; Gruszka M., Janiak I., Prarat J., *Scenariusze godzin wychowawczych dla gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych*, wyd.2, Gdańsk 2003; Bąk J., Wiewióra-Pyka E., *Między nami: scenariusze lekcji wychowawczych: szkoła podstawowa*, Kraków 2004.

Dobrze jest zatem, gdy pedagog potrafi nawiązać przyjazne relacje z uczniami i ich rodzicami, nie tylko z obowiązku, lecz ze szczerego zaangażowania w swoją pracę i z autentycznego zainteresowania swoimi podopiecznymi¹⁵. Praca wychowawcy z klasą to wreszcie konieczność posługiwania się szeregiem technik i metod w celu prowadzenia godzin wychowawczych i zajęć pozalekcyjnych¹⁶. Jeśli chcesz zostać dobrym wychowawcą, pamiętaj o tym, że rola ta wymaga w równej mierze odpowiedniej wiedzy, techniki, jak i kompetencji w relacjach międzyludzkich.

Praca z rodzicami

Rodzice – zaraz obok uczniów – należą do najważniejszych osób, z którymi współpracuje wychowawca. Z tego względu podstawowym obowiązkiem wychowawcy jest poznanie rodziców lub prawnych opiekunów uczniów oraz utrzymywanie z nimi kontaktu. Zgodnie z powszechnym zwyczajem każdy wychowawca, któremu powierzono nową klasę, organizuje na początku roku szkolnego spotkanie zapoznawczo-informacyjne z rodzicami, a następnie w ciągu roku spotyka się z nimi na zebraniach przynajmniej raz w semestrze i na około dwa tygodnie przed rocznym klasyfikującym posiedzeniem Rady Pedagogicznej. Oprócz tego powinien umożliwić rodzicom indywidualne spotkania, wyznaczając terminy tzw. dyżurów (konsultacji).

Zadaniem wychowawcy jest udostępnienie rodzicom wszelkich informacji o zasadach pracy szkoły – przede wszystkim regulaminu szkoły i innych ważnych dokumentów określających zasady szkolnego współżycia. Opiekun klasy przedstawia także rodzicom własny plan wychowawczy, plan przewidzianych wycieczek klasowych oraz przekazuje wszelkie inne bieżące informacje dotyczące życia szkoły. Jego obowiązkiem jest też informowanie o sukcesach i trudnościach w zakresie kształcenia i wychowania podopiecznych. Dobrze jest także, gdy wychowawca

¹⁵ Olszewska B., *Autorytarne i dialogowe wzorce komunikacji nauczyciel-uczeń w praktyce wychowawczej* [w:] Błachnio A., Drzewowski M., Schneider M., Maliszewski M.J. (red.), *Interakcje komunikacyjne w edukacji z perspektywy sytuacji i kontekstowości znaczeń*, Adam Marszałek przy współpracy DSW we Wrocławiu, Toruń 2008.

¹⁶ Zagadnieniom tym poświęcony jest w całości czwarty rozdział poradnika pt. *Praktyczny wymiar pracy wychowawcy*.

dba o poznanie oczekiwań i opinii rodziców w różnych sprawach dotyczących uczniów, nauczania oraz sposobu funkcjonowania szkoły.

Ważne jest, aby wychowawca miał możliwość kontaktu telefonicznego lub korespondencyjnego z rodzicami na wypadek, gdyby kontakt osobisty był utrudniony lub gdyby należało niezwłocznie powiadomić o czymś rodzica. Do bieżącego komunikowania się z rodzicami służy także dzienniczek ucznia (coraz częściej w formie elektronicznej) oraz powiadomienia przekazywane uczniom podczas lekcji wychowawczych.

W dobie dynamicznej informatyzacji społeczeństwa częstą praktyką staje się także kontaktowanie z rodzicami przez pocztę elektroniczną. Warto, aby wychowawca już w trakcie pierwszego zebrania informacyjnego przekazał rodzicom swój adres, a także poprosił ich o podanie adresów mailowych. Jest to bowiem szybki i bardzo wygodny sposób bezpośredniego komunikowania się nauczyciela z opiekunami dziecka. W ten sposób także rodzice, którzy na co dzień korzystają z tej formy kontaktu, będą mogli łatwo uzyskać od nauczyciela interesujące ich informacje czy zadać pytanie na temat bieżących postępów ich dziecka.

Aktywność rodziców w szkole to także możliwość zaangażowania w pracę wewnątrzszkolnych organizacji – trójek klasowych, komitetu rodzicielskiego oraz rady rodziców. Rada rodziców to organ reprezentujący całą społeczność rodziców wobec dyrektora szkoły i rady pedagogicznej. Szkolny komitet rodziców składa się z trzyosobowych klasowych komitetów, czyli trójek klasowych. Wychowawca odpowiada za zorganizowanie wyborów członków komitetu rodzicielskiego w swojej klasie. On sam również, z uwagi na sprawowaną funkcję, wchodzi w skład takiego komitetu.

Nauczyciel musi pamiętać, że to właśnie rodzice są podstawowym ogniwem procesu wychowania i to od nich w głównej mierze zależy system wartości, katalog norm i zachowań, model podstępowania w relacjach międzyludzkich, jaki wpojony zostanie dziecku. Niestety, rodzina i opiekunowie nie zawsze wywiązują się w stopniu zadowalającym ze swoich zadań opiekuńczych i wychowawczych, a w komunikacji z nimi mogą tworzyć się napięcia i konflikty¹⁷. Diagnoza sytuacji i zaplanowanie

¹⁷ Podgórska-Jachnik D., 54. *Autorytarne i dialogowe wzorce komunikacji nauczyciel-rodzice w praktyce wychowawczej* [w:] Błachnio A., Drzewowski M., Schneider M., Maliszewski M.J. (red.), *Interakcje komunikacyjne w edukacji z perspektywy sytuacji i kontekstowości znaczeń*, Adam Marszałek przy współpracy DSW we Wrocławiu, Toruń 2008.

odpowiednich działań leży w gestii wychowawcy. Zadanie to może być trudne, szczególnie dla początkującego nauczyciela. Z tego względu budując relacje z rodzicami, pamiętaj o kilku podstawowych zasadach:

- zasadzie partnerstwa – relacje między wychowawcą a rodzicami powinny być oparte na wzajemnym zrozumieniu i szacunku, obie strony powinny mieć na uwadze swoją rolę w wychowaniu oraz respektować swoje opinie;
- zasadzie pełnego przekazu informacji – dotyczy ona wymiany informacji między wychowawcą a rodzicami, dobrze jest gdy obie strony dbają o bieżącą wymianę wiadomości, dochowują tajemnicy związanej z prywatnością i kierują się przy tym dobrem dziecka;
- zasadzie wspólnych celów – związana jest ona z założeniem, że wychowawca i rodzice zgadzają się, że głównym celem ich współpracy jest wspieranie rozwoju dziecka, działanie w oparciu o tę zasadę sprawia, że wzajemne relacje są bardziej skoncentrowane na współpracy i nastawione na porozumienie.

O ile to możliwe, będąc wychowawcą trzeba starać się nawiązać dobry kontakt z rodzicami, który ułatwi wzajemną komunikację w ciągu roku szkolnego. W celu budowania takiej pozytywnej współpracy dobrze jest na jednym z pierwszych spotkań zaprezentować opiekunom swoją wizję pracy wychowawczej – jak widzimy swoją rolę, zadania, określić swoje główne cele, a także oczekiwania wobec współpracy z rodzicami. Warto przy tej okazji zapytać także o opinię rodziców na te tematy. Dobre relacje wychowawcy z rodzicami uczniów mają korzystny efekt dla obu stron. Bez skutecznej współpracy z opiekunami dziecka natomiast zapewnienie prawidłowej opieki wychowawczej uczniowi jest znacznie utrudnione.

Współpraca ze środowiskiem oświatowym

Do podstawowych obowiązków wychowawcy należy prowadzenie obserwacji aktywności i prac uczniów oraz bieżąca diagnoza ich potrzeb i trudności. Wychowawca ma spośród całej kadry nauczycielskiej największą możliwość wczesnego wykrycia specyficznych trudności czy uzdolnień wychowanka. Dostrzeżenie tego rodzaju potrzeb daje zarazem szansę na szybką pomoc. Z tego względu każdy, kto myśli o pracy pedagogicznej, powinien upewnić się co do swoich kwalifikacji kierunku. Warto szczególnie zwrócić uwagę na możliwość odbycia praktycznych warsztatów w tym zakresie jeszcze podczas studiów. Przede wszystkim przyszły wychowawca powinien być przygotowany do dostrzegania symptomów podstawowych zaburzeń, ich diagnozowania oraz powinien wiedzieć, gdzie może zwrócić się o pomoc.

Zdiagnozowanie potrzeb wychowanków przez wychowawcę stanowi wstępny krok do udzielenia uczniowi pomocy. W zależności od rodzaju koniecznego wsparcia oraz od indywidualnej sytuacji ucznia opiekun może skonsultować się ze szkolnym psychologiem lub pedagogiem, albo też prosić o pomoc specjalistów z poradni psychologiczno-pedagogicznej. Każda szkoła ma ustaloną procedurę postępowania w takiej sytuacji. Zazwyczaj, jeśli wychowawca uważa, że uczeń wymaga opieki poradni psychologiczno-pedagogicznej, przedstawia taką propozycję rodzicom, ci zaś, o ile uznają sugestię wychowawcy za uzasadnioną, występują do dyrektora szkoły z prośbą o wydanie opinii kierującej ucznia do poradni. O napisanie takiej opinii zwykle oficjalnie poproszeni zostają przez dyrektora lub pedagoga szkolnego wychowawca oraz inni nauczyciele (np. polonista).

Poradnia psychologiczno-pedagogiczna udziela pomocy uczniom w szerokim zakresie przypadków – ich działalność obejmuje diagnostykę, terapię, profilaktykę i doradztwo. Poradnie prowadzą m.in. badania określające gotowość szkolną dziecka, intelekt ucznia, diagnozę i terapię zaburzeń rozwojowych i zachowań dysfunkcyjnych, profilaktykę uzależnień. Wychowawca może skorzystać z pomocy poradni także w inny sposób, np. zapraszając kogoś z jej pracowników na pogadankę wychowawczą do swojej klasy. Ośrodki te udzielają pomocy związanej z wychowaniem i kształceniem dzieci. Korzystanie z tego rodzaju pomocy przez nauczyciela, wbrew częstej opinii, nie świadczy

o braku umiejętności czy braku kompetencji pedagoga. W czasie pracy w szkole nierzadko wychowawca staje wobec sytuacji wyjątkowo skomplikowanych. W takich przypadkach dobry wychowawca nie dąży za wszelką cenę do samodzielnego rozwiązania problemu ani nie polega wyłącznie na własnym osądzie. Stara się natomiast ocenić obiektywnie i rozsądnie, na ile jego umiejętności pozwalają mu podjąć działanie, a w sytuacji, kiedy dostrzega potrzebę, sięga po poradę i wskazówki specjalistów. Porada udzielona przez fachowca – osobę oceniającą „z boku” dany problem – w wielu przypadkach stanowi najszybsze i skuteczne wsparcie. Z tego względu zwykle gotowość do uzyskania pomocy świadczy o dojrzałości i kompetencji pedagoga, stanowi dowód na to, że wychowawca realistycznie ocenia swoje umiejętności, nie boi się krytyki i poważnie traktuje wykonywane przez siebie obowiązki.

Oprócz poradni psychologiczno-pedagogicznej w swojej pracy wychowawczej nauczyciel może także współpracować z policją, strażą pożarną i pogotowiem, które organizują dla młodzieży prelekcje oraz pokazy o charakterze informacyjnym i profilaktycznym. Wsparcie procesu wychowawczego w takim zakresie można także uzyskać w ośrodkach kultury, bibliotekach, ośrodkach zdrowia. Warto pamiętać o pomocy w zakresie potrzeb materialnych uczniów, której udzielają ośrodki pomocy społecznej czy władze miejskie. Wychowawca nie może pozostawać obojętny na trudną sytuację życiową swoich podopiecznych.

Dobrze jest, aby adepci zawodu nauczycielskiego już na etapie praktyk pedagogicznych zadbali o swoją wiedzę na temat sposobów pracy z uczniem i diagnozy jego trudności także poprzez lekturę¹⁸. Dodatkowo w celu poszerzenia swojej wiedzy można wziąć udział w zajęciach wyrównawczych i terapeutycznych prowadzonych w szkole oraz w konsultacjach z psychologiem i pedagogiem pracującym w placówce. Wartościowym doświadczeniem przygotowującym do przyszłej pracy może być wolontariat w wybranej szkole. Ośrodki metodyczne dysponują także

¹⁸ Można tu zaproponować pozycje zupełnie podstawowe, od których warto rozpocząć głębsze studia literaturowe: Jodłowska B. (red.), *Dziecko w kręgu wychowania*, Kraków 2002; Libiszowska-Żółtkowska M., Ostrowska K. (red.), *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, Warszawa 2008; Matulka Z., Wójcik M. (red.), *Wybrane problemy współczesnej pedagogiki społecznej*, Mysłowice 2008.

ofertą warsztatów w tym zakresie, na których początkujący nauczyciel może doskonalić swoją wiedzę.

Prowadzenie dokumentacji

Prowadzenie dokumentacji należy do podstawowych zadań wychowawcy. Choć jest to zajęcie zwykle bardzo żmudne i czasochłonne, ma ono również liczne pozytywne strony. Przede wszystkim pomaga wychowawcy uporządkować i zaplanować całokształt spraw dotyczących jego pracy, a także pozwala śledzić zmiany, jakie zachodzą w zachowaniu uczniów i ich wynikach w nauce, planować tematy rozmów na godzinach wychowawczych itd. Podstawowym obowiązkiem wychowawcy jest kontrolowanie wpisów do dziennika klasowego, czyli sprawdzanie, czy nauczyciele poszczególnych przedmiotów systematycznie uzupełniają arkusze ocen i obecności. Dodatkowo do wychowawcy należy również prowadzenie dokumentacji składającej się na teczkę wychowawcy.

Każda szkoła samodzielnie decyduje, jakie dokumenty wchodzi w składteczki wychowawcy. W niektórych placówkach opracowano zestaw takich pism, który zawiera także szablony wszystkich typów dokumentów. Oto zawartość takiego przykładowego zbioru:

- plan wychowawczy na rok szkolny;
- plan godzin wychowawczych na bieżący rok szkolny;
- plan wycieczek i wyjść klasy z wychowawcą;
- wykaz uczniów z orzeczeniami poradni psychologiczno-pedagogicznej;
- informacje i opinie pedagoga szkolnego;
- informacje o uczniach korzystających z pomocy społecznej;
- lista obecności na zebraniach z rodzicami;
- notatki służbowe z istotnych rozmów i ustaleń z rodzicami;
- tabela wpłat na radę rodziców, ochronę, ubezpieczenie itp.;
- informacje o uczniach uzdolnionych;
- istotne informacje od nauczycieli uczących;
- lista uczniów zwolnionych z wychowania fizycznego;
- lista uczestniczących w zajęciach z wychowania do życia w rodzinie;

- informacje i materiały dotyczące życia klasy;
- załączniki (akty prawne, rozporządzenia, regulaminy).

Jeśli szkoła nie proponuje gotowego rozwiązania, wychowawca może skorzystać z wydawnictw opracowanych na potrzeby wychowawców¹⁹.

Praca na rzecz jakości wychowania w szkole

Nieodłącznym elementem pracy pedagogicznej jest podejmowanie działań na rzecz podnoszenia jakości wychowania w danej placówce oświatowej. Prace w tym zakresie obejmują zarówno działania indywidualne nauczycieli (autoewaluacja, indywidualne samodoskonalenie, bieżący monitoring efektów własnej pracy), jak i wspólne działania podejmowane przez zespół pedagogów. Współdziałanie grona pedagogicznego dotyczy przede wszystkim współpracy z nauczycielami innych przedmiotów w celu tworzenia zintegrowanego systemu wychowania i kształcenia oraz motywowania grona pedagogicznego do wspólnego rozwiązywania problemów. Współpraca ta jest niezwykle istotna, pozwala bowiem ustalić jeden, spójny kanon zasad, który przekazywany jest uczniom. W ten sposób grono pedagogiczne – nawet mimo pewnych jednostkowych rozbieżności – jest zgodne co do ogólnych metod wychowawczych i dydaktycznych stosowanych w szkole oraz obowiązujących regulaminów i procedur²⁰.

Z tego wynika również, że system wychowawczy w danej placówce edukacyjnej powinien być spójny, a każdy wychowawca ma za zadanie dbać o zachowanie tej spójności. Dotyczy to także zgodności klasowego programu wychowawczego z programem ogólnoszkolnym.

¹⁹ Broniszewska M., Łoskot M., Stec J., *Zeszyt wychowawcy klasy*, Poznań 2010.

²⁰ Zobacz np.: Koszmider M., *Szkolne standardy jakości procesu kształcenia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008; *Szkolny system zapewniania jakości w Szkole Podstawowej w Lutowcu*, www.elementarz.edu.pl/images/szkoły/raporty/lutowiec- raport.doc [data dostępu: 18.05.2011]; *Wewnątrzszkolny system zapewniania jakości*, http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=3702&cat_id=253 [data dostępu: 18.05.2011].

Odpowiedzialność cywilnoprawna wychowawcy

Praca w roli wychowawcy związana jest także z odpowiedzialnością za powierzonych naszej opiece uczniów. Każdy nauczyciel zatrudniony w szkole jest zobowiązany do zapewnienia dzieciom i młodzieży, która jest pod jego nadzorem, bezpieczeństwa. Pedagog ma za zadanie chronić uczniów przed zagrożeniami i nie dopuścić do narażenia na utratę zdrowia lub życia. W sytuacji, gdy dochodzi do jakiegokolwiek wypadku na terenie placówki, odpowiedzialność za to zdarzenie ponosi w pierwszej kolejności dyrektor szkoły. Wychowawcy i wszyscy nauczyciele zobowiązani są wspierać dyrektora w zapewnieniu uczniom bezpieczeństwa i w razie poważnego naruszenia tej zasady mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności cywilnej, dyscyplinarnej lub karnej.

Należy podkreślić, że niewiedza pedagogów lub nieznajomość przepisów nie może stanowić podstawy do usprawiedliwienia ich działań ani nie zwalnia z odpowiedzialności za naruszenie przepisów. Dlatego prowadząc zajęcia, dla własnego dobra oraz dla dobra wychowanków zadbaj o znajomość regulaminu i przepisów bezpieczeństwa w szkole, nie traktuj Zwróć uwagę na warunki, w jakich prowadzone będą lekcje – czy uczniom zostały zapewnione odpowiednie materiały, przyrządy, miejsca pracy. Zwróć uwagę szczególnie na nietypowy sprzęt i pomoce naukowe, z których korzystać będą uczniowie. Zadbaj, aby młodzież korzystała ze sprawnego sprzętu oraz zachowała ostrożność – zgodnie z zasadą ograniczonego zaufania wobec kolegów oraz przyrządów. Istotne jest także, abyś pamiętał o zachowaniu szczególnej uwagi w czasie zajęć warsztatowych.

W razie wypadku podczas zajęć nauczyciel może odpowiadać za zaniedbania na następujących polach:

- zaniedbania, które mogą doprowadzić do utraty życia lub zdrowia ucznia;
- działania świadomie narażające ucznia na niebezpieczeństwo;
- pozostawienie bez opieki dzieci poniżej 13. roku życia;
- przyjęcie pod opiekę większej liczby podopiecznych niż zezwalają na to przepisy;
- każdy czyn niedozwolony osoby małoletniej popełniony w trakcie sprawowania nad nią opieki.

Ważne jest, aby młodzi nauczyciele posiadali podstawową wiedzę na temat zakresu swojej odpowiedzialności oraz zasad postępowania w nagłych wypadkach. Warto o wskazówki w tym zakresie zapytać opiekuna przed prowadzeniem zajęć. Istotne jest także zwracanie uwagi na bezpieczeństwo w czasie każdego rodzaju zajęć. Niekiedy bowiem prozaiczne sytuacje w realiach szkoły mogą doprowadzić do niespodziewanych skutków. Przy odpowiedniej czujności da się jednak przewidzieć większość takich zdarzeń i można im zapobiec.

■ **RÓWNOUPRAWNIENIE NA RYNKU PRACY**

Zgodnie z obowiązującymi przepisami na rynku pracy w Polsce niedopuszczalna jest jakakolwiek forma dyskryminacji pracownika. Równouprawienie obejmuje wszystkie sfery życia: rodzinną, polityczną, społeczną i gospodarczą, a także sferę zawodową. Równość praw gwarantują Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i Kodeks pracy, a także dokumenty międzynarodowe, do których należą: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Europejska Konwencja Praw Człowieka, Europejska Karta Socjalna oraz konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy (nr 100 i nr 111). Oznacza to, że w świetle prawa zarówno kobiety, jak i mężczyźni, niezależnie od wieku, rasy, wyznania, narodowości, niepełnosprawności, przekonań politycznych, przynależności związkowej, pochodzenia etnicznego czy orientacji seksualnej mają takie samo prawo do zatrudnienia, wyboru pracy i uzyskiwania wynagrodzenia.

Mimo tych regulacji prawnych w szkołach nierzadko dochodzi różnych form dyskryminacji. Najczęściej spotykane to segregacja ze względu na płeć, wiek i wyznanie. Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na fakt, że placówki oświatowe to instytucje publiczne, w których spotykają się osoby wywodzące się z różnych środowisk i grup społecznych. Wymaga to tolerancji, akceptacji dla odmienności, a także umiejętności wzajemnej współpracy.

Z tego względu zagadnienia dotyczące równouprawienia są jednymi z najważniejszych wyzwań szkoły w perspektywie obecnych globalnych przemian kulturowych. Jest to wyzwanie, które w znacznej mierze leży w obszarze zadań wychowawcy. Stąd istotne jest nie tylko zro-

zumienie przyczyn dyskryminacji, lecz także rozwijanie u pedagogów świadomości zadań, jakie stają przed nimi na tym polu.

Wychowawczyni czy wychowawca?

Stereotypowe skojarzenie funkcji wychowawcy z kobietą ma w Polsce związek ze znacznym sfeminizowaniem zawodu nauczycielskiego. Opinia ta jest wynikiem oddziaływania wielu czynników, przede wszystkim uwarunkowań historycznych. Przewaga liczebna kobiet w zawodzie nauczyciela nastąpiła jeszcze przed 1989 rokiem, kiedy w kraju funkcjonował system komunistyczny. W tym okresie ze względu na funkcjonującą ideologię społeczno-polityczną propagowano zawód nauczycielski jako przeznaczony szczególnie dla kobiet. Pod wpływem tej ideologii, a także ze względu na niskie zarobki w szkole, zwiększył się udział kobiet na stanowisku nauczyciela. Wtedy też ze względu na często niskie wykształcenie tych osób, ukształtował się stereotyp nauczycielki – niedouczonej i staromodnej. Do takiego postrzegania przyczyniło się także przekonanie o podłożu kulturowo-społecznym uznające, że kobiety są z natury bardziej predestynowane do wykonywania tego zawodu. Kobięca empatia i chęć niesienia pomocy wygrywała – według tego osądu – z osobowością mężczyzny, stereotypowo postrzeganego jako skłonnego do dominacji i rywalizacji.

Przekonania te – choć uproszczone i schematyczne – wyrządziły wiele szkód w rozwoju edukacji. Obecnie coraz częściej różne środowiska postulują zwiększenie liczby mężczyzn na stanowisku nauczyciela. W stworzeniu harmonijnego środowiska dla rozwoju młodego człowieka potrzebne są bowiem oba, odmienne wzorce postępowania. Współpraca z kobietami i mężczyznami w roli wychowawcy wpływa na większą samoświadomość młodzieży i daje im szansę lepszego samookreślenia. Jest to szczególnie istotne u osób w wieku szkolnym, które są na etapie kryształizowania własnej tożsamości.

Bez wątpienia kobiety i mężczyźni w roli wychowawcy w odmienny sposób kształtują swój styl pracy z uczniami. Każdy z tych modeli ma swoje atuty i odrębną dynamikę. Praca z nauczycielkami i nauczycielami daje uczniom szansę samodzielnego obserwowania różnych postawy i style postępowania. Pozwala to także każdemu stworzyć pełniej-

szy obraz otaczającej go rzeczywistości i różnych stylów bycia. Takie środowisko ułatwia uczniom budowanie autentycznego i spójnego obrazu siebie, a także tworzy atmosferę wzajemnego zrozumienia i współpracy.

Za młody na wychowawcę?

Przeszkodą w wykonywaniu zawodu niekiedy są także stereotypowe opinie na temat wieku wychowawcy. W powszechnym przekonaniu lepszym i bardziej godnym zaufania pedagogiem jest osoba starsza, mająca co najmniej kilkuletnie doświadczenie w pracy z dziećmi i młodzieżą, kompetencje pedagogiczne często bowiem wiąże się z dojrzałością wiekową. Jest to jednak mylna i powierzchowna perspektywa. Przede wszystkim granice dojrzałego wieku są bardzo płynne i subiektywne, a dojrzałość wiekowa często zupełnie nie ma związku z dojrzałością osobowościową. Dobrze to widać szczególnie współcześnie, kiedy wielu młodych ludzi wcześniej podejmuje pracę zarobkową, a stosunkowo późno zawiera stały związek i decyduje się na potomstwo. Nierzadko nawet w momencie pojawienia się dziecka wiele dorosłych osób jest niedojrzałych emocjonalnie i psychicznie. Z drugiej strony dojrzałość osobowościowa kształtuje się także poprzez doświadczenie zawodowe. Powierzenie młodemu, początkującemu nauczycielowi wychowawstwa daje mu szansę na zdobycie potrzebnego doświadczenia i naukę przez praktykę. Warto także pamiętać, że choć osoba dojrzała jest niewątpliwie bardziej wyważona w opiniach i łatwiej buduje dobre relacje z uczniami, to jednak siłą młodych ludzi jest twórczość, innowacyjność i zaangażowanie. Z tego względu warto, by kształtowali swoje kompetencje i spożytkowali przy tym świeżą energię, która jest ich domeną.

Należy pamiętać także o tym, że stażysta lub młody nauczyciel kontraktowy, który po raz pierwszy otrzymuje wychowawstwo w klasie, często nie do końca wie, jak sobie z tym obowiązkiem poradzić. Szczególnie istotne jest zatem, aby władze szkoły decyzję o powierzeniu obowiązku wychowawcy młodemu nauczycielowi podejmowały, oceniając indywidualne predyspozycje i osobowość danego człowieka.

Młody nauczyciel, któremu powierzono rolę wychowawcy, powinien mieć świadomość wagi wyzwania, jakiego się podejmuje i rozpocząć proces samodoskonalenia w ramach pełnienia tej funkcji. Warto w tym

celu podjąć szczególnie dwa działania. Po pierwsze – poszukać nauczyciela starszego stażem, który ma dobry kontakt z uczniami i który będzie mógł pełnić funkcję opiekuna. Jeśli nie znamy dobrze grona pedagogicznego, warto poprosić o radę osobę, do której mamy zaufanie. Po drugie – początkujący wychowawca powinien opracować całoroczny plan zajęć i obowiązków. Trzeba tu uwzględnić zarówno obowiązki związane z rytmem roku szkolnego i funkcjonowaniem szkoły (apele i święta okolicznościowe, spotkania z rodzicami), jak i wziąć pod uwagę zajęcia dodatkowe (godziny wychowawcze, wycieczki jedno- lub kilkudniowe). W sprawie realizacji tych zajęć dobrze jest konsultować się z opiekunem, aby poznać zwyczaje panujące w szkole. Warto jednak, aby młody wychowawca nie kierował się tylko tradycją, lecz wykorzystywał własne pomysły i urozmaicał uczniom zwyczajowe obchody uroczystości czy również godziny wychowawcze. Ważne, aby korzystał przy tym z własnych pasji, umiejętności i doświadczeń. Jeśli interesuje się np. gospodarką lub psychologią, może uczyć przedsiębiorczości, tłumaczyć funkcjonowanie wolnego rynku czy przekazywać wiedzę o ludzkiej psychice i jej funkcjonowaniu. Warto korzystać z wszelkich swoich zainteresowań, bo opierając się na tym, co znamy i co nas ciekawi, jesteśmy najbardziej wiarygodni i zarazamy naszymi pasjami innych. Z tego względu zaleca się młodym wychowawcom, aby tworzyli własne, autorskie pomysły na zajęcia wychowawcze. Dobrze jest także konsultować te pomysły z opiekunem. Może to zapobiec błędom podczas realizacji zajęć. Z racji dodatkowych obowiązków, jakich przysparza nauczycielowi-opiekunowi praca przy młodym wychowawcy, warto skonsultować z dyrekcją szkoły możliwość dodatku funkcyjnego za te obowiązki lub zaproponować opiekunowi udostępnienie własnych scenariuszy lekcyjnych do pracy.

Wychowanie kontra wyznanie

Nieco bardziej złożona jest kwestia dotycząca dyskryminacji ze względu na religię. Postanowienie Rady Unii Europejskiej wyrażone w art. 4, p. 2 dyrektywy z dnia 27 listopada 2000 roku dotyczy ogólnych warunków równego traktowania w zakresie zatrudnienia. Wprowadza ono zarazem następujące zastrzeżenie: „(...) w przypadku działalności zawodowej kościołów albo innych organizacji publicznych bądź prywatnych,

których etyka opiera się na religii lub przekonaniach, odmienne traktowanie ze względu na religię lub przekonania osoby nie stanowi dyskryminacji w przypadku, gdy ze względu na charakter tego rodzaju działalności lub kontekst, w którym jest prowadzona, religia lub przekonania stanowią podstawowy, zgodny z prawem i uzasadniony wymóg zawodowy, uwzględniający etykę organizacji”²¹.

W praktyce oznacza to, że szkoły wyznaniowe mają prawo odmówić zatrudnienia osobie innego wyznania lub osobie areligijnej. W szkole państwowej taka sytuacja jest z prawnego punktu widzenia niedopuszczalna. Jednak mimo to zdarza się, że ze względu na poglądy religijne nauczyciela rodzice uczniów protestują przeciwko jego zatrudnieniu. Sytuacja taka jest szczególnie trudna dla dyrektora szkoły, który jest zobowiązany zarówno do przestrzegania przepisów, jak i brania pod uwagę zdania rodziców. W takim przypadku nauczyciel nierzadko sam rezygnuje z ubiegania się o wakat, nie chcąc podejmować pracy w atmosferze wrogości. Zdarzenie takie miało miejsce w szkole podstawowej w Kątach, gdzie z podjęcia pracy zrezygnowała nauczycielka matematyki²². Trzeba jednak zaznaczyć, że taki sposób rozwiązywania sytuacji jest wysoce niewychowawczy dla dzieci i młodzieży uczących się w danej placówce.

Wychowawca a orientacja seksualna

Najbardziej złożona i delikatna jest kwestia dotycząca dyskryminacji ze względu na orientację seksualną. W relacji ze środowiskiem nauczycielskim i uczniami dobrze byłoby, gdyby ta kwestia nie miała znaczenia – niezależnie od tego, czy wychowawca jest osobą homo-, czy heteroseksualną, jego życie osobiste nie powinno być przedmiotem zainteresowania. Jednak obecnie w kraju łatwo o dyskryminację na tym tle.

²¹ Zastrzeżenie to zostało uznane ze względu na fakt, że kościoły i inne organizacje publiczne lub prywatne, których „etyka opiera się na religii lub przekonaniach, działających zgodnie z krajowymi przepisami konstytucyjnymi i ustawodawczymi, [ma prawo] do wymagania od osób pracujących dla nich działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki organizacji”. Zob. Dyrektywa Rady Unii Europejskiej 2000/78/WE.

²² Sprawa ta była opiniowana przez podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej w 2001 r. Zob. *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7010 w sprawie dyskryminacji nauczycieli ze względu na wyznawaną religię*, Kronika sejmowa nr 175 (479)/2001. III kadencja. Interpelacje poselskie.

Z tego powodu, gdy informacja o orientacji seksualnej nauczyciela dotrze do miejsca pracy, może to wywołać negatywną reakcję środowiska nauczycielskiego, rodziców i uczniów. Może także doprowadzić do bojkotu towarzyskiego, który uniemożliwi dalszą pracę. Z drugiej strony, celowe zatajenie przed współpracownikami swojej orientacji bywa przyczyną dyskomfortu psychicznego, który na dłuższą metę bardzo utrudnia normalne funkcjonowanie w pracy.

W miarę możliwości pedagog nie powinien jednak ulegać drobnym przejawom dyskryminacji i ma prawo domagać się traktowania go z szacunkiem. Wiele zależy tu od danego środowiska nauczycielskiego. Jednak jeśli wychowawca zachowuje dyskretną postawę i potrafi uszanować granice prywatności – własne oraz innych – może tym samym dać odpowiedni przykład swoim uczniom i nie wzbudzać niepotrzebnego zainteresowania swoim życiem prywatnym.

■ PRAKTYCZNY WYMIAR PRACY WYCHOWAWCY

Przygotowanie do roli wychowawcy nie jest tożsame ze zdobyciem odpowiedniego wykształcenia. Stanowi wypadkową indywidualnych predyspozycji osobowościowych, wiedzy, doświadczenia praktycznego i wielu innych czynników, które w danym czasie wpływają na proces dydaktyczny. Dzieje się tak, gdyż funkcja wychowawcza w znacznej mierze związana jest z indywidualną osobowością pedagoga i stanowi pracę nad charakterem młodych ludzi. Jest to zatem zadanie, które wymaga dużego zaangażowania oraz umiejętności elastycznego podejścia do pracy – w zależności od potrzeb grupy.

Efektywny wychowawca

Pierwszy krok, jaki należy wykonać, aby stać się dobrym wychowawcą, to zadać sobie pytanie, z jakim nastawieniem i z jakimi intencjami podejmuję się pracy z uczniami. Nastawienie mówi o tym, na ile jesteśmy gotowi poznać, zrozumieć i zaakceptować świat młodych ludzi. Określa także, jak duża jest nasza chęć współpracy z uczniami. Nierzadko początkujący nauczyciele mają trudności w pracy, bo są raczej nieufni i zamknięci wobec wychowanków. Drugi negatywny przykład to postawa zbyt „zabawowa”. Osoby reprezentujące taki „lekki” styl wychowania mają z kolei skłonność do zbyt poufałego kontaktu z uczniami, przesadnie rezygnując przy tym ze swojego autorytetu. Oba te modele stanowią antywzorzec. Najważniejsza w sztuce wychowania jest **otwarta i odpowiedzialna postawa wychowawcy**. Oznacza to, że pedagog z chęcią poznaje punkt widzenia swoich podopiecznych, a także ich zainteresowania, pa-

sje, trudności czy marzenia, a zarazem świadomie i odpowiedzialnie podejmuje się zadania udzielenia wsparcia młodym ludziom. Odpowiedzialność oznacza także zainteresowanie postępami ucznia, informowanie go o innych, pozaszkolnych szansach rozwoju jego talentów czy o konsekwencjach jego zaniedbań. Dobre nastawienie w pracy wychowawczej charakteryzuje się także zaufaniem w talenty i możliwości swoich wychowanków. Pedagog dostrzega błędy i słabe strony uczniów, lecz zarazem ma w sobie mocne przekonanie o tym, że dzięki ich umiejętnościom oraz współpracy z dydaktykiem rozwiną się i wypracują oni nowe kompetencje.

Bardzo duże znaczenie ma także intencja, z jaką wychowawca podejmuje się swoich działań. Kiedy rozpoczynamy pracę wychowawczą czy nauczycielską, naszym działaniom zawsze towarzyszy jakaś intencja, czyli uzasadnienie, po co realizujemy określone działania – co z tego dla nas osobiście wynika. Intencje mogą być pozytywne lub negatywne. **Pozytywne intencje** to chęć pomocy, troska, chęć wsparcia. Najlepszą pozytywną intencją jest bezinteresowna chęć czynienia dobra. Zdecydowana większość pedagogów kieruje się w swojej pracy dobrymi intencjami. Nierzadko jednak także tym dobrym, pozytywnym zamierzeniem towarzyszą również inne, negatywne. Często należą do nich chęć kontroli innych, posiadania władzy i bycia autorytetem oraz manipulowania. Bardzo często wychowawcy nieświadomie w swojej pracy pedagogicznej kierują się tego rodzaju motywacjami. Widać to wielu sytuacjach szkolnych, kiedy uczniowie – mimo starań nauczyciela, reagują brakiem współpracy i niechęcią. Młodzi ludzie wyczuwają bowiem także te ukryte intencje. Znacznie trudniej jest podjąć efektywną współpracę w takiej sytuacji.

Niezwykle ważne jest, aby podjąć świadomą refleksję w tym zakresie, najlepiej jeszcze przed rozpoczęciem praktyk, a także kontynuować swoje obserwacje w czasie zajęć w szkole i na dalszych etapach pracy pedagogicznej. Trzeba uświadomić sobie te „ciemne” strony naszej osobowości, które skłaniają nas do pracy pedagogicznej. Świadomość ich istnienia to podstawa do zrozumienia przyczyn takiego zachowania. Warto tu zadać sobie pytania, które pozwolą nam zrozumieć przyczynę takiego postępowania – czemu potrzebuję takiego nastawienia w relacji z innymi ludźmi? Czy zdarzyło mi się kiedyś w przeszłości doświadczyć takiego traktowania ze strony innej osoby? Czy przekonania wyniesione z tamtej relacji wpływają na moje zachowania dzisiaj? Co staram się sobie w ten sposób zapewnić – bezpieczeństwo, pozycję społeczną, większe

poczucie własnej wartości? Warto przemyśleć te kwestie, gdyż świadczą one o nas samych, a jeśli pozostaną nieuporządkowane, to w niekorzystny sposób przełożą się na relacje z wychowankami. Odpowiednie nastawienie i intencje towarzyszące pracy wychowawczej stanowią podstawę powodzenia naszej działalności. Te czynniki już na wstępie decydują o tym, w jaki sposób będziemy odbierani i traktowani przez podopiecznych.

Oprócz tych elementów niezbędna jest odpowiednia postawa wychowawcy jako człowieka. Aby zyskać autorytet i zaufanie w oczach podopiecznych, pedagog powinien pamiętać o tym, żeby swoim postępowaniem stanowić przykład dla młodych ludzi – co wynika ze świadomości, że czyny są równie ważne jak słowa i ich wzajemna zgodność świadczy o naszej spójności i wiarygodności. Bardzo istotne jest także, żeby wychowawca wykazywał się kompetencją merytoryczną, co sprawia, że uczniowie mogą go traktować jako osobę mądrą i dobrze przygotowaną do pracy. Duże znaczenie ma także sprawiedliwość i obiektywność w wydawaniu opinii oraz cierpliwość w pracy z uczniami. Dodatkowy element, który wzmacnia efektywność pracy z uczniami to indywidualność, osobowość pedagoga. Jeśli wychowawca ma indywidualny styl – swój niepowtarzalny sposób bycia i zachowania, jest przez to interesujący i atrakcyjny dla młodych ludzi.

Praca z grupą

Kluczowe pole pracy wychowawcy stanowi praca z grupą. W tym zakresie warto przede wszystkim zwrócić uwagę na podstawowe sposoby kierowania grupą oraz narzędzia do diagnozy potrzeb ucznia. Oprócz tego trzeba podkreślić znaczenie kluczowych jakości dobrej współpracy z uczniami, takich jak motywacja, przedsiębiorczość i kształcenie w perspektywie zmiany. O tych różnych aspektach mówi niniejszy podrozdział. W kolejnym rozdziale zostaną szczegółowo przedstawione najważniejsze techniki pracy z grupą.

W pedagogice wyróżnia się kilka odmian **stylu kierowania grupą**. Do najbardziej typowych należą style: demokratyczny, liberalny i autorytarny. Styl demokratyczny charakteryzuje się partnerskim traktowaniem ucznia – okazywaniem mu szacunku, zrozumienia, zaufania, umożliwieniem mu podejmowania współpracy z nauczycielem, uczniami

oraz podejmowania samodzielnych decyzji. Kreując demokratyczny styl współpracy z wychowankami, pedagog skłania ich do aktywności i niezależności, odwołuje się do ich inicjatywy i kreatywności. Ten typ wychowawcy to doradca, przewodnik, konsultant, który liczy się z potrzebami i możliwościami uczniów.

W odróżnieniu od wychowawcy demokratycznego wychowawca liberalny w minimalnym stopniu uczestniczy w pracy zespołu uczniów. Jeśli grupa nie zgłosi wyraźnej prośby, to nie będzie oceniana, ani nawet wspierana aż do momentu ukończenia zadania. Grupa może wyłonić swojego lidera, który będzie nadzorował jej działania, lecz w niewielkim stopniu jest związana z wychowawcą, przez co nie uzyskuje motywacji i wsparcia, lecz ma znaczną swobodę i samodzielność.

Wychowawca autorytarny natomiast koncentruje się raczej na kontroli i ocenie prac uczniów, a relacje między opiekunem a uczniami często opierają się na systemie nagród i kar. Zachętą do pracy dla uczniów jest zwykle przymus i obowiązek, a o jakości wykonanych prac decyduje przede wszystkim nie oryginalność, lecz zgodność z wskazaniami udzielonymi przez nauczyciela.

Choć na pierwszy rzut oka autorytarny styl kierowania grupą wydaje się współcześnie bardzo anachroniczny i nie do zaakceptowania, to jednak ma zalety, które sprawiają, że jest on przydatny w trakcie procesu wychowawczego. Analogicznie styl demokratyczny i liberalny posiadają także słabe strony. Zadaniem pedagoga jest odpowiedni dobór modelu postępowania z uczniami – w zależności od typu zajęć i potrzeb grupy. W zależności od sytuacji każdy z tych modeli może wspierać pracę z uczniami. Warto, aby w swoich działaniach wychowawca ani nie ingerował zbyt mocno w działania ucznia, ani nie pozostawał zbyt na boku. Nadmierny wpływ i kontrola nad wychowankami może hamować ich rozwój, gdyż uczeń zamiast mobilizacji do uwolnienia własnego potencjału czuje się zobowiązany do działania według narzuconego schematu. Taka sytuacja budzi poczucie, że nie może on popełniać błędów ani poszukiwać na swój sposób rozwiązania zadania. Wyzwała to w uczniu postawę raczej posłuszeństwa niż zaufania, uległości zamiast szacunku.

Z drugiej strony brak kontroli i zbyt duża dowolność w aktywności ucznia także skutkuje negatywnymi postawami. Wychowanek pozbawiony korygującej i wspierającej kontroli zwykle traci orientację w czasie realizacji zadania. Z tego względu podczas wspierania harmonijnego

rozwoju ucznia ważne jest, aby pedagog brał pod uwagę możliwości i osobowość ucznia oraz ze względu na nie umiejętnie ograniczał swoją kontrolę nad uczniem do sytuacji, kiedy ta kontrola, wsparcie lub zachęta są konieczne. W tym celu nauczyciel powinien także zwracać uwagę na dobór stosowanych w nauczaniu stylów postępowania. Warto w jak największym zakresie korzystać z możliwości, jakie daje styl demokratyczny, a dopiero w sytuacjach nietypowych czy przy trudnościach uczniów odwoływać się do modelu liberalnego czy autorytarnego. Pozwala to uatrakcyjnić sam proces dydaktyczny, a zarazem sprawia, że uczniowie o różnych osobowościach mają równe szanse pokazania swoich mocnych stron.

Kierowanie pracą grupy wymaga także świadomości powstawania i przekształcania się struktury wewnętrznej zespołu. W klasie, podobnie w każdej innej zbiorowości, powstają różne relacje, które decydują o miejscu jednostki w zespole. Najwyższą pozycję w grupie mają jednostki powszechnie lubiane. Oprócz tego wyróżnia się osoby przeciętne oraz odrzucane. Osoby przeciętne stanowią zwykle większość grupy i są to jednostki darzone przez część zespołu sympatią, a przez drugą część – nielubiane. Osoby odrzucane natomiast zaliczają się zwykle do mniejszości w zespole i są najmniej lubiane w danej zbiorowości. Wychowawca świadomy miejsca, jakie dana osoba zajmuje w grupie, może podejmować właściwe działania wspierające i rozwijające ją. Jeśli chodzi o osoby wykluczane z grupy, zadaniem wychowawcy jest dyskretne inicjowanie sytuacji, w których uczeń będzie miał szansę pokazać swoje mocne strony i zmienić swój wizerunek w klasie. Współpracę z uczniem lubianym natomiast warto podjąć przede wszystkim w sytuacji, kiedy omawiany jest trudny temat i grupa nie wykazuje nim zainteresowania.

Korygowanie niekorzystnej hierarchii w grupie związane jest także z zagadnieniem **diagnozy potrzeb ucznia**. Często bowiem wsparcie uczniów wymaga indywidualnej pracy i określenia specyficznych predyspozycji lub trudności wychowanka. Wychowawca jest pedagogiem, który w największym stopniu ma możliwość poznania i zdiagnozowania pojedynczego ucznia, stąd zadanie to jest szczególnie istotne w jego pracy. Diagnoza pedagogiczna ma na celu rozpoznanie możliwości i ograniczeń uczniów, aby jak najlepiej dostosować do nich metody pracy pedagogicznej. Diagnoza może także służyć ocenie metod kształcenia i wychowania.

Na opracowanie diagnozy składa się kilka etapów. Przede wszystkim należy określić zakres interesującej nas diagnozy oraz narzędzia, jakimi chcemy się posłużyć. Do najważniejszych metod rozpoznania zalicza się obserwację ucznia, rozmowy z dzieckiem, wywiad z rodzicami, testy, ankiety, kwestionariusze, analiza dokumentacji (szkolnej, od innych nauczycieli oraz z wszelkich dostępnych źródeł) oraz analizę wytworów ucznia. Następnie należy skonstruować narzędzia diagnostyczne i zastosować je. Kiedy uzyskaliśmy niezbędne informacje, opracowujemy wyniki – analizujemy zebrane dane, formułujemy wnioski co do możliwych przyczyn oraz określamy możliwe konieczne działania na przyszłość.

Współczesny wychowawca staje przed trudnymi wyzwaniami, które związane są z gruntownymi przeobrażeniami następującymi w świecie. W ich wyniku obecnie pierwszorzędne znaczenie ma **kształcenie w perspektywie zmiany**. Zachodzące wokół przeobrażenia tak silnie przekształciły dynamikę życia i rozwoju człowieka, że większą trudność niż poznanie otaczającego świata stanowi dla młodych ludzi dobre poznanie siebie oraz skuteczna samo-realizacja w perspektywie permanentnie zmiennych warunków życia. Z tego względu niezwykle istotną rolę odgrywa obecnie kształcenie cech i postaw wspierających w tym zakresie osobowość człowieka. Należą do nich przede wszystkim wysoka motywacja, kreatywność i przedsiębiorczość.

Motywacja określa stopień zaangażowania człowieka w realizację podjętych zadań. W psychologii wyróżnia się zasadniczo dwa podziały motywacji: wewnętrzną i zewnętrzną oraz pozytywną i negatywną. Pierwszy z nich definiuje motywację ze względu na to, czy przyczyna podjęcia zadania leży w samym człowieku, czy na zewnątrz. W szkole przykładem motywacji zewnętrznej jest sytuacja, kiedy uczeń opanował materiał lekcyjny ze względu na groźbę braku promocji do następnej klasy. Natomiast gdy wychowanek uczy się danego zadania ze względu na własne zainteresowania i chęć udziału w olimpiadzie przedmiotowej, to działa on w oparciu o motywację wewnętrzną.

Motywacja pozytywna i negatywna to podział określający, czy mobilizacja do zadania skupia się na pozytywnych skutkach, jakie może ono przynieść, czy wynika raczej z obawy przed negatywnymi konsekwencjami. Pierwszy z przytoczonych wyżej przykładów motywacji to przykład motywacji negatywnej, a drugi – pozytywnej.

Największe korzyści w długofalowym procesie wychowania przynosi częstsze stosowanie motywacji wewnętrznej i pozytywnej. Jest to

związane z tym, że w dłuższej perspektywie czasowej te dwa rodzaje motywacji wysoko aktywizują osobowość ucznia – wspierają jego chęć do nauki i poznawania świata. Uczeń, który jest wewnętrznie zmotywowany, szybciej rozwija w sobie samodzielność i poznaje swoje indywidualne zainteresowania. W dłuższej perspektywie osoby tak kształcone częściej podejmują trafne decyzje co do wyboru kariery zawodowej i rozumieją duże znaczenie osobistego zaangażowania w odniesieniu sukcesu. W przeciwieństwie do tego modelu dydaktyka oparta o motywację zewnętrzną i negatywną skutkuje kształtowaniem postaw biernych i niesamodzielnych. Uczniowie, którzy nawykli do zewnętrznego przymusu, zwykle mają trudności w podejmowaniu własnych inicjatyw w życiu zawodowym. Istotne jest, aby w pracy wychowawczej różnicować rodzaje motywacji. W zależności od celu i zadania należy dostosować je do aktualnych potrzeb uczniów. Istotne jest też, by wspomóc ucznia w przekształcaniu motywacji zewnętrznej, doraźnej w motywację wewnętrzną, trwałą i perspektywiczną.

Kreatywność to umiejętność nieszablonowego, oryginalnego spojrzenia na problem czy zjawisko. Takie twórcze spojrzenie prowadzi do pokazania nowego, nieznanego lub niewidocznego wcześniej aspektu tej kwestii. Kreatywność może mieć różne źródła – może być wynikiem zabawy, inspiracji, lektury itp. Zawsze jednak prowadzi do uwolnienia nowego potencjału drzemiącego w człowieku przez to, że zmusza do dużego skupienia oraz wysiłku intelektualnego. Z natury bowiem człowiek jest tak stworzony, że jego umysł woli korzystać ze znanych mu już rozwiązań, a zdolność do bycia kreatywnym wynika z przełamania tych sprawdzonych rozwiązań.

Kreatywność jest niezwykle cenną właściwością i potrzebna jest w większości dziedzin współczesnego życia. Ma duży wpływ zarówno na przebieg nauczania, jak i na proces wychowawczy młodego człowieka. Warto zatem dbać o kreatywne podejście do nauczania i wychowania. Twórczość może stanowić element wielu sytuacji w pracy w szkole. Warto zwrócić uwagę szczególnie na tworzenie uczniom sytuacji zmuszających ich do twórczej ekspresji. Mogą to być prace w grupie, indywidualne prace twórcze czy też zaangażowanie w organizację wycieczki dla klasy. Trzeba przy tym zwrócić uwagę na indywidualne zainteresowania uczniów, by praca kreatywna służyła nowemu wykorzystaniu ich pasji, a nie stanowiła zaledwie referat z posiadanej wiedzy. Dobrze jest wyko-

rzystać także te prozaiczne sytuacje w życiu szkoły w celu zaskoczenia uczniów. Takim działaniem może być np. zadanie trudnego pytania w czasie wykładu – pytania nagrodzonego oceną celującą. Nauczyciel powinien dbać o to, aby jego praca wychowawcza miała także charakter twórczy. Taka postawa bardzo silnie wzmacnia motywację uczniów do pracy, a pedagog staje się osobą interesującą.

Niezwykle istotne znaczenie ma także rozwijanie u uczniów przedsiębiorczości. **Przedsiębiorczość** to nie tyle jedna cecha, co zbiór cech i umiejętności, które sprawiają, że człowiek wykazuje własną inicjatywę w podejmowaniu nowych zadań. Na przedsiębiorczość składają się także samodzielność, oryginalność, pomysłowość, wytrwałość i odpowiedzialność. Cechy te są niezwykle cenne, a zarazem dość trudne do wykształcenia. Wymagają rozwinięcia otwartej i samodzielnej postawy u młodego człowieka. Rozwijanie przedsiębiorczości u młodych ludzi stanowi zatem długofalowy proces. Oznacza to także konieczność zaplanowania działań podejmowanych w tym zakresie na różnych etapach pracy wychowawczej. Najlepiej jeśli wyznaczymy różnego typu zadania dla uczniów na wszystkich etapach pracy.

Do wstępnych ćwiczeń rozwijających przedsiębiorczość można zaliczyć różnego rodzaju prace indywidualne lub w grupie, które zmierzają do realizacji samodzielnego projektu. Najlepiej jeśli pomysł zadania i jego cel określony zostaje przez samych uczniów. Przedsiębiorczość rozwijają także wszelkie samodzielne inicjatywy uczniów, takie jak np. zorganizowanie zbiórki pieniężnej w szkole, zainicjowanie działalności koła zainteresowań, zaproszenie gościa na odczyt dla klasy. Podczas podejmowania działania w celu rozwijania przedsiębiorczości warto, aby wychowawca pamiętał o prezentowaniu uczniom takiej postawy poprzez swoje działania.

Techniki i metody stosowane w pracy wychowawczej

W pracy wychowawczej cenną pomoc stanowią rozmaite metody i techniki, które służą lepszej efektywności w pracy z uczniami. Mogą one służyć wspólnemu omawianiu zagadnień, rozwiązywaniu problemów klasowych, poszukiwaniu lepszych pomysłów czy pomocy uczniom. Do

najczęstszych metod stosowanych w pracy wychowawczej należą: metoda zajęć praktycznych (techniki plastyczne, teatr, zajęcia taneczne), metoda oglądowa (mapy, tablice, prezentacje multimedialne, narzędzia), metoda werbalna (pogadanka, dyskusja, opowiadanie). Metody te służą zwykle rozwijaniu zainteresowań oraz prowadzeniu zajęć o charakterze profilaktycznym.

Do istotnych narzędzi w pracy wychowawcy należą także **techniki wychowawcze**. Najważniejszymi są: technika sondażu opinii o uczniach, technika „burzy mózgów”, techniki decyzji grupowej oraz techniki socjodramatyczne. Technika sondażu opinii o uczniach pozwala uzyskać pomoc dla ucznia w zakresie właściwego poznania siebie w kontekście klasy – uczeń ma szansę dowiedzieć się o tym, jak jest postrzegany przez swoich kolegów i dzięki temu może poprawić swoje relacje z innymi. Technika ta stosowana jest na dwa sposoby – jako technika sondażu negatywnych i pozytywnych opinii o uczniu oraz jako technika sondażu pozytywnych opinii o uczniu. Technika sondażu negatywnych i pozytywnych opinii przeprowadzana jest w czterech etapach. Pierwszy etap to wprowadzenie uczniów w zasady dyskusji i poinformowanie o celu wspólnego ćwiczenia, następnie uczniowie proszeni są o wypowiedzi na temat negatywnych cech i zachowań koleżanki lub kolegi. W trzecim etapie uczniowie wyrażają pozytywne opinie na temat osoby, natomiast w czwartej części następuje omówienie i podsumowanie, zostają wyciągnięte wnioski. W zbliżony sposób przebiega realizacja techniki sondażu pozytywnych opinii o uczniu – różnica polega na tym, że w trzecim etapie uczniowie przedstawiają pomysły, jak można pomóc koleżance lub kole-dze²³. Technika ta stosowana jest przede wszystkim w celu wytworzenia u wychowanka adekwatnej samooceny i własnego obrazu funkcjonowania w grupie.

Drugą cenną techniką jest tzw. „burza mózgów”. Stosowana jest w celu poszukiwania lepszego rozwiązania dla aktualnego problemu lub wypracowania najlepszego wzorca postępowania. Polega ona na spontanicznym, nieskrępowanym zgłaszaniu przez uczniów propozycji. Nie muszą oni uzasadniać ani wyjaśniać pomysłów. Istotne jest, by idee się nie powtarzały. Wszystkie rozwiązania zostają zapisane, a następnie omawia się je kolejno i wyszukuje najlepsze dla danej grupy. Technika ta

²³ Opis tej i kolejnych technik za: Łobocki M., *Poradnik wychowawcy klasy*, Warszawa 1985, s. 79–101.

pozwała uaktywnić wszystkich uczniów i wyzwolić w nich zaangażowanie dla wspólnego rozwiązania danej kwestii.

Technika decyzji grupowej służy wspólnemu rozwiązaniu jakiegoś znacznego problemu klasowego poprzez dyskusję między wychowawcą a uczniami. Istnieje wiele sposobów praktycznego stosowania tej metody, w zależności od relacji w klasie oraz od dyskutowanego problemu. Standardowo technika decyzji grupowej przebiega następująco:

- określenie przez wychowawcę sytuacji panującej w grupie;
- określenie rodzaju niezbędnych ulepszeń;
- zaaranżowanie wspólnej dyskusji z uczniami;
- ustalenie z klasą zakresu problemu;
- przedyskutowanie różnych jego aspektów;
- uświadomienie sobie strat, jakie problem powoduje;
- wspólne poszukiwanie sposobów rozwiązania problemu;
- uświadomienie korzyści wynikających z rozwiązania problemu;
- podjęcie decyzji co do konkretnych zachowań uczniów.

Najlepsze efekty technika ta przynosi w przypadku, gdy uczniowie sami zgłaszają opiekunowi problem. Kiedy zaś inicjatorem dyskusji jest wychowawca, trzeba szczególnie bacznie uświadomić uczniom wagę problemu, tak aby rozpoczęli oni dyskusję z poczuciem, że rozwiązują wspólny problem, a nie problem wychowawcy. Duże znaczenie przy stosowaniu tej metody ma także etap uświadomienia uczniom korzyści wynikających z rozwiązania problemu. Służy to wzmocnieniu przekonania o słuszności podejmowanych decyzji oraz wzmacnia motywację do realizacji ustalonych działań. Warto także po pewnym czasie zorganizować dyskusję kontrolną – rozważyć, w jakim stopniu udaje się realizować podjęte działania. Tego rodzaju spotkanie można także wspólnie ustalić z uczniami pod koniec pierwszej dyskusji. Mocną stroną stosowania tej techniki jest to, że wzmacnia ona integrację w klasie – grupa wspólnie staje wobec trudnych kwestii i zostaje zmuszona do uzgodnienia jednego stanowiska.

Technika, która idzie o krok dalej, to technika socjodramatyczna. Polega ona na wspólnym omówieniu problemu, a następnie na wspólnym zaimprovizowaniu zagadnienia w formie spontanicznego przedstawienia. Socjodrama różni się od psychodramy tym, że ma na celu zmianę relacji w grupie, a nie osobistych problemów jednostki. Celem spontanicznej improwizacji, która jest nieodłącznym elementem tej techniki, jest odre-

agowanie pewnych zdarzeń lub sytuacji. W ten sposób realizuje się tu założenie, że proces aktywnego wychowania ma miejsce przez stworzenie uczniom warunków sprzyjających spontaniczności i twórczej ekspresji. Jest to doskonała alternatywa dla tradycyjnego wychowania, nastawionego na przystosowanie dzieci i młodzieży do norm zachowań dorosłych.

Przebieg techniki socjodramatycznej zwykle następuje w trzech etapach:

- ustalenie i przedyskutowanie problemu;
- spontaniczne udratyzowanie omawianych zdarzeń;
- wspólne omówienie zaimprovizowanej scenki. W inscenizowaniu zdarzenia zwykle uczestniczą 2–3 osoby, reszta klasy stanowi widownię. Scenka trwa zwykle kilka minut. Najważniejsze jest tu umożliwienie uczniom uaktywnienia własnej kreatywności, spontaniczności. Socjodrama posiada kilka odmian. Wyróżnia się:
 - technikę lustrzaną (*mirror technique*), która polega na możliwie dokładnym odtwarzaniu omawianych wydarzeń, pozwala osobom zaangażowanym w problem zobaczyć go z innej perspektywy;
 - technikę zmiany ról (*role reversal technique*), która polega na wcieleniu się w role osób bezpośrednio zaangażowanych w sytuację, lecz role te są odgrywane inaczej niż miało to miejsce w rzeczywistości, np. osoba pokrzywdzona gra rolę osoby, która ją skrzywdziła, a krzywdzący rolę osoby pokrzywdzonej. Ta metoda może być bardzo skuteczna przy reintegracji uczniów nieprzystosowanych lub w zwalczaniu awersji w klasie;
 - technikę postępowania na odległość (*treatment at a distance technique*) – przeprowadzana pod nieobecność osoby, wobec której chcemy zmienić zachowanie grupy, ma zastosowanie szczególnie w przypadku izolacji osób z wadą wrodzoną, np. niepełnosprawnością.

Socjodramy nie powinno się jednak stosować w każdej sytuacji. Technika ta nie nadaje się w sytuacjach zbyt osobistych lub drażliwych, wyklucza się także w sytuacjach silnych zaburzeń, które nadają się do poprawy w ramach postępowania terapeutycznego. Uczestnicy socjodra-

my nie powinni mieć mniej niż 10 lat. Za najbardziej odpowiedni uznaje się przedział wiekowy między 12–18 lat. Z tego powodu wykorzystanie socjodramy w klasach I–III nie jest wskazane, ale można już przygotowywać uczniów do aktywnego rozwiązywania problemów grupowych tą metodą przez wprowadzanie technik dramowych. Edukacyjnie zorientowana drama to interesująca metoda zdobywania doświadczeń i wiedzy, która wykorzystuje zdolność człowieka do wchodzenia w wyobrażone role i sytuacje. Uruchamiany zostaje w ten sposób swoisty proces badawczy, który aktywizuje zarówno umysł, jak i emocje, wyrażające się w sposób bezpośredni w działaniu. Drama uważana jest za znakomitą metodę praktycznego uczenia się, przydatną w realizacji różnych przedmiotów szkolnych i na różnych etapach kształcenia²⁴. Można ją wykorzystać już z najmłodszymi uczniami.

Przy wprowadzaniu rozmaitych technik wychowawczych trzeba jednak pamiętać o podstawowych zasadach w pracy z uczniami – urozmaiceniu metod pracy z grupą oraz o dostosowaniu metod do bieżących problemów. W pracy wychowawcy kieruj się zatem przede wszystkim swoją wiedzą na temat uczniów oraz własnym wyczuciem i wrażliwością. Jednocześnie trzeba pamiętać, że omówione techniki stanowią uniwersalne elementy warsztatu pedagoga, które odpowiednio dobrane mogą stanowić cenne urozmaicenie w pracy z grupą.

Coraz większe możliwości w pracy wychowawczej daje obecnie **zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych**. W tym zakresie największe znaczenie ma technologia informacyjna oraz informacyjno-komunikacyjna. Zastosowanie technologii informacyjnych w szkole obejmuje przede wszystkim umiejętność korzystania z komputera, Internetu, a także rozmaitych urządzeń współpracujących z komputerem, jak np. drukarka czy skaner. Natomiast technologie informacyjno-komunikacyjne w pracy wychowawczej to przede wszystkim rozmaite rozwiązania stanowiące połączenie przekazu informacji z komunikacją. Umożliwiają one różne formy wzbogacenia kształcenia poprzez multimedialne prezentacje czy udostępnienie możliwości wspólnej wymiany informacji przez utworzenie platformy internetowej.

²⁴ Podgórska-Jachnik D., *Techniki teatralne w warsztacie pedagoga specjalnego* [w:] Pańczyk J. (red.), *Forum Pedagogów Specjalnych XXI wieku*, t. III, Wyd. UŁ, Łódź 2008.

Wzrost znaczenia techniki w pracy wychowawczej jest uwarunkowany wieloma względami. Z jednej strony atrakcyjne formy przekazu zwiększają zainteresowanie uczniów omawianym zagadnieniem, co wspiera proces rozwoju. Ponadto mogą one stanowić element wyzwalający kreatywność i samodzielność u młodych ludzi. Z drugiej strony powszechny obecnie dostęp do informacji i techniki sprawia, że konieczna jest umiejętność posługiwania się tymi technikami przez uczniów. Kompetencje w tym zakresie są dla wychowanków niezbędne zarówno w czasie kształcenia, jak i później – na rynku pracy. Umiejętność posługiwania się różnymi programami może stanowić pomoc w przygotowaniu do zajęć szkolnych – umożliwia samodzielne powtórki, poszukiwanie materiałów do zajęć, jak również wspiera rozwój zainteresowań uczniów i samodzielność w kształceniu. Wskazane jest jednak, aby w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii zwrócić uczniom w szkole uwagę na zasady prawne korzystania z różnych programów i opracowań. Przede wszystkim zaś na przepisy dotyczące prawa autorskiego²⁵.

Doskonalenie zawodowe

Praca w charakterze wychowawcy wymaga stałego doskonalenia. Na doskonalenie zawodowe wychowawcy składa się całokształt działań podejmowanych w celu osobistego rozwoju. Działania te można podzielić na dwie zasadnicze grupy: pracę indywidualną nad sobą oraz korzystanie z różnych rodzajów kursów czy szkoleń. Oba rodzaje aktywności służą rozwijaniu zdolności pedagogicznych i interpersonalnych.

Wychowawca w szkole ma obowiązek stworzenia i przedstawienia dyrektorowi placówki planu własnego rozwoju zawodowego. Planując rozwój swoich kompetencji wychowawczych, należy uwzględnić trzy najważniejsze czynniki:

- znajomość teorii, koncepcji i systemów wychowawczych;
- przygotowanie psychologiczne;
- umiejętności wychowawcze.

²⁵ Dla osób zainteresowanych tą tematyką polecamy pracę Stanisława Szablowskiego, *E-learning dla nauczycieli*, Rzeszów 2009.

Następnym krokiem jest dokonanie analizy dotychczasowej pracy wychowawczej pod kątem:

- doświadczenia trudności i ograniczeń;
- charakteru tych trudności;
- dookreślenia obszarów trudności;
- uświadomienia sobie obszaru posiadanych kompetencji;
- postawienia sobie własnych celów edukacyjnych i rozwojowych;
- wyboru adekwatnych sposobów ich osiągnięcia;
- wyboru najbardziej adekwatnej formy doskonalenia spośród ofert istniejących na rynku.

Tak prowadzona kontrola własnej pracy wychowawczej umożliwia nauczycielowi nie tylko uchwycenie ogólnych prawidłowości w sposobie realizowania założonego planu wychowawczego, ale także analizę poszczególnych problemów, które napotyka w codziennym kontakcie z uczniami.

Inną skuteczną formą doskonalenia zawodowego wychowawcy jest superwizja, czyli prowadzenie zajęć hospitowanych, oraz konsultowanie trudności wychowawczych z dyrektorem szkoły, innymi wychowawcami lub specjalistami w dziedzinie pedagogiki czy psychologii. Poddanie zewnętrznej ocenie własnych pomysłów i działań, choć bywa trudne dla samego zainteresowanego, umożliwia ich obiektywizację i ogląd z nowej perspektywy, przez co pozwala wyeliminować czynniki hamujące lub utrudniające proces wychowawczy i wskazuje nowe sposoby budowania porozumienia i dobrych relacji z uczniami.

W dwóch kolejnych podrozdziałach zostały pokrótce scharakteryzowane najbardziej popularne zorganizowane formy doskonalenia zawodowego nauczycieli-wychowawców, takie jak Wewnątrzszkolne Doskonalenie Nauczycieli i oferty centrów szkoleniowych.

Kształcenie ustawiczne

Jedną z najprostszych i niezwykle skutecznych form autoewaluacji jest prowadzenie dziennika wychowawcy. Polega to na prowadzeniu regularnych obserwacji z zajęć i dokumentowaniu osobistych refleksji z realizacji zajęć. W takim notesie można odnotować różnego rodzaju

sukcesy, trudności oraz diagnozę zachowań podopiecznych. Głównym celem prowadzenia dziennika jest podjęcie głębszej refleksji nad sytuacjami w pracy pedagogicznej oraz nad własnymi działaniami. Istotne jest, aby autor zdobył się tu na szczerość oraz otwartość wobec siebie. Ważną funkcję pełnią także pytania, na jakie wychowawca udzieli sobie odpowiedzi w dzienniku. Dobrze jest, gdy są to pytania konstruktywne – nastawione nie tyle na drobiazgową analizę sytuacji (jak np. pytania typu „dlaczego...?”), a skłaniające do odwołania się do głębszych odczuć pedagoga i nastawiająca na odnalezienie pozytywnych rozwiązań. Oto lista przykładowych pytań:

- Jakie okoliczności doprowadziły do...?
- Jak wiąże się to z moimi poprzednimi doświadczeniami?
- Jaka była moja reakcja na... (intelektualna, emocjonalna)?
- Skąd taka reakcja?
- Czego nauczyłam/nauczyłem się o...?
- Czego nauczyłam/nauczyłem się o sobie?
- Co muszę zrobić, aby zmienić/poprawić/uniknąć...?
- Z kim chcę się skonsultować w celu porozmawiania o...?
- W jaki sposób wykorzystam zgromadzone doświadczenia?
- Jakiej wiedzy i umiejętności jeszcze mi brakuje?
- Czego dowiedziałam/dowiedziałem się o moim sposobie uczenia się?
- Jak go udoskonale?

Prowadzenie dziennika zawodowego, choć praco- i czasochłonne, może okazać się niezwykle pomocne, zwłaszcza dla początkującego wychowawcy. Dziennik jest nie tylko sposobem dokumentowania określonych przypadków wychowawczych, ale przede wszystkim uczy systematyczności, wyrabia nawyk autorefleksji, sprzyja poznaniu samego siebie i kształtowaniu swojego wizerunku jako wychowawcy oraz umacnianiu poczucia własnej wartości.

Wewnątrzszkolne Doskonalenie Nauczycieli (WDN)

Do podstawowych sposobów podnoszenia kwalifikacji nauczycieli w szkole należy system Wewnątrzszkolnego Doskonalenia Nauczycieli (WDN). Jest to zaplanowany proces uczenia się, prowadzony dla całej rady pedagogicznej pracującej w danej placówce, najczęściej prowadzony

w zakresie dydaktyki przedmiotowej, integracji międzyprzedmiotowej i ogólnych problemów pedagogicznych. Podstawowym założeniem WDN jest przekonanie o konieczności stałego podnoszenia kwalifikacji i kompetencji pedagogów oraz o istotnym znaczeniu wzajemnej współpracy nauczycieli i wychowawców, w celu osiągnięcia jak najlepszych rezultatów dydaktycznych i wychowawczych. Celem szkoleń prowadzonych w ramach WDN jest ciągła poprawa efektywności kształcenia i wychowania w szkole.

Prace w ramach WDN z reguły polegają na organizowaniu różnego rodzaju szkoleń dla rady pedagogicznej. Zajęcia te mogą być prowadzone przez zewnętrznych trenerów, doradców metodycznych, firmy szkoleniowe czy innego typu ekspertów. Mogą też być organizowane przez osoby pracujące w szkole, które ukończyły kurs czy studia i dzielą się wiedzą przydatną dla grona pedagogicznego. Szkolenia te mogą odbywać się na forum rady pedagogicznej lub w zespołach zajmujących się konkretnymi zagadnieniami przedmiotowymi, metodycznymi lub wychowawczymi. Na każdy rok szkolny przygotowuje się nowy plan i harmonogram spotkań szkoleniowych oraz ustala nowe priorytety. Zajęcia prowadzone w ramach tego systemu dotyczą najczęściej:

- rozwoju umiejętności w zakresie technologii informacyjnej,
- doskonalenia warsztatu pracy dydaktyka (metody i techniki pracy z grupą),
- radzenia sobie ze stresem i innymi negatywnymi czynnikami w pracy,
- komunikacji interpersonalnej i współpracy w zespole,
- wspierania profilaktyki zdrowotnej w pracy.

Szkolenia te prowadzone są w ramach rozmaitych form. Są to: szkoleniowe rady pedagogiczne, szkoleniowe posiedzenia zespołów nauczycielskich, warsztaty połączone z zajęciami otwartymi, konferencje tematyczne, spotkania w zespołach klasowych, a także wymiana doświadczeń za pośrednictwem platform internetowych.

Dla wychowawców możliwość wymiany doświadczeń i wzajemnego omawiania problemów wychowawczych w ramach WDN jest szczególnie cenna. Pozwala poznać trudności, z jakimi spotykają się na co dzień w pracy inni nauczyciele, wspólnie szukać najlepszych rozwiązań, analizować przypadki zachowania konkretnych uczniów, udzielać sobie wzajemnie rad etc. Ma ona również ważny aspekt integracyjny. Uczy

samych nauczycieli pracy zespołowej nad tworzeniem spójnego programu wychowawczego, buduje poczucie odpowiedzialności grupowej za wychowanków szkoły i motywuje do samodoskonalenia²⁶.

Wychowawcy mogą wymieniać się uwagami na tematy wychowawcze i podsuwać sobie wzajemnie użyteczne lektury, uczestniczyć w internetowych grupach dyskusyjnych, hospitować lekcje kolegów, mogą również indywidualnie brać udział w różnego rodzaju szkoleniach i kursach, a następnie dzielić się zdobytą wiedzą na forum ogólnym lub prowadzić dziennik zawodowy.

Centra szkoleniowe dla nauczycieli i wychowawców

Nauczyciele, którym została powierzona funkcja wychowawcy klasowego, mogą korzystać z pomocy i oferty edukacyjnej różnych centrów doskonalenia zawodowego. Do najważniejszych ośrodków tego typu należą:

- Ośrodek Rozwoju Edukacji – z siedzibą w Warszawie, powstał z połączenia Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli i Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, prowadzony przez Ministra Edukacji Narodowej;
- wojewódzkie i regionalne ośrodki doskonalenia nauczycieli (WODN i ODN);
- lokalne instytuty kształcenia nauczycieli (IKN).

Oferta szkoleniowa tych ośrodków obejmuje zarówno doskonalenie zawodowe nauczycieli, jak też programy adresowane bezpośrednio do wychowawców. Tematyka proponowanych zajęć jest ujęta problemowo i koncentruje się na poszczególnych obszarach pracy wychowawczej. Szczegółowy program poszczególnych ośrodków jest dostępny od początku każdego roku szkolnego i na początku drugiego semestru na stronach internetowych placówek.

²⁶ Śliwerski B., *Wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli* [w:] idem, *Edukacja pod prąd*, Kraków 2001.

■ WYCHOWAWCA POZA SZKOŁĄ

Dobry wychowawca dba o aktywny udział w rozwoju swoich wychowanków zarówno w czasie współpracy w szkole, jak i poprzez organizację dodatkowych zajęć pozaszkolnych. Imprezy te, takie jak klasowe wyjścia do kina, muzeum czy wyjazdy klasowe, stanowią bardzo istotny element rozwoju młodego człowieka i jego integracji w środowisku rówieśniczym. Z perspektywy ucznia to czas odpoczynku i dobrej zabawy z kolegami, a także możliwość nauki w środowisku pozaszkolnym. Oprócz znaczenia edukacyjnego aktywność ta ma także znaczenie zdrowotne i psychologiczne dla uczniów. Wycieczki pozwalają młodym ludziom rozładować napięcie związane z pracą w szkole, przynoszą poprawę samopoczucia, wyzwalają nowe zainteresowania i rozwijają relacje koleżeńskie w klasie²⁷.

Z perspektywy wychowawcy jest to natomiast czas wzmożonej pracy i przyjęcie na siebie dodatkowej odpowiedzialności za uczniów, jednak jest to zarazem niepowtarzalna okazja, by nawiązać trwalsze relacje z wychowankami, lepiej ich poznać i zyskać ich sympatię. Bez tego rodzaju pracy urzeczywistnienie wielu podstawowych celów wychowawczych nie byłoby możliwe. Z organizacją podobnych imprez wiąże się także konieczność przygotowania odpowiedniej dokumentacji i zorganizowanie wielu kwestii formalnych. Tak jak obowiązki wychowawcy na terenie szkoły, tak i jego obowiązki poza szkołą określają i regulują przepisy prawne. Najważniejsze z nich to: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 stycznia 1997 roku w sprawie warunków, jakie muszą spełniać

²⁷ Łobocki M., *Poradnik wychowawcy klasy*, Warszawa 1985, s. 102.

organizatorzy wycieczki dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 1997 roku w sprawie określenia warunków bezpieczeństwa osób przebywających w górach, pływających, kąpiących się; Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 roku – prawo o ruchu drogowym; Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 roku o kulturze fizycznej.

Imprezy klasowe

Najczęstszą i najprostszą formą aktywności pozalekcyjnej są różnego rodzaju imprezy klasowe. Można do nich zaliczyć zarówno uroczystości szkolne (obchody dni świątecznych – państwowych, religijnych, szkolnych), jak i imprezy rozrywkowe dla uczniów – np. imprezy sportowe, kulturalne czy dyskoteki. Organizowanie tego rodzaju zajęć stanowi element budowania dobrej atmosfery do nauki w szkole. Brak imprez klasowych sprzyja bowiem nasileniu postaw rywalizacyjnych w klasie. Udział w uroczystościach i zabawa natomiast wzmacnia znaczenie więzi międzyludzkich wśród uczniów, uczy współpracy, daje szansę lepszemu poznania się uczniów i ogólnie buduje lepszą atmosferę w klasie.

Rolą wychowawcy w czasie imprez klasowych jest przede wszystkim odpowiednie zaplanowanie, nadzorowanie, a często także organizacja. Wychowawca szkolny zwykle już na początku roku szkolnego sporządza całoroczny plan imprez. Trzeba tu uwzględnić cykliczne, coroczne święta obchodzone w szkole oraz te zaplanowane dla danej klasy. Przy opracowaniu takiego planu warto, aby wychowawca zwrócił uwagę na szczególne zainteresowania uczniów. Dobrze jest tu uwzględnić tematy, które zaciekawiają różne grupy osób. Taki roczny harmonogram zwykle powinien uwzględniać różnego typu aktywności (sportowe, naukowe, artystyczne i inne). Po przygotowaniu planu wychowawca konsultuje swoją propozycję z uczniami. W czasie takiej dyskusji warto także prosić wychowanków o ich własne pomysły.

Po ustaleniu harmonogramu na rok trzeba ustalić, kto zorganizuje każdą z imprez dla klasy. Również w tym zakresie warto podjąć współ-

pracę z uczniami – zachęcić osoby zainteresowane danym tematem do zajęcia się organizacją. W ten sposób rozwija się także u uczniów umiejętności organizacyjne i zwiększa się ich chęć do udziału w imprezach klasowych. W zależności od bieżących wydarzeń listę zaplanowanych zajęć pozalekcyjnych można zwiększyć. Warto przede wszystkim zadbać o to, by imprezy te nie miały zanadto oficjalnego charakteru, a stwarzały możliwość zainteresowania każdego z uczniów.

Wycieczki

Zorganizowanie wycieczki ma podobne zalety dla życia klasowego, jak organizacja imprez, z tą różnicą, że ich pozytywny wpływ na integrację klasową jest większy, bo trwają one zwykle dłużej. W praktyce szkolnej funkcjonują obecnie różnego typu wycieczki – od jednodniowych po nawet kilkunastodniowe. Ze względu na to, że trwają one dłużej, wymagają znacznie większych nakładów pracy od wychowawcy.

Wycieczki z reguły mają dwa cele – edukacyjny oraz rekreacyjny. Niekiedy jeden z tych aspektów pełni funkcję dominującą, jednak ważne jest, aby pedagog organizując wyjazd, brał pod uwagę obydwie walory. Organizacja wycieczki zwykle leży w gestii wychowawcy. Oczywiście projekt wyjazdu musi zostać w pierwszej kolejności skonsultowany z uczniami i ich rodzicami. Decyzję w tej sprawie podejmuje także dyrektor szkoły. Po uzyskaniu ich zgody pierwszy etap przygotowania stanowi plan wycieczki. Trzeba określić miejsce i daty wyjazdu, a także ustalić jego cel. Taki plan należy zgłosić z wyprzedzeniem dyrektorowi szkoły i ewentualnie wpisać go do szkolnego harmonogramu wycieczek. Należy przy tym pamiętać, że wszelkie zorganizowane wyjazdy młodzieży szkolnej za granicę wymagają dodatkowo zgody kuratora oświaty. Następnie wychowawca przygotowuje wstępny kosztorys wycieczki – propozycje zakwaterowania i wyżywienia – oraz przedstawia go w celu zatwierdzenia dyrektorowi szkoły. Jeśli koszty okażą się zbyt wysokie, wychowawca może poszukać sponsorów. Czasem również warto zrezygnować z niektórych atrakcji i wybrać tańszy wariant, ale dostępny dla większości uczniów. Nasze plany powinny uwzględniać realia ekonomiczne i sytuację finansową w domach podopiecznych.

Do wychowawcy należy również zadbanie o to, aby na wycieczkę pojechała odpowiednia liczba opiekunów oraz aby uczniowie, którzy nie wezmą w niej udziału, mieli zapewnione w tym czasie lekcje z innymi klasami. Wszystkie kwestie organizacyjne, takie jak zapewnienie transportu i wyżywienia, rezerwacja noclegów, skompletowanie apteczki czy dysponowanie środkami finansowymi przeznaczonymi na wyjazd również spoczywają na wychowawcy. Ponadto przed wyjazdem musi on skompletować niezbędne dokumenty:

- karta wycieczki (informacja o czasie, miejscu, trasie i celu wycieczki, ilości uczestników i opiekunów, środku transportu);
- lista uczestników;
- potwierdzenie ubezpieczenia uczestników;
- harmonogram wycieczki;
- informacja dla rodziców;
- pisemna zgoda rodziców;
- plan finansowy (oraz sposób jego rozliczenia);
- regulamin wycieczki;
- potwierdzenie rezerwacji noclegu;
- ewentualne pismo do kuratora z prośbą o zgodę na wyjazd zagraniczny.

Podczas wyjazdu wychowawca jest odpowiedzialny za uczniów przez całą dobę, od momentu przejęcia ich pod swoją opiekę do chwili oddania ich z powrotem pod opiekę rodziców. Przed tego rodzaju wyjazdem należy zadbać o informacje na temat ewentualnych kłopotów zdrowotnych uczniów i przyjmowanych przez nich stałe leków, aby w razie potrzeby umieć udzielić pierwszej pomocy. Wychowawca opracowuje również regulamin wycieczki i ma za zadanie zadbać, by wszyscy uczestnicy poznali go i zobowiązali się do jego przestrzegania. Opiekun podejmuje także decyzję o tym, w jaki sposób zostanie zagospodarowany czas wolny i czas zajęć grupowych w trakcie wyjazdu. Jeśli charakter wycieczki wymaga użycia specjalnego sprzętu, wychowawca powinien sprawdzić jego sprawność i stan techniczny.

Należy zaznaczyć, że mimo wielu podobieństw obowiązki spoczywające na wychowawcy klasy udającym się ze swoimi podopiecznymi na wycieczkę poza teren szkoły różnią się od obowiązków typowego wychowawcy

kolonijnego. Ten ostatni jest zobowiązany w sposób szczególny dbać o zdrowie podopiecznych, stale konsultując się z zatrudnioną w ośrodku kolonijnym pielęgniarką lub higienistką; musi także prowadzić dziennik dokumentujący pracę z powierzoną mu grupą. Ze względu na dłuższy czas, jaki dzieci lub młodzież spędzają pod jego opieką, powinien mieć odpowiednie przygotowanie pedagogiczne potwierdzone świadectwem ukończenia kursu wychowawcy kolonijnego oraz szeroką wiedzę na temat metod i zasad organizowania atrakcyjnych form czynnego i biernego wypoczynku.

Zarówno wychowawca klasy, jak i wychowawca kolonijny ponoszą odpowiedzialność cywilną i karną za ewentualne wypadki i nieszczęśliwe zdarzenia, które mają negatywne skutki dla życia lub zdrowia nieletnich uczestników. Ponieważ trudno przewidzieć, co się może wydarzyć, przed wyjazdem należy wykupić ubezpieczenie dla wszystkich wyjeżdżających. Warto też, by wychowawca ubezpieczył się indywidualnie od odpowiedzialności cywilnej. Taka polisa może pomóc w przypadku dochodzenia ewentualnych roszczeń przez poszkodowanego i obarczania kosztami procesu lub odszkodowania właśnie wychowawcy. Nie zwalnia ona jednak z odpowiedzialności karnej, nie upoważnia zatem wychowawcy do zmniejszenia czujności jako opiekuna.

Koła zainteresowań i godziny wyrównawcze

Prowadzenie i organizacja kół zainteresowań i godzin wyrównawczych leży zwykle poza bezpośrednim polem działań wychowawcy, chyba że sam akurat prowadzi tego rodzaju zajęcia z danego przedmiotu. Jednak w kontekście pracy z klasą zadaniem wychowawcy jest przede wszystkim przekazanie niezbędnych informacji o prowadzonych w szkole zajęciach dodatkowych dla uczniów. Wychowawca powinien zadbać również o stworzenie zajęć dodatkowych dla uczniów z trudnościami w nauce lub ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Wychowawca może zachęcać także uczniów do podejmowania samodzielnych inicjatyw i wspierać ich w organizowaniu własnych grup zainteresowań. W miarę możliwości pedagog może postarać się o udostępnienie uczniom sali szkolnej do samodzielnych prac pozalekcyjnych czy polecić pedagoga, który mógłby pomóc w rozwoju zainteresowań uczniów.

Wolontariat i działalność społeczna

Niezwykle istotny wkład w pracę wychowawczą z młodymi ludźmi stanowi ich udział w różnego rodzaju formach wolontariatu i pracy społecznej. Mogą to być np. akcje ekologiczne, dobroczynne, edukacyjne. Udział młodzieży w takich pracach uświadamia im różne problemy współczesnego świata, uczy, że swoją postawą i zaangażowaniem mogą wpłynąć na poprawę stanu środowiska naturalnego, wspierać osoby potrzebujące, a także uczy ich szacunku dla pracy przez to, że sami działają bezinteresownie. Uczniowie nabitierają także poczucia odpowiedzialności za wykonywaną pracę oraz szacunku dla pracy innych. Te psychologiczne korzyści wyniesione z udziału w takich akcjach stanowią niezwykle cenny wkład do przyszłego zaangażowania młodych ludzi w życie społeczne, kształtują postawę współodpowiedzialności za otoczenie.

Kluczowe znaczenie przy podejmowaniu takich wysiłków ma jednak sposób motywowania uczniów do tego zajęcia. Jeśli ich udział w akcji będzie wynikiem nakazu czy obowiązku, korzyść wyniesiona z takiego działania będzie zapewne niewielka. Jeśli znajdziesz się w takiej sytuacji, zwróć szczególną uwagę na wzbudzenie w wychowankach wewnętrznej motywacji do zaangażowania w dane przedsięwzięcie. W tym celu można z uczniami przeprowadzić dyskusję na temat np. „Za i przeciw ekologii”. Podstawą takiej dyskusji może być film lub artykuł prasowy. Istotne jest także, aby wychowawca w czasie rozmowy nie potępiał ani nie faworyzował niczyich poglądów. Najważniejsze jest to, żeby uczniowie wyrazili swój osobisty stosunek do tematu, rozważyli różne argumenty i zajęli własne stanowisko. Nie musi być ono zgodne z intencjami wychowawcy. Ważniejsze jest to, by usłyszeli różne poglądy i sami zweryfikowali swoje. To stanowi wystarczający impuls do pozytywnego nastawienia do akcji.

Działania tego rodzaju warto także propagować w ramach codziennych obowiązków w szkole. Dobrze jest zwracać uwagę uczniów na dbałość o porządek w klasie i o poszanowanie pomocy naukowych oraz zachęcać uczniów do zaangażowania w prace na rzecz szkoły. Warto rozwijać w młodzieży wrażliwość na wartość pracy społecznej i troskę o wspólne dobro szkolnej społeczności. Kształtowanie właściwej postawy społecznej oznacza również wymaganie od uczniów okazywania szacunku gronu pedagogicznemu i sobie nawzajem oraz poszanowania dobrego imienia szkoły.

▪ **WYCHOWAWCA WOBEC WSPÓŁCZESNYCH PRZEMIAN SPOŁECZNYCH I CYWILIZACYJNYCH**

W ciągu kilku ostatnich dekad tempo przemian cywilizacyjnych na świecie wzrosło w stopniu nieporównywalnym z poziomem, jaki miało jeszcze w początkach XX wieku. Dynamiczny rozwój dotyczy nie tylko krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo, ale także społeczeństw i gospodarki całego świata. Procesom tym towarzyszą zjawiska takie jak powszechna globalizacja, rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych czy ewolucja społecznych ról kobiet i mężczyzn. Zjawiska te mają zasadniczy wpływ na młode pokolenie: kształtują nowe, odmienne od dotychczasowych modele życia, określają zakres materialnych i duchowych potrzeb oraz charakter relacji międzyludzkich. Dla wychowawcy pracującego z dziećmi i młodzieżą oznacza to konieczność rewizji stosowanych dotychczas założeń w pracy pedagogicznej oraz metod ich praktycznej realizacji. Czy jednak jest to równoznaczne z koniecznością unowocześnienia procesu wychowawczego i dostosowania go do nowych potrzeb rodzących się pod wpływem społecznych przemian? Jak zachować odpowiednie proporcje i utrzymać rozsądne granice w relacji wychowawca – podopieczny? Tym zagadnieniom poświęcony jest niniejszy rozdział poradnika.

Współczesne przemiany społeczne i cywilizacyjne

W pierwszej kolejności warto zastanowić się nad tym, w jaki sposób dokonujące się współcześnie zmiany wpływają na pracę wychowawcy. Globalizacja z jednej strony sprzyja zbliżaniu się do siebie ludzi różnego pochodzenia, z różnych obszarów geograficznych i kulturowych, z drugiej jednak jest przyczyną zacierania barier i granic między ludźmi – granic, dodajmy, potrzebnych do zachowania równowagi w relacjach społecznych. Równocześnie dzięki zaawansowanym technologiom informacyjnym znacznie poszerza się dostęp do wszelkiego rodzaju informacji – dostęp dla każdego, bez względu na wiek i dojrzałość osobowościową. Nowe techniki komunikacji oraz przekazywania informacji sprawiają, że obecnie głównym zadaniem dydaktyka jest nie tyle przekazywanie wiedzy, co nauczanie selekcji informacji oraz oceny ich wiarygodności.

Jedną z konsekwencji globalizacji jest rozwój społecznych postaw konsumpcjonistycznych, kult indywidualizmu (przejawiający się m.in. w szczególnej dbałości o wizerunek zewnętrzny), podporządkowanie różnym trendom i modom oraz dążenie do zaspokajania przede wszystkim własnych potrzeb. Wskutek rosnącego tempa życia ludzie coraz gorzej radzą sobie ze stresem i panowaniem nad własnymi emocjami, mają trudności z koncentracją czy podejmowaniem długotrwałego wysiłku.

Kolejnym zjawiskiem mającym istotny wpływ na młode pokolenie jest ewolucja męskich i kobiecych ról społecznych. Tradycyjne podziały wyraźnie zanikają, a w każdym razie nie stanowią o wyborach życiowych młodych ludzi. Młodzi na pierwszym miejscu stawiają edukację i pracę, natomiast decyzję o założeniu rodziny, do niedawna jeszcze traktowaną jako punkt docelowy procesu dorastania, odsuwają na dalszy plan. Zjawisku temu towarzyszy także powszechny kryzys instytucji rodziny oraz nasilenie zjawiska społecznej nieufności. Rosnąca liczba rozwodów sprawia, że coraz więcej młodych ludzi doświadcza rozpadu więzi wśród najbliższych oraz dorasta w niepełnej rodzinie. Konsumpcyjny styl życia, społeczne nastawienie na uzyskanie jak najwyższych dochodów, a przy tym rosnąca przestępczość i agresja społeczna nasilają wśród ludzi rywalizację i postawy odizolowania. Wskutek tego dokonującego się obecnie procesu ewolucji tradycyjnych wzorców młodzieży towarzyszy poczucie zagubienia i niepewności. Nie

potrafi się ona już odnaleźć w tradycyjnych rolach, natomiast nowe modele życia nie są jeszcze do końca zdefiniowane i sprawdzone.

Wpływ współczesnych przemian na młodzież

Duże tempo przemian cywilizacyjnych i społecznych stanowi współcześnie dodatkowe zjawisko, które – oprócz typowego dla wieku młodzieńczego buntu i sprzeciwu – towarzyszy dorastaniu młodych ludzi. Współcześnie wyraźnie widać przede wszystkim szybką przemianę wartości, które są powszechnie akceptowane w zbiorowości, oraz warunków, w jakich żyją ludzie. Czy jednak zmieniające się warunki życia oznaczają konieczność wyraźnych zmian w dotychczasowym stylu wychowania?

Każde młode pokolenie przeżywa swój okres „burzy i naporu” i na różny sposób kontestuje model życia oraz myślenia prezentowany przez starszych członków społeczeństwa. Tzw. konflikt pokoleń jest stałym elementem obecnym w relacji młodego człowieka z rodzicami i opiekunami. Jest także powszechnie zrozumiałe, że nauczyciel-wychowawca musi być przygotowany na to, że na tym etapie rozwoju jego podopieczni mogą stawiać mu opór, buntować się lub prowokować sytuacje polegające na próbie sił, czyli sprawdzaniu, na ile przekonania i wartości, które głosi wychowawca, są prawdziwe i zdolne wytrzymać konfrontację z odmiennymi (niekiedy skrajnie) poglądami.

Naturalnym zjawiskiem jest także to, że w tym wieku młodych ludzi charakteryzuje skrajne i intensywne przeżywanie uczuć. Są oni chwiejni emocjonalnie i skłonni do popadania w przeciwne emocje. To sprawia, że są łatwo podatni na bodźce zewnętrzne, łatwo ich dotknąć lub zranić, a równocześnie bywają przekorni i zadziorni. Cechuje ich silna potrzeba działania i aktywności na różnych polach. Jeśli ta zmagazynowana w nich energia młodości nie znajdzie odpowiedniego ujścia, może prowadzić do różnego rodzaju patologii.

W przypadku dzieci w wieku przedszkolnym i klas I–III problemy dotyczą najpierw przygotowania do wejścia w otoczenie szkolne, a następnie wejścia w wiek dojrzewania. Wymaga to od dziecka gotowości do nowej roli społecznej i do wejścia w nową grupę rówieśniczą. W takiej sytuacji rolę wychowawcy jest pomóc młodemu człowiekowi w odnalezieniu się w otaczającej go rzeczywistości.

Mimo wspólnych dla dzieci i młodzieży w każdym czasie mechanizmów rozwoju psychofizycznego oraz specyficznych dla każdego cyklu życia zachowań i postaw, charakterystyka naszej epoki, panujący współcześnie styl życia i model kultury popularnej niejednokrotnie prowadzą do znacznych trudności w dorastaniu i określaniu własnej tożsamości. Trudności te dotyczą szczególnie tej grupy uczniów, która pozbawiona jest umiejętnego i dojrzałego patronatu wychowawczego ze strony rodziców i nauczycieli. Wśród nich dochodzi najczęściej do zaburzenia hierarchii wartości, co z kolei jest przyczyną przejawiania się u nich niepożądanych, a czasem patologicznych zachowań, występowania uzależnień, problemów ze zbudowaniem adekwatnego obrazu siebie i swoich możliwości oraz wartościowych relacji z otoczeniem.

Zastanówmy się zatem przez chwilę nad sposobem, w jaki współcześnie realizowane są najważniejsze cele wychowania, już nie w kontekście wyłącznie szkolnym, ale w ujęciu holistycznym – ogółu wpływów i czynników, które warunkują ten proces w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Wychowanie ma na celu umożliwienie dziecku rozwijania swoich naturalnych, wrodzonych predyspozycji, talentów, zainteresowań. Warunkiem tego jest stworzenie mu możliwości rozwoju i nauki w środowisku bezpiecznym, wolnym od stresów i frustracji²⁸. Tymczasem współczesny model funkcjonowania nowoczesnych społeczeństw na każdego ich członka od najmłodszych lat nakłada presję czasu, wyników i osiągnięć, presję posiadania wielu dóbr materialnych jako wymagań koniecznych i uniwersalnych dla każdego człowieka. Stąd epoka, w której żyjemy, często określana jest jako „czasy typu instant” lub „era mcdonaldyzacji”, czyli okres dominacji konsumpcji i nastawienia na szybkie rozwiązania²⁹. Humanistyczne teorie dominujące we współczesnej pedagogice, stawiające na możliwie nieskrępowany rozwój osobowości wychowanka, zderzają się z rzeczywistością, w jakiej wychowanek ten funkcjonuje poza szkołą – w świecie, gdzie wszechwładna moda prowadzi do uniformizacji i zatracenia indywidualizmu, gdzie wymogi rynku pracy i presja odniesienia sukcesu w wymiarze ekonomicznym tłumią możliwości oso-

²⁸ Łobocki M., *ABC wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.

²⁹ Kukła D., *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności* [w:] Kwiatkowski S.M., Sirojć (red.), *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, Warszawa 2006.

bistego rozwoju, wymuszając na każdym, często bez względu na predyspozycje i talenty, opanowanie ścisłego katalogu konkretnej wiedzy i umiejętności, gdzie konieczność wykazywania się wymiernymi wynikami uczyniła z nerwic i zaburzeń psychicznych choroby cywilizacyjne. Rozwijająca się w takich warunkach młodzież często nie jest w stanie zrozumieć i zaakceptować systemu wartości niezgodnego z modelem preferowanym przez media, ogół społeczeństwa i kulturę popularną. Trudno też w tej sytuacji zaproponować im ofertę edukacyjną i wychowawczą cenną aksjologicznie, która jednocześnie może zostać uznana przez nich za atrakcyjną i akceptowalną.

Wychowanie w aspekcie społecznym ma przygotować podopiecznego do wartościowego i efektywnego partycypowania w relacjach z innymi ludźmi oraz do użytecznego działania na rzecz grupy społecznej, środowiska, w jakim żyje³⁰. Zjawiska charakterystyczne dla współczesnego świata: globalizacja i dynamiczny rozwój komunikacji spowodowały, że granice społeczności, w jakich funkcjonują młodzi ludzie, poszerzyły się, przekraczając bariery geograficzne, językowe, kulturalne, polityczne. Jednocześnie łatwość nawiązywania (ale i zrywania) relacji międzyludzkich, wirtualizacja kontaktów pomiędzy ludźmi spowodowały, że wartości, jakie powinny wyznaczać zasady rządzące w interakcjach osobowych i społecznych, uległy przewartościowaniu i znacznemu spłyceciu. Przekłada się to na problemy młodzieży z budowaniem głębokich związków emocjonalnych, poszukiwaniem autorytetów i mentorów, odnajdywaniem swojej właściwej i jednocześnie użytecznej roli społecznej.

Wychowanie w aspekcie kulturowym pozwala uczniom zapoznać się i zrozumieć dorobek cywilizacyjny minionych epok, a następnie posługiwać się tą wiedzą w dojrzałym i świadomym odbiorze kultury współczesnej. Możliwości stwarzane przez nowoczesną technologię powodują, że dostęp do kultury (sztuki, literatury, publicystyki) jest łatwiejszy niż kiedykolwiek. Jednak komercyjny cel kultury coraz częściej przesłania jej walor artystyczny i intelektualny. Przez media promowana jest głównie tzw. kultura niska – przeznaczona dla niewyrobionego odbiorcy. Młodzieży, która wzrasta wśród medialnej dominacji takiej właśnie kultury, często o wiele trudniej wpoić zrozumienie i zainteresowanie dla

³⁰ Łobocki M., *ABC wychowania...*, op.cit.

form i wytworów wymagających od odbiorcy szerszej wiedzy, poczucia estetyki i wysiłku intelektualnego.

Powyższe obserwacje dowodzą faktu, że wiele negatywnych i niepożądanych zjawisk obecnych w życiu naszych wychowanków ma źródło w kryzysie wartości, z jakim boryka się nowoczesne, zglobalizowane społeczeństwo. Działania naprawcze i kompensacyjne wychowawców w tej sferze powinny być podporządkowane silnemu aksjologicznie programowi, integrującemu wszystkie działania wychowawcze wokół uniwersalnie pojętego katalogu wartości nadrzędnych. W tym zakresie tradycyjne wzorce wychowawcze nie tracą obecnie na aktualności.

Wychowanie do wartości ma pomóc podopiecznemu zbudować hierarchię ideałów i zasad, jakimi będzie się kierował w życiu, a które będą umożliwiały mu podejmowanie decyzji dojrzałych i odpowiedzialnych, uwzględniających nie tylko jego własne cele, ale i dobro oraz szczęście innych ludzi. Problemem współczesnych dzieci jest jednak całkowity chaos wartości, które są im wpajane jako obowiązujące. Inne normy obowiązują w życiu rodzinnym, inne w szkolnym, jeszcze inne są cenione w grupie rówieśników, zupełnie odmienne propagują media. Celem wychowania musi być zatem wpojenie u wychowanków katalogu wartości uniwersalnych, bezdyskusyjnie pozytywnych, które umożliwią im pełny rozwój moralny i zbudowanie relacji z ludźmi i ze światem będących źródłem zadowolenia i satysfakcji.

W każdym człowieku na różnych etapach dorastania rodzą się podobne pragnienia i potrzeby. To przede wszystkim od wychowawców, a w drugiej kolejności od warunków życia zależy, w jaki sposób się one rozwiną. Na przykład dzieci w wieku przedszkolnym mają silną potrzebę identyfikacji z własną grupą rówieśniczą. Przemiany te mogą stanowić źródło konfliktów, jednak u zdecydowanej większości młodych ludzi jest silna wewnętrzna potrzeba realizacji pozytywnych, głębokich wartości, które należą do uniwersalnych wartości ogólnoludzkich. Jednymi z najważniejszych wartości nadal jest miłość, przyjaźń i rodzina.

Drugim niezwykle istotnym aspektem wpływającym na współczesny styl wychowania jest zmiana dynamiki życia zbiorowego. O ile jeszcze u schyłku XX wieku życie społeczne opierało się zasadniczo na uporządkowanej tradycji i na kontinuum uznanych norm, to w obecnych czasach tym, co zasadniczo określa rzeczywistość, jest ciągła zmiana. Zjawisko to zarazem wyznacza odmienną rolę wychowawcy. O ile bowiem do

tej pory jego zadanie polegało przede wszystkim na wprowadzaniu do świata i kształtowaniu postaw etycznych, to obecnie młodzi ludzie znacznie szybciej adaptują się w rzeczywistości, a tym, czego potrzebują, jest raczej nabycie umiejętności skutecznego funkcjonowania w perspektywie nieustannej zmiany. Oznacza to także potrzebę dobrego poznania siebie – swoich indywidualnych predyspozycji oraz talentów, które pozwolą elastycznie i w zgodzie z własnymi oczekiwaniami realizować się w życiu.

Nowoczesny wychowawca

Współczesny wychowawca staje w ten sposób wobec licznych i pilnych potrzeb wychowawczych wynikających ze współczesnych przemian. Wymaga to zarazem określenia, w jaki sposób nasze działania będą stanowiły odpowiedź na te potrzeby. Niewątpliwie podstawowym zadaniem psychopedagogicznym wychowawcy, uniwersalną zasadą, wokół której trzeba koncentrować wszystkie swoje wysiłki dydaktyczne i wychowawcze, jest podmiotowe traktowanie ucznia³¹. Złożoność problemów, w których wzrasta współczesna młodzież, wymusza na pedagogach jeszcze bardziej zdecydowane podkreślenie znaczenia wychowania w duchu koncepcji personalistycznej i humanistycznej. Dobrze jest zatem, kiedy wychowawca pamięta, że w procesach edukacyjnych to uczeń, każdy z osobna, ze swoimi indywidualnymi i zupełnie unikatowymi możliwościami, predyspozycjami, potrzebami i talentami jest ośrodkiem, wokół którego i dla którego podejmowane są wszystkie zabiegi. W praktyce oznacza to, że przy pracy z kilkoma oddziałami klasowymi liczącymi po 30 osób nauczyciel nie tyle prowadzi zajęcia indywidualne z każdym z podopiecznych, co przykłada szczególną wagę do obserwacji postępów i zachowania poszczególnych uczniów, różnicuje wobec nich wymagania i sposób egzekwowania wiedzy.

Podejście personalistyczne i humanistyczne implikuje przyjęcie przez wychowawcę konkretnej postawy w relacji z uczniem. Dziś, kiedy w edukacji i wychowaniu odchodzi się od przekazywania wiedzy na rzecz kształtowania kompetencji, w zakresie działań wychowawczych równie istotne jest zastąpienie prezentowania podopiecznym gotowych wzorców etycznych i moralnych przygotowaniem ich do samodzielnego, dojrze-

³¹ Łobocki M., *W trosce o skuteczne kształcenie pedagogiczne nauczycieli* [w:] Homer W. i Szymański M.S. (red.), *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli*, Warszawa 2005.

łego podejmowania życiowych decyzji, dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów, a następnie ponoszenia ich konsekwencji. Wychowawca staje się zatem mniej mentorem, a bardziej przewodnikiem, konsultantem, towarzyszem wychowanka w jego drodze do samodzielnego sformułowania katalogu wartości. To uczeń przede wszystkim określa akceptowaną przez niego hierarchię wartości i celów, jakimi będzie kierował się w dorosłym życiu. Te samodzielnie wyznaczone priorytety podlegają korekcie i dyskusji z opiekunem. Do jego kompetencji nie leży już jednak ich ocena. Główne zadanie wychowawcy polega obecnie raczej na uświadamianiu zagrożeń (a nie usuwaniu przeszkód), pomocy w przewidywaniu skutków podejmowanych działań (a nie ich hamowaniu czy przeciwdziałaniu im), podpowiadaniu możliwych rozwiązań (a nie podawaniu gotowych recept), udzielaniu wskazówek (a nie dawaniu instrukcji) co do sposobów postępowania.

Z tej perspektywy widać także wyraźnie konieczność jasno określonego systemu wartości u wychowawcy. Aby mógł wiarygodnie doradzać innym, musi mieć w swoim życiu określoną hierarchię wartości i postępować w zgodzie ze swoimi przekonaniem. Nie oznacza to jednak, że powinien otoczyć się szansem i za wszelką cenę bronić własnych pozycji, zaś przeciwników skutecznie zwalczać. Nie oznacza to także, że nie może zmienić zdania, ustąpić czy zmienić poglądów, jednak dobrze jest, gdy zawsze w takich sytuacjach potrafi uargumentować przyczynę zmiany opinii i w decyzjach takich jest samodzielny, nie ulega niczym wpływom czy naciskom. Pedagog powinien mieć wysoką samoświadomość: dobrze znać własne potrzeby, wiedzieć, co w życiu ceni, z czym się nie zgadza, na co nigdy nie da pozwolenia, a gdzie jest skłonny pójść na kompromis – powinien zatem być asertywny, lecz nie moralizatorski. Dobrze jest także, gdy prezentuje postawę akceptacji (dla odrębności dzieci i ich własnego rozumienia świata), autentyczności (szczerości, spontaniczności i otwartości w relacjach z wychowankami) oraz rozumienia empatycznego (umiejętności patrzenia na świat oczyma wychowanków, przez pryzmat ich emocji i potrzeb).

Zadaniem wychowawcy jest także wysiłek ciągłej obserwacji młodych ludzi, tak, aby jak najlepiej ich poznać i zrozumieć. Dobry wychowawca nieustannie doskonali też komunikację z wychowankami. To, w jaki sposób będzie potrafił pomóc dzieciom i młodzieży, zależy bowiem nie tylko od zdobytej wiedzy pedagogicznej, psychologicznej, lecz

także od znajomości bieżących problemów uczniów, ich stylu życia, zainteresowań etc. Ważne jest przy tym, aby wychowawca w swoim życiu nie starał się wzorować czy zmieniać pod wpływem swoich podopiecznych. Warto pamiętać, że młodzi ludzie bezbłędnie wyczuwają fałsz i nieautentyczność, prawdziwym szacunkiem natomiast chętnie obdarzą spełnionego, dojrzałego człowieka, który potrafi zarówno dobrze porozumieć się z młodymi ludźmi, jak i z osobami w swoim wieku. Dobrze jest zatem pamiętać, że młody człowiek uczy się świata metodą prób i błędów, a za przewodnika najchętniej wybiera osobę, która w swoim życiu potrafi postępować rozsądnie i żyje w zgodzie ze sobą. Taki pedagog często potrafi wyprzedzać ucznia co najmniej o krok, umiając przewidzieć jego możliwe zachowanie i starając się mu pomóc przy podejmowanych wyborach.

Aby skutecznie realizować cele wychowania, poza określonymi atrybutami psychopedagogicznymi i umiejętnościami interpersonalnymi wychowawca musi posiadać głęboką i wszechstronną wiedzę. Z jednej strony mowa tu o wiedzy z zakresu pedagogiki oraz praktyki posługiwania się technikami wychowawczymi. Z drugiej strony, coraz większe znaczenie ma dobra znajomość ogólnych wydarzeń na arenie krajowej i międzynarodowej oraz wiedza informatyczno-techniczna. Ze względu na dynamiczne przemiany we współczesnym świecie, które często mają istotny wpływ na nasze codzienne życie, wychowawca powinien mieć dobrą ogólną orientację w zakresie tendencji i kierunków rozwoju kultury i społeczeństw. Niezbędna jest także znajomość nowych rozwiązań technologicznych – głównie informatycznych i telekomunikacyjnych, możliwości, jakie daje Internet, portale społecznościowe, z których najczęściej korzystają uczniowie etc. Wiedza ta pozwala wychowawcy lepiej rozumieć otaczający go świat, a także poznać i zrozumieć świat swoich podopiecznych. Sprzyja to lepszej komunikacji między młodymi ludźmi a wychowawcą, a także pomaga nauczycielowi nieść pomoc w razie potrzeby. Dobrze zaznajomiony z najnowszymi trendami i techniką wychowawca może skutecznie wprowadzać młodych ludzi do dynamicznie rozwijającego się świata. Jego głos będzie także bardziej wiarygodny, kiedy będzie uczyć o zachowaniu dystansu i ostrożności w świecie nowinek technicznych.

W perspektywie słabnących więzi rodzinnych i społecznych wychowawca powinien w miarę możliwości rozbudzać w podopiecznych empatię i wrażliwość na potrzeby innych, uczyć dbałości o budowanie

konstruktywnych relacji międzyludzkich, uwrażliwiać na ogromne znaczenie przyjacielskich więzi w życiu każdego człowieka. Warto przy tym także zwracać uwagę na poszanowanie potrzeb młodego człowieka, rozwój jego zainteresowań, a także świadomość znaczenia wysokiego poczucia własnej wartości oraz umiejętności zachowań asertywnych w relacjach z drugim człowiekiem. Zadaniem wychowawcy we współczesnym świecie jest również kształtowanie postawy krytycyzmu i świadomego, rozsądnego korzystania z dobrodziejstw cywilizacji oraz uczenie młodych ludzi, by sami sobie stawiali odpowiednio wysoką poprzeczkę. Częste obecnie trudności młodzieży ze skupieniem uwagi przez dłuższy czas na jednym przedmiocie czy zagadnieniu są spowodowane m.in. obcowaniem na co dzień z kulturą multimedialną i obrazkową oraz zanikiem nawyku tradycyjnej lektury ciągłego tekstu. Warto więc, by wychowawca miał wiedzę na temat dostępnych obecnie technik ćwiczenia koncentracji i zachęcał uczniów do czytania książek.

W celu realizacji tych zadań niezbędne jest, aby wychowawca ustawicznie uzupełniał swoje przygotowanie zawodowe poprzez systematyczną pracę samodoskonalącą, samowychowawczą oraz samokształceniową.

Wychowawca wobec agresji

Głównym problemem, z jakim boryka się współczesna szkoła, jest przede wszystkim wzrost poziomu agresji wśród uczniów. Agresja przejawia się zarówno w formie fizycznej, jak i psychicznej: przezywaniu, wyśmiewaniu, zastraszaniu rówieśników i nauczycieli, rozpowszechnianiu kłamstw szkodzących dobrej opinii poszkodowanego (obecnie także drogą elektroniczną – tzw. cyberprzemoc³²) lub zmuszaniu do wykonywania pewnych czynności wbrew woli. Uczniowie przejawiający trudności wychowawcze dotychczas byli traktowani w szkole jako margines uczniowski i kwalifikowani jako niedostosowani społecznie. W ciągu ostatnich kilkunastu lat jednak, pod wpływem gwałtownie rosnącej liczby młodych ludzi z problemami osobowościowymi, kwestia ta stała się jednym z pilniejszych problemów wychowawczych w szkole. Postawy agresywne nie tylko są najczęstszą przyczyną zakłócenia porządku w czasie

³² Projekt naukowo-badawczy dr. J. Pyżalskiego nt. cyberbullyingu realizowany jest od kilku lat w WSP w Łodzi, również przy udziale studentów.

lekcji, ale także nierzadko stanowią zagrożenie dla spokoju i bezpieczeństwa uczniów w szkole. Zaniepokojeni tym zjawiskiem pedagodzy wyraźnie dostrzegają w nim rezultat zaniedbań wychowawczych – unikania odpowiedzialności za problem przez nauczycieli i rodziców oraz braku odpowiedniego wsparcia dla uczniów trudnych³³.

Zjawisko agresji w zachowaniach uczniowskich ma złożone przyczyny. Należą do nich m.in.: stres, nieumiejętność zapanowania nad własnymi emocjami i popędami, niezaspokojenie podstawowych potrzeb emocjonalnych, brak poczucia bezpieczeństwa, niedostatek opieki rodzicielskiej lub patologiczne wzorce otrzymywane przez dziecko w domu. Rozszerzanie się zjawiska agresji ma również złożone przyczyny socjologiczne: wiele zachowań patologicznych w szkole (np. zjawisko fali – znęcanie się szkolnych osiłków nad fajtlapami) nie spotyka się z wystarczającym sprzeciwem ze strony otoczenia. Rodzice bywają dumni z dziecka, które „potrafi walczyć o swoje” czy „nie da sobie w kaszę dmuchać”. Ponadto klasowi agresorzy często darzeni są szacunkiem i podziwem ze strony rówieśników, którzy nie postrzegają ich jako osób z problemami i wymagających interwencji psychologicznej, ale jako postaci silne, zdecydowane, potrafiące odnieść sukces w życiu³⁴. Kolejną przyczyną powszechności agresji wśród uczniów jest zbyt ubogi program profilaktyki przemocy w szkole oraz zbyt mała uwaga poświęcana przez nauczycieli zagadnieniu kształcenia u wychowanków kompetencji wpływających na ograniczenie tego typu negatywnych zjawisk³⁵ (umiejętność rozwiązywania konfliktów, mediacji i negocjacji, panowania nad emocjami i samokontroli). Przykrą obserwacją jest także to, że niejednokrotnie to postawa i zachowania nauczycieli (np. niewiedza na temat źródeł agresji i sposobów reakcji na nią) odpowiadają za występowanie lub nasilanie się niepożądanych, agresywnych zachowań uczniów. Dziecko mające zaburzony obraz siebie i swoich możliwości będzie zachowywało się w taki sposób, aby ten nieadekwatny obraz realizować (kiedy dziecko myśli, że jest z natury niegrzeczne i niezdolne, będzie zachowywało się źle i ignorowa-

³³ Rejzner A., *Agresja w szkole. Uwarunkowania społeczne i kulturowe* [w:] Libiszowska-Żółtkowska M., Ostrowska K. (red.), op.cit.

³⁴ Ostriańska Z., *Refleksje nad wynikami badań agresji* [w:] Libiszowska-Żółtkowska M., Ostrowska K. (red.), op.cit.

³⁵ Czytaj szerzej: Surzykiewicz J., *Profilaktyczna pomoc wychowawcza szkole w zapobieganiu agresji: znaczenie kompetencji społecznych* [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska (red.), op.cit.

ło wymagania szkolne uważając, że tak mu wolno i tak należy)³⁶. Często także nauczyciele etykietujący uczniów niesubordynowanych i sprawiających trudności jako niedostosowanych, sami prowokują sposób zachowywania się tych uczniów zgodnie ze schematem, do jakiego ci zostali zakwalifikowani³⁷.

Media coraz częściej donoszą o przypadkach bezradności nauczycieli i wychowawców wobec chuligańskich wybryków ich podopiecznych. Jak i gdzie nauczyciel-wychowawca może szukać wsparcia, by nie poddawać się bezradnie agresywnym zachowaniom uczniów? Przede wszystkim zaporą wobec agresywnych uczniów powinno być skonsolidowane i zintegrowane środowisko pedagogów w danej szkole. Wzajemna współpraca nauczycieli i wypracowanie określonych metod reagowania może dodać odwagi tym, którzy w konfrontacji z agresywnym uczniem czują się niepewnie. Grono pedagogiczne powinno także ustalić formy współpracy z rodzicami, którzy coraz częściej z pozycji sprzymierzeńców sami przechodzą na pozycję agresywnych oskarżycieli, dając zły przykład własnym dzieciom i podważając autorytet nauczyciela i wychowawcy.

Dobrym sposobem przeciwdziałania agresji w szkole może być zaplanowany i wdrażany przez całe grono pedagogiczne program profilaktyczny. Cele tego typu edukacji profilaktycznej można zdefiniować w następujący sposób:

- dostarczenie wiedzy dotyczącej sposobów rozpoznawania symptomów przemocy o różnym charakterze, mechanizmów działania agresorów i konsekwencji agresji dla jej ofiar;
- uwrażliwienie na przejawy wszelkiej przemocy i sposoby jej przeciwdziałania w środowisku szkolnym, rodzinnym, społecznym i zawodowym;
- rozwijanie i doskonalenie kompetencji społecznych, które zapobiegają zjawisku brutalizacji relacji interpersonalnych oraz pozwalają rozwiązywać sytuacje konfliktowe bez użycia przemocy;

³⁶ Jankowska M., *Rola nauczyciela w kształtowaniu dojrzałej osobowości ucznia* [w:] *Mysł pedeutologiczna i edukacja ustawiczna nauczycieli*, Jaworska A., Zalewska S. (red.), Warszawa 2006.

³⁷ Borecka-Biernat D., *Osobowościowe i wychowawcze czynniki warunkujące agresję fizyczną młodzieży w społecznej sytuacji trudnej* [w:] Jodłowska B., *Dziecko w kręgu wychowania*, Kraków 2002.

- kształtowanie szerokiej świadomości na temat konsekwencji i następstw przemocy i sposobów leczenia skutków psychologicznych u jej ofiar;
- uświadamianie efektów negatywnych zjawisk tolerancji społecznej dla różnego rodzaju aktów przemocy we wszystkich dziedzinach życia społecznego;
- dostarczanie wiedzy o różnych metodach pracy z uczniem będącym ofiarą przemocy;
- wskazywanie możliwości poszukiwania wsparcia przez osoby będące ofiarami przemocy w instytucjach i organizacjach zajmujących się pomocą dla osób doświadczających agresji³⁸.

Realizację takiego programu warto poprzedzić akcją informacyjną i szkoleniową w środowisku szkolnym. Informacje przekazywane w ramach tej akcji należy skierować zarówno do nauczycieli, jak i uczniów oraz ich rodziców.

Agresja przejawiana przez ucznia może mieć różne źródła. Ważne jest, by wychowawca regularnie rozmawiał z agresywnym uczniem, dowieść przyczyn jego zachowania i tłumaczył mu, na czym polega niewłaściwość jego postępowania. Jeśli przemoc charakteryzująca zachowanie ucznia ma swoje źródła w problemach domowych, a także w zaburzeniach emocjonalnych, to zadaniem szkoły i wychowawcy jest udzielić takiemu uczniowi pomocy i wsparcia – skierować go do odpowiedniego specjalisty, pomóc w nawiązaniu współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną.

Dobrze jest obserwować postępowanie młodzieży na innych lekcjach. Uczniowie nie powinni lekceważyć zasad wprowadzonych przez jednego nauczyciela na lekcjach innego nauczyciela. Zasady dotyczące zachowania – sposobu odnoszenia się do innych, dyscypliny, przeciwdziałania agresji – powinny obowiązywać powszechnie, na każdej lekcji i w każdej sytuacji. Całe grono pedagogiczne powinno połączyć siły w egzekwowaniu od uczniów właściwego zachowania.

Wartościową pomocą dla wychowy borykającego się z problemem agresji wśród uczniów są materiały edukacyjne międzynarodowego pro-

³⁸ R. Krawczyński, *Przemoc jako wyzwanie dla edukacji wszystkich szczebli* [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska (red.), *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, Warszawa 2008, s. 241–247.

jektu ROBUSD (*Reducing Bullying Strenghtening Diversity – Redukcja przemocy szkolnej – wzmacnianie zróżnicowania*), realizowanego przez WSP w Łodzi we współpracy z norweskimi naukowcami z Uniwersytetu w Stavanger. Materiały są przykładem konkretnych zastosowań w realiach szkolnych wiedzy o różnicach wynikających ze specjalnych potrzeb edukacyjnych – w tym przypadku w celu zapobiegania i ograniczania zjawiska agresji. Na stronie internetowej WSP znajduje się – do bezpłatnego pobrania – 10 szczegółowych modułów w języku polskim i angielskim: w każdym obszerny problemowy artykuł naukowy, film oraz wskazówki dydaktyczne. Podjęto w nich między innymi problemy uczniów z trudnościami w uczeniu się, z niepełnosprawnością intelektualną, uszkodzeniem słuchu czy ADHD jako agresorów i ofiar agresji. Materiały możesz wykorzystać do rozwiązywania konkretnych problemów wynikających z realizacji idei inkluzji (włączania) do szkół uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

W utrzymaniu dyscypliny i zapobieganiu niewłaściwym, w tym agresywnym zachowaniom uczniów, ważna jest konsekwencja i wymierzanie uczniowi kary adekwatnej do popełnionego przez niego przewinienia. Nauczyciel może zawrzeć z podopiecznym umowę na temat konsekwencji, jakie będą go czekały, jeśli jego zachowanie się powtórzy. Natomiast w sytuacji złamania przez ucznia ustalonych zasad należy konsekwentnie wymierzyć mu karę. Jeśli uczeń złamał przy tym prawo, należy bezwzględnie zawiadomić policję. Warto jednak pamiętać, że w procesie wychowawczym równie cenną wartością jak konsekwencja może być niekonwencjonalne podejście do wymierzania kar, tak aby nie tylko miały one charakter uciążliwego obowiązku, ale wiązały się również z koniecznością autorefleksji ucznia nad własnym zachowaniem i jego skutkami. Aby zadana kara spełniała taki cel, zadośćuczynienie ucznia musi mieć chociaż symboliczny związek z charakterem popełnionego przewinienia. Karą za wandalizm w szkole może być obowiązek pomocy paniom wóznym w sprzątanii sal, karą za palenie papierosów w szkole może być napisanie referatu na temat zdrowotnych skutków nałogu nikotynowego, karą za znęcanie się nad kolegami może być obowiązek przygotowania i przeprowadzenia zajęć ruchowych dla młodszych klas itd.

Całokształt działań podjętych w szkole w celu zapobiegania i niwelowania zachowań agresywnych – realizacja szkolnego programu profilaktycznego, wspólne porozumienie pedagogów co do zasad reagowania

na agresję w szkole, indywidualna praca z uczniem nadpobudliwym etc. – stanowią element pracy nad zrozumieniem przez uczniów znaczenia budowania pozytywnych i wartościowych relacji z drugim człowiekiem: szacunku dla ludzkiej godności i wolności, wartości życia i zdrowia. Z tego względu trzeba szczególnie zwrócić uwagę na to, aby praca wychowawcy nie stanowiła walki z agresją, lecz była skoncentrowana na uświadomieniu młodym ludziom, jak istotne znaczenie w życiu ma umiejętność współpracy z drugim człowiekiem i kierowania się w życiu rozsądkiem, a nie gwałtownymi, negatywnymi emocjami. Wypracowanie takiej postawy wymaga wielu świadomych i cierpliwych zabiegów ze strony ucznia, a w sytuacjach szczególnie silnych postaw agresywnych – także terapii. Niezwykle istotna jest ponadto życzliwa i cierpliwa postawa wychowawcy wobec tego rodzaju zachowań ucznia. Najlepsze rezultaty osiąga się, wykazując chęć porozumienia z uczniem, wolę zrozumienia jego punktu widzenia oraz zaufanie co do jego możliwości zmiany postępowania. Zwykle bowiem próby kontrolowania i zastraszania przynoszą rezultaty przeciwne do oczekiwanych.

▪ **SPRAWDŹ, CZY SOBIE PORADZISZ**

Na zakończenie poddaj swoje umiejętności wychowawcze pierwszemu testowi – na razie teoretycznemu. Poniżej przedstawiono kilka przykładowych sytuacji, z którymi wychowawca może się spotkać w szkole. Zostały one opracowane na podstawie rzeczywistych zdarzeń. Zaprezentowany tu materiał może posłużyć jako materiał do rozważań nad tym, jak reagować w podobnych sytuacjach szkolnych, będąc wychowawcą. Choć recepta na skuteczną reakcję w sytuacji konfliktowej często zależy od kontekstu konkretnego zdarzenia, to jednak przygotowując się do praktyk, warto omówić różne przypadki – w czasie zajęć z metodyki, zajęć warsztatowych lub podczas konsultacji z opiekunem praktyk. Pozwalają one nieco lepiej zrozumieć wyzwania wychowawcze pracy w szkole.

Rozważając kolejne przykłady, zwróć uwagę szczególnie na autorefleksję – odpowiedz sobie na pytania: jak ja zachowałamby/zachowałbym się w tej sytuacji? W jaki sposób powinnam/powinienem zareagować? Co w takiej sytuacji sprawiłoby mi największą trudność?

Pamiętaj, że autorefleksja jest integralną częścią zawodu nauczyciela. Staraj się nie przywiązywać do wypracowanych już schematów i sposobów postępowania, nawet jeśli ich skuteczność została w kilku przypadkach potwierdzona. Rozpatruj każdą sprawę indywidualnie. W każdej sytuacji działaj elastycznie i poszukuj rozwiązań niestandardowych. A kiedy nie jesteś pewien, czy sam sobie poradzisz, pytaj, dyskutuj i szukaj pomocy u rówieśników lub osób bardziej doświadczonych. Daj sobie też zawsze czas na zdobycie własnego doświadczenia!

Co zrobić, kiedy siedmioletnia uczennica „pyskuje” i nie wykonuje poleceń?

W czasie lekcji siedmiolatka nieustannie rozmawia z kolegą z ławki. Kiedy została zwrócona jej uwaga – nie reaguje. Na ponowne upomnienie również nie reaguje. Za trzecim razem otrzymuje polecenie, żeby się przesiadła do innej ławki, jednak dziecko odpowiada: „Co mi pani zrobi?”. Mimo zdecydowanego tonu głosu nauczyciela dziewczynka nadal nie wykonuje polecenia i mówi, że dzwoni do taty. Kiedy nauczyciel ponownie przywołuje ją do porządku i każe się przesiąść, bo inaczej nie będzie prowadził dalej lekcji, uczennica dalej nie reaguje. Wówczas wychowawca przesadza ucznia, a ona zostaje sama w ławce. W dalszej części zajęć dziewczynka nie uczestniczy, a nauczyciel nie zwraca na nią uwagi.

Wagary

Uczeń klasy II szkoły średniej, pochodzący z normalnej (niepatologicznej) rodziny notorycznie opuszcza lekcje. W klasie zdominowanej przez dziewczęta jedynie on i jego kolega reprezentują płęć męską. Kolega również wagaruje. W ciągu jednego roku szkolnego wspomniany uczeń gromadzi łącznie 150 godzin nieusprawiedliwionych nieobecności. Zaczyna się to odbijać na jego wynikach w nauce i grozi niezyskaniem promocji do następnej klasy.

Uczeń nadpobudliwy

Nadpobudliwe dziecko może skutecznie utrudnić prowadzenie każdej lekcji. Rozprasza innych uczniów, daje im zły przykład, rozprasza również nauczyciela, który musi nieustannie je dyscyplinować. Jak opłacać nadpobudliwość ucznia, aby móc spokojnie przeprowadzić zaplanowaną lekcję?

Pijany uczeń

Jak powinien postąpić wychowawca, który spotyka poza terenem szkoły, po zajęciach lekcyjnych, niepełnoletniego ucznia wyraźnie będącego pod wpływem alkoholu?

■ ZAKOŃCZENIE

Być dobrym wychowawcą to zadanie niełatwe. Wychształcenie u siebie wysokich kompetencji w tym zakresie wymaga cierpliwej pracy nad zdobyciem wiedzy na temat dynamiki rozwoju młodego człowieka oraz rozwinięcia u siebie umiejętności pracy z uczniami. Wszystko to wiąże się także z osobistą dojrzałością pedagoga – jego dojrzałością emocjonalną i doświadczeniem życiowym. Choć kompetencje wychowawcze są zadaniem wymagającym, to jednak przynoszą zarazem duże korzyści i satysfakcję – zarówno dla nauczyciela, jak i dla uczniów.

Rola wychowawcy łączy w sobie wiele różnych, uzupełniających się ról: zarówno rolę opiekuna i nauczyciela, jak też artysty, improwizatora, badacza, analityka, sędziego, rozjemcy, organizatora, administratora... Jest to funkcja niezwykle trudna i odpowiedzialna. Obecnie wychowawcy mają dostęp do szerokiego wyboru fachowej literatury, oferty warsztatów i szkoleń czy doradztwa psychologicznego. Ci, którzy sami spotkali na swej drodze dobrych wychowawców, mogą odwoływać się do tego doświadczenia i w oparciu o ich metody pedagogiczne budować własny warsztat pracy z dziećmi i młodzieżą. Niezależnie jednak od stosowanych metod, początkujący pedagog powinien pamiętać, że podstawą wszelkich relacji między wychowawcą i wychowankiem jest wzajemny szacunek, zaufanie i dialog. Właśnie na tym fundamencie warto od początku budować porozumienie z uczniem i szukać dróg do wskazywania mu odpowiednich wzorców postępowania.

Dobry wychowawca jest zarazem lepszym nauczycielem. Dzieje się tak, bo dobry wychowawca lepiej rozumie zainteresowania i trudności uczniów, a przez to łatwiej nawiązuje współpracę z wychowankami oraz skuteczniej reaguje na ich potrzeby. Dobry wychowawca widzi także w szerszej perspektywie swoje działania jako na-

uczyciela przedmiotowego. Jest z reguły bardziej skłonny uwzględniać indywidualne pasje wychowanków oraz z cierpliwością zachęcać ich do nauki zagadnień mniej dla nich ciekawych. Wszystko to sprawia, że kompetencje wychowawcze stanowią ważny element w pracy każdego pedagoga.

■ BIBLIOGRAFIA

- Badziukiewicz B., *Vademecum wychowawcy*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
- Borecka-Biernat D., *Osobowościowe i wychowawcze czynniki warunkujące agresję fizyczną młodzieży w społecznej sytuacji trudnej* [w:] Jodłowska B., *Dziecko w kręgu wychowania*, Kraków 2002.
- Branden N., *6 filarów poczucia własnej wartości*, przeł. H. Dąbrowska, wyd. IV, Łódź 2008.
- Braun-Gałkowska M. (i in.), *W tę samą stronę: książka dla nauczycieli o wychowaniu i lekcjach wychowawczych*, Krupski i S-ka, Warszawa 1994.
- Chałas K., *Szanse kreowania tożsamości nauczyciela w reformującej się szkole* [w:] *Myśl pedeutologiczna i edukacja ustawiczna nauczycieli*, Jaworska A., Zalewska S. (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przymierza Rodzin, Warszawa 2006.
- Dudzikowa M., *Wychowanie przez aktywne uczestnictwo*, WSiP, Warszawa 1987.
- Erikson E.H., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, przeł. P. Hejmej, Poznań 1997.
- Gordon T., *Wychowanie bez porażek w szkole*, PAX, Warszawa 2000.
- Jankowska M., *Rola nauczyciela w kształtowaniu dojrzałej osobowości ucznia* [w:] *Myśl pedeutologiczna i edukacja ustawiczna nauczycieli*, Jaworska A., Zalewska S. (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przymierza Rodzin, Warszawa 2006.
- Jankowski B., *Wychowanie w szkole: tworzenie programu wychowawczego*, Arka, Poznań 2000.

- Korczak J., *Jak kochać dziecko*, wyd. 5, Warszawa 2004.
- Koszmider M., *Szkolne standardy jakości procesu kształcenia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Krawczyński R., *Przemoc jako wyzwanie dla edukacji wszystkich szczebli* [w:] M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska (red.), *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, Warszawa 2008, s. 241–247.
- Kukła D., *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności* [w:] *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, Kwiatkowski S.M., Sirojć Z. (red.), Ochotnicze Hufce Pracy, Warszawa 2006.
- Lawrence D., *Jak nauczyć uczniów szacunku do samych siebie. Vademecum wychowawcy*, WSiP, Warszawa 2008.
- Łopatkowa M., *Pedagogika serca*, Warszawa 1992.
- Łobocki M., *ABC wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.
- Łobocki M., *Poradnik wychowawcy klasy*, WSiP, Warszawa 1985.
- Łobocki M., *W trosce o skuteczne kształcenie pedagogiczne nauczycieli* [w:] *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli*, Horner W. i Szymański M.S. (red.), Warszawa 2005.
- Łobocki M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Marek Z., Madej-Babula M., *Bezradność wychowania*, WAM, Kraków 2007.
- Matulka Z., Wójcik M. (red.), *Wybrane problemy współczesnej pedagogiki społecznej*, Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna imienia Kardynała Augusta Hłonda, Mysłowice 2008.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Oblicza nauczyciela, oblicza szkoły*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

- Okoń W., *Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Olszewska B., *Autorytarne i dialogowe wzorce komunikacji nauczyciel-uczeń w praktyce wychowawczej* [w:] Błachnio A., Drzewowski M., Schneider M., Maliszewski M.J. (red.), *Interakcje komunikacyjne w edukacji z perspektywy sytuacyjności i kontekstowości znaczeń*, Adam Marszałek przy współpracy DSW we Wrocławiu, Toruń 2008.
- Podgórska-Jachnik D., *54. Autorytarne i dialogowe wzorce komunikacji nauczyciel-rodzice w praktyce wychowawczej* [w:] Błachnio A., Drzewowski M., Schneider M., Maliszewski M.J. (red.), *Interakcje komunikacyjne w edukacji z perspektywy sytuacyjności i kontekstowości znaczeń*, Adam Marszałek przy współpracy DSW we Wrocławiu, Toruń 2008.
- Podgórska-Jachnik D., *Techniki teatralne w warsztacie pedagoga specjalnego* [w:] Pańczyk J. (red.), *Forum Pedagogów Specjalnych XXI wieku*, t. III, Wyd. UŁ, Łódź 2008.
- Podzielska M., *Nauczyciel-lider. Jak budować autorytet? Vademecum wychowawcy*, WSiP, Warszawa 2009.
- Przybyła H., *Psychologiczne koszty zespołu wypalenia zawodowego wśród nauczycieli a kierunki pomocy psychologicznej* [w:] *Zdrowie psychiczne w zawodzie nauczycielskim*, Rongińska T., Gaida W., Schaarschmidt U. (red.), Zielona Góra 1998.
- Radziejewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna. Pedagogika wobec współczesności*, W AiP, Warszawa 2008.
- Rockwell S., *A co mi zrobisz? Od chaosu do współpracy w klasie. Vademecum wychowawcy*, WSiP, Warszawa 2008.
- Sawczuk W. (red.), *Po co etyka pedagogom*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

- Schoenebeck H., *Antypedagogika – być i wspierać zamiast wychowywać*, Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, Warszawa 1994.
- Sowisło M., *Dla dobra dziecka. O warsztacie pracy nauczyciela wychowawcy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Speck O., *Trudności wychowawcze. Być nauczycielem w czasie zmian społeczno-kulturowych*, GWP, Gdańsk 2007.
- Stankiewicz R., *Nauczyciel – opiekun – wychowawca: (tradycja, teraźniejszość, nowe wyzwania)*, Eruditus 2002.
- Stelmaszuk Z.W. (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*, Śląsk, [b.m. i b.r.].
- Szempruch J., *Etyczny wymiar zawodu nauczyciela [w:] Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Szempruch J. (red.), Rzeszów 2006.
- *Szkolny system zapewniania jakości w Szkole Podstawowej w Łutowcu*, www.elementarz.edu.pl/images/szkoly/raporty/lutowiecraport.doc.
- Szuty J., *Gdy nauczyciel jest wychowawcą*, PWN, Warszawa 2004.
- Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Tom 1 – Podstawy nauk o wychowaniu*, GWP, Gdańsk 2006.
- Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Tom 2 – Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, GWP, Gdańsk 2006.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej? Czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2000.

- Walkowicz-Okońska A., *Nauczyciel wychowawcą. Materiały szkoleniowe dla nauczycieli*, Wydawnictwa Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2007.
- *Wewnątrzszkolny system zapewniania jakości*, http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=3702&cat_id=253.
- Wiłkomirska A., Antoniak K., *Program wychowawczy instytucji edukacyjnej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Włodarski Z., *Człowiek jako nauczyciel i wychowawca*, WSiP, Warszawa 1992.
- Wolan T., *Nauczyciel jako wychowawca i współtwórca przemian w edukacji*, BWiU „Kontrakt” 2004.
- Żeber-Dzikowska I., Buchcic E., Nowak L., *Funkcje zawodowe nauczyciela w obecnej rzeczywistości szkolnej* [w:] Sałata E. (red.), *Pedagogiczno-psychologiczne kształcenie nauczycieli*, Radom – Warszawa 2005.

Źródła internetowe

- Centralna Komisja Edukacyjna, www.cke.edu.pl
- Centrum Edukacji Obywatelskiej, www.ceo.org.pl
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, www.men.gov.pl
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, www.nauka.gov.pl
- Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Warszawie, www.oke.waw.pl
- Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, www.twp.pl
- Związek Zakładów Doskonalenia Zawodowego, www.zzdz.pl

■ ANEKS

Załączniki do planu wycieczki szkolnej

KARTA WYCIECZKI (IMPREZY)

Cel i założenia programowe wycieczki (imprezy)

.....
.....
.....

Trasa wycieczki (imprezy)

.....
.....
.....

Termin

ilość dni

klasa/grupa

.....

Liczba uczestników.....

Kierownik (imię i nazwisko)

.....

Liczba opiekunów

.....

Środek lokomocji

.....

OŚWIADCZENIE

Zobowiązuję się do przestrzegania przepisów dotyczących zasad bezpieczeństwa na wycieczkach i imprezach dla dzieci i młodzieży.

Opiekunowie wycieczki (imprezy)
(imiona i nazwiska oraz podpisy)

.....
.....

Kierownik wycieczki (imprezy)

.....

(podpis)

HARMONOGRAM WYCIECZKI (IMPREZY)

Data i godzina wyjazdu.....

Ilość km.....

Miejscowość.....

Program

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Adres punktu noclegowego i żywieniowego

.....
.....
.....

Adnotacje organu prowadzącego lub sprawującego nadzór pedagogiczny

.....
.....
.....

Zatwierdzam

(pieczęć i podpis dyrektora szkoły)

Druk:

Drukarnia Cyfrowa & Wydawnictwo „Piktor”

ul. Tomaszowska 27, 93-231 Łódź

tel./faks (42) 659 71 78